HRISOVUL

VI

1946

www.dacoromanica.ro

HRISOVUL

VI

1946

www.dacoromanica.ro

„HRISOVUL" BULETINUL ŞCOALEI DE ARHIVISTICĂ

APARE ANUAL

REDACŢIA ŞI ADMINISTRAŢIA: Strada Arhivelor Nr. 4, Bucureşti I.

Buletinul este proprietatea Şcoalei de Arhivistică în baza ordonanţei prezidenţiale a Tribunalului Ilfov, secţia I Comercială, sub Nr. 5955 din 24 Martie 1941, dosar Nr. 667 1941. A fost înscris în registrul publicaţiilor periodice sub Nr. 51/1941. Aprobat de Serviciul central al cenzurii presei cu Nr. 272/1941.

EDIŢIE IN CINCI SUTE EXEMPLARE

TIPARUL „CARTEA ROMÂNEASCĂ" BUCUREŞT

www.dacoromanica.ro

HRISOVUL

BULETINUL ŞCOALEI DE ARHIVISTICĂ

PUBLICAT DE

PROF. AURELIAN SACERDOŢEANU

DIRECTORUL ŞCOALEI DE ARHIVISTICĂ

ŞI

DIRECTORUL GENERAL AL ARHIVELOR STATULUI

VI

BUCUREŞTI

1946

www.dacoromanica.ro

Vigneta de pe foaia de titlu reprezintă sigiliul lui Mihnea Vodă Turcitul, Domnul Ţării Româneşti, atârnat cu şnur roşu, albastru şi verde la unul şi roşu şi albastru la altul, la hrisovul din 1587 Ian. 12 şi 18, aflate la Arhivele Statului din Bucureşti, **Secţia Peceţi**, No. 17 şi 18, cu legenda: † Милостие бжіе іѡ михнѣ воевод гсдь въсои земле ѹгровлахіскои снь великаго и прѣдобраго Алезандрѹ Воевод ,зчд ктебѣги надежде мои. Fotografia reprezintă Nr. 17. Desen, în mărimea origin., de C. St. Gheorghiu.

www.dacoromanica.ro

INTRODUCERE IN ARHEOLOGIA MEDIEVALĂ

Introducere.—Cursul de arheologie medievală la Şcoala de Arhivistică.— Noua Şcoală de Muzeografie şi cursurile ei. — Arheologia şi istoria artei la Universitate.

I. *Arheologia generală.*— Arheologia clasică şi istoricii ei.— Arheologia în cadrul Şcoalei de Arhivistică.— Arheologia post-clasică : locuinţa, satul, oraşul, castelul, cetatea, valurile de apărare, arhitectura religioasă. —Indatoririle arheologului.— Sculptura, mozaicul, ceramica, pictura, ţesăturile, costumul. — Cercetarea izvoarelor costumului.— Epigrafia medievală. —Miniaturistica.— Discuţii contradictorii în arheologia noastră medievală.

II. *Arheologia şi arhivistica.* —Metodele arheologiei sunt şi ale Şcoalei de Arhivistică : Brutails şi Enlart. — Tehnica lucrului pe teren. — Jurnalul de săpături. — Problema consolidării, restaurării şi reconstrucţiei monumentelor arhitecturale. — Terminologia arheologică. — Arheologia medievală franceză şi Ecole des chartes.

III. *Arhivistica şi muzeografia.*—Cursurile ajutătoare ale arheologiei : numismatica, medalistica, sigilografia, arhivistica, paleografia, heraldica, ilustraţia cărţii şi diplomatica. —Coroborarea lor în cadrul Şcoalei de Arhivistică.

Incheiere. — ,,O viaţă de analiză pentru o oră de sinteză''.

Incă din Ianuarie 1939 am făcut să ia fiinţă cursul de arheologie medie şi modernă la şcoala noastră. Mai târziu această materie a format o catedră, împreună cu numismatica şi sigilografia cu existenţă mai veche. Dacă vorbesc astăzi despre o parte din materia acestei catedre, pe care o cunoaşteţi atât de bine din erudite prelegeri, nu o fac spre a impieta asupra unui domeniu străin catedrei mele, ci ca să dau o lămurire, la care mă simt dator din două motive : atât ca director al şcoalei cât şi ca unul care am făcut să se introducă acest curs aici.

In aceşti şapte ani, de când durează cursul, s'au adus critici repetate existenţei lui în cadrul arhivisticei şi mi s'au pus întrebări, uneori binevoitoare, alteori nu, ca să explic dece avem în programul nostru o materie care figurează la Universitate şi care interesează în rândul întâi muzeele de antichităţi. De fiecare dată am înţeles să dau explicaţiile cerute fiecăruia în parte. Găsesc că este cazul să o fac acum în mod public. Prilejul mi-l dă noul *Decret-lege pentru organizarea muzeelor naţionale.*

www.dacoromanica.ro

Prin amintitul decret se dă posibilitatea conservării tuturor obiectelor de preistorie, de arheologie clasică și medievală și de orice artă cultă sau populară din țară, după norme unitare, în instituții bine determinate. Decretul e criticabil din mai multe puncte de vedere, dar nu despre aceasta vreau să vă atrag atenția, ci despre faptul că tot acolo se prevede și înființarea unei școale centrale de muzeografie, care are de scop pregătirea personalului stiințific pentru muzeele din toată țara. Această școală, ale cărei cursuri vor dura doi ani, va avea trei catedre : *a*) Muzeografie generală, *b*) Tehnologie, și *c*) Istoria generală a artelor. Elevii ei sunt studenții din ultimul an ai Facultății de litere și filosofie și ai Școalelor superioare de arte frumoase. Deci se presupune că diplomații sau absolvenții ei vor avea o dublă pregătire : academică și muzeografică.

Prin această prezentare a situației actuale constat că motivele care m'au îndemnat să introduc cursul de arheologie la școala noastră persistă și azi. Și fiindcă întrebările din trecut vor putea fi repetate și mai insistent acum, cred că explicația oficială nu mai poate întârzia. Ea nu are alt scop decât să se adauge teoretic la înseși lecțiunile de arheologie ale colegului meu Emil Condurachi, care rămân fără îndoială explicația practică și fără posibilitate de contrazicere față de oricine.

Din mențiunea catedrelor dela noua școală muzeografică se poate vedea că, din punct de vedere arheologic, nu se face aci nicio pregătire. E drept că istoria generală a artei face apel și la obiecte arheologice, dar de fapt ea se limitează numai la acelea care reprezintă ceva dincolo de util și-i rămân cu totul străine nenumărate *resturi* ale civilizației omenești. Deci de aici, în afară de noțiunile generale despre *artă*, studentul nu poate afla altceva.

O catedră similară există și la Universitate, adecă la Facultatea de litere și filosofie, ca și la Școala de arte frumoase, adică acolo de unde se recrutează studenții școalei celei noui. Dar cum și aici preocupările fiind aceleași studenții rămân mai departe lipsiți de cunoștințele arheologice necesare. Repetarea unor lucruri cunoscute nu le poate fi de mai mult folos, căci e vorba de intensitate și nu de extensiune.

Este drept însă că Facultatea de litere are o catedră de arheologie. După legea acum în vigoare ea se intitulează : arheologie și preistorie. Evident, atât una cât și alta din materii sunt tratate *general*. După intitulație profesorul de arheologie ar trebui să trateze la cursul său tot ceea ce se poate înțelege prin arheologie. In practică însă e vorba numai despre *arheologia clasică*. Dacă la capitolul preistorie, prin sub-

www.dacoromanica.ro

diviziunea protoistorie el este adesea silit să meargă până în timpurile relativ recente, adecă până în epoca migrațiunilor popoarelor în Europa iar aiurea și mai mult dat fiind primitivismul multor popoare, la capitolul arheologiei nu depășete niciodată sfârșitul clasicismului greco-roman. Deci tot ce urmează după epoca greco-romană și migrațiuni nu mai interesează această catedră.

Din punct de vedere al formației istorice, pentru această perioadă, studentul Facultății de litere e mult ajutat și de cea de a doua catedră : istoria antică și epigrafia. Deci pentru această vreme studentul are posibilitatea să capete toate cunoștințele necesare unui viitor conservator de muzeu cu obiecte preistorice și antice. Va fi și mai bine pregătit în această oirecție dacă își mai însușește și cunoștințe suficiente de muzeografie și tehnologie. Cât privește partea mai nouă istoria artei îi va da mult mai puțin. In general aici se urmărește arhitectura, sculptura, pictura și gravura. Poate că ar mai fi loc și pentru alte produse artistice, ca argintăria, ceramica și altele, dar în mod obișnuit istoricul de artă le lasă pe un plan secundar, când nu le neglijează cu totul. Cu atare pregătire conservatorul de muzeu rămâne lipsit de multe cunoștințe necesare rezolvării problemelor ce i se pot pune dealungul carierei sale.

Nu fac aceste constatări *ad hoc*. Ele rezultă pentru mine din înseși cursurile pe care le-am audiat pe vremuri la profesori recunoscuți ca Vasile Pârvan, George Murnu și Ion Andrieșescu, în cadrul Universității bucureștene. Pot fi însă deduse și de oricine urmărește istoria arheologiei propriuzise.

In adevăr, problema arheologiei ca disciplină a preocupat totdeauna pe istorici dela Pausanias, părintele ei, până azi, însă numai sec. XIX pune bazele adevăratei științe. Nu este cazul să stăruim asupra acestui lucru, căci oricine poate afla adevărata situație în cartea lui Adolph Michaëlis, de acum patruzeci de ani. Și istoricii noștri au desbătut problema. E destul să amintim aici pe Al. Odobescu, Al. Tzigara-Samurcaș și G. Murnu. Insă cea mai temeinică înfățișare aparține regretatului meu profesor Ion Andrieșescu în întinsa sa prelegere din 1919, care ar merita să fie retipărită. Problemele mai noui sunt înfățișate apoi de profesorul Radu Vulpe.

In fața acestei situații care este poziția noastră și ce scop are cursul de arheologie la Școala de Arhivistică ? Observăm dela început că are două aspecte : întâiu el trebue să răspundă nevoilor arheologiei medievale și moderne propriuzis și al doilea, serviciului arhivistic și bibliotecăresc, pentru care se pregătesc elevii noștri. Trebue să mai adăugăm aici și pe un al treilea : am dori, și cred că avem mai multe

www.dacoromanica.ro

posibilități să o facem, să pregătim tot aici și pe muzeografi. Dar asupra acestui lucru vom reveni.

Ceea ce am de spus acum nu e incidental și nu e nou. Când am introdus acest curs primul profesor m'a rugat să discutăm împreună scopul lui în cadrul Școalei de Arhivistică. Am făcut-o bucuros și punctele mele de vedere le-am expus motivat. Ele au format apoi un fel de programă analitică (cf. *Hrisovul*, I (1941), p. 515). De data aceasta mă servesc de aceleași date spre a da explicația ce mi-am propus și cu care constat, după atâția ani, că pot fi consecvent.

Arheologia așa cum am conceput-o noi la Școala de Arhivistică, are un domeniu de manifestare mult mai întins și mai variat decât cursul omonim dela Universitate. Este dela sine înțeles că un număr de lecțiuni vor fi atribuite arheologiei generale, cu o înfățișare cronologică și tipologică a civilizațiilor preistorice și clasice, pentru a familiariza pe student cu problemele ei.

Esențialul constă însă în a prezenta viața socială postclasică generală și în special de pe pământul românesc. Locuința, satul și orașul vor fi studiate pe baza urmelor păstrate și în funcție de inventarul lor. Bordeele medievale trebue să ne intereseze tot atât de mult cât și monumentele arhitecturale de mai târziu.

Castelul și cetatea, prin caracterul lor defensiv strâns legat de mediul în care s'au desvoltat, prezintă o serie întreagă de caracteristici în tehnică și în scop, care trebue puse în lumina lor exactă. Ce știm noi despre structura așa ziselor cetăți teutonice și care este temeiul acestei atribuiri? Atât de puțin încât este în întregime liber câmpul ipotezelor.

Dar în trecut apărarea nu s'a făcut numai în luptă fățișe sau numai între ziduri de cetate. Lungi hotare au aflat o pază serioasă prin valurile de apărare, adeseori de pământ. Care sunt aceste valuri, de când datează ele și ce orientare aveau, ne e prea puțin cunoscut, fără să mai amintim însăși originea lor incertă. E destul să arătăm că azi un element esențial la lor, berma, e încă în discuție aprinsă, cum rezultă din interesanta lucrare a lui D. Krandjalov, care va naște fără îndoială și alte obiecțiuni.

Toate acestea se leagă de arhitectura civilă și militară, dar alături și mult mai reprezentativă stă și arhitectura religioasă, atât de variată și de interesantă. E capitolul care a fost cel mai mult studiat la noi, plecând dela cele mai exagerate teorii de filiație și cronologie, până a ajuns azi într'un stadiu onorabil datorită lui George Balș și N. Ghika-Budești.

www.dacoromanica.ro

Arheologul arhitecturii trebue să țină seamă de influența exercitată de natura materialelor asupra formelor arhitecturale, de condițiile climatice în care se desvoltă, de temperamentul artistic al rasei, de existența desenului și calitatea lui, de faptul că geometria și calculul matematic era slab cunoscut și că deci nu logica ci dibuirea practică rezolva problemele de construcție și că pot fi influențe, adaptări, nevoi de împodobire sau simple chestiuni practice care stau la baza varietății formelor. In sfârșit, aici ca și aiurea, situația economică și starea socială arată și ele cum se poate desvolta arta. Bisericile gotice, cu imaterialitatea lor aeriană, arată mai mult o economie de material, când mâna de lucru era ieftină, decât, cum zice cu dreptate J. A. Brutails, „considerațiile mistice asupra cărora s'au desvoltat amplificații elocvente".

Nu e locul să stăruim asupra acestor constatări. Aducem un singur exemplu din care să rezulte că observația atentă poate revoluționa știința. Viollet-le-Duc a adus o inovație în studiul artei gotice. După el aceasta nu este un produs al creației spontane ci al unei evoluții îndelungate dela romanic la gotic, și că elementul disjunctiv categoric îl formează ogiva cu nervurile sale caracteristice și arcul frânt. Decorația și contraforturile, fie și sub forma de arcuri sprijinitoare, vin în al doilea rând. Odată stabilite aceste puncte cardinale a fost ușor istoricilor artei care au urmat după Viollet-le-Duc să se unească sau nu cu el. Când au fost de altă părere au trebuit să-și demonstreze serios presupunerile și dacă astăzi studiile acestea sunt atât de înaintate, se datorește tocmai faptului că „descoperitorii" goticului au știut să determine elementele esențiale și concrete ale artei gotice.

De obiceiu suntem înclinați să vedem pretutindeni influențe datorite în cea mai mare parte neîntreruptelor incursiuni militare de tot felul. Ipoteza este contestabilă. Cel mai minunțios arheolog medieval francez, Viollet-le-Duc, a arătat-o precis : „Ce ne sont pas des soldats qui rapportent un art dans leur bagage".

Artele de tot felul, ca sculptura în piatră, în lemn, unelte și podoabe de metal, mozaicul, emailul și ceramica formează un alt capitol, destul de desvoltat, al arheologiei medievale. Fără cunoașterea temeinică a acestora ne va fi imposibil să ne închipuim *viața* predecesorilor noștri. Aceasta cu atât mai mult cu cât condițiile materiale tind să dea unele explicații factorilor istorici înșiși.

Pictura, ca tehnică și compoziție, nu rămâne numai în domeniul istoriei artei ci trece și în al arheologiei. Iconografia formează aci un capitol deosebit și nu lipsit de interes.

www.dacoromanica.ro

Acelaş interes trebue să depună arheologul nostru pentru a urmări, clasifica şi reconstitui minunatele ţesături medievale, din care aşa de puţine au ajuns până la noi. Nici un studiu nu precizează ce fel de ţesături se făceau, în ce proporţie s'a întrebuinţat inul, cânepa, lâna, bumbacul, mătasa sau metalele, ce ornamentică aveau ele şi care este întrebuinţarea lor cronologică atât pentru clasele privilegiate cât şi pentru popor. Este drept că pentru partea mai nouă avem studii serioase de Tzigara-Samurcaş şi G. Oprescu, dar pentru partea mai veche avem cunoştinţe cu totul disparate şi adesea numai fragmentar. Locul de frunte în acest domeniu îl ocupă mai totdeauna marele istoric Nicolae Iorga, cu nenumăratele sale studii răspândite cu dărnicie pretutindeni.

Curiozitatea firească născută din cunoaşterea vechilor ţesături creşte enorm de mult dacă o unim cu nevoia de cunoaştere a costumului, felului de îmbrăcăminte al predecesorilor noştri. Rareori şi-a pus cineva problema vestmântului românesc, nobil, militar, liturgic, clerical sau popular. Şi mai puţin ne-am preocupat de accesoriile sale : blănuri, căptuşeli, broderii, ceaprazerii, mănuşi, încălţăminte, centuri, jartiere, măşti, travestiri. Cât priveşte coafura (părul, barba, căciula, etc.) nici măcar atâta. A rămas în analele noastre istorice numai discuţia prelungită dacă Ştefan cel Mare purta barbă sau nu. Şi în privinţa costumului N. Iorga ocupă cel mai însemnat loc, mai ales prin sinteza dată în volumele sale privitoare la artele minore şi la portretele Domnilor şi Doamnelor române. Este aici un enorm material care nu aşteaptă decât să fie prelucrat în amănunt. Şi aceasta este posibil acum.

Costumul se va studia prin toate izvoarele posibile : statui, morminte, sigilii, tapiserii, broderii, mozaicuri, vitrouri, ilustraţii, picturi, etc. căci unele completează pe celelalte. Sp. ex. statua dă forma, pictura culoarea. Deaceea nu trebue lăsată la o parte nicio mărturie, oricare i-ar fi provenienţa sau valoarea artistică. In această privinţă este nimerit să aduc aici mărturia unuia dintre cei mai erudiţi şi mai renumiţi arheologi francezi, Camille Enlart : „Nu înţeleg să înlătur *a priori* nicio mărturie : toate textele, istorice, literare, administrative şi contabile, pot veni în sprijinul informaţiei : conturile şi inventarele sunt seci, dar prezintă preţioase garanţii de exactitudine ; textele literare sunt vagi şi fanteziste dar completează pe precedentele înfăţişându-ne imaginea vieţii ; conturile şi inventarele descriu şi evaluează mobilele ; un roman, o poemă, un jurământ ne învaţă despre folosire şi asupra opiniei avute".

Epigrafia intră deasemeni în preocupările arheologiei medivale. Azi cunoaştem atâtea inscripţii vechi bulgăreşti, unele în greceşte

www.dacoromanica.ro

altele în vechea limbă bulgară, care au adus multe lămuriri asupra așezării din Preslav. Sunt altele care n'au fost încă descifrate.

Sunt deasemeni inscripții pe inele și podoabe, cum sunt acelea din vremea Gepizilor, a căror deslegare a născut atâtea discuții ca și cele din vechea turcă.

Făcând abstracție de această perioadă, asupra căreia arheologia va trebui să aducă prețioasa ei contribuție, sunt altele mai noui, slavone, grecești și latinești, mai târziu românești, care merită o studiere amănunțită. Forma literilor, ligaturile, tăietura, abreviațiunile adeseori fanteziste, pentru orice cercetător cer o pregătire specială. Ele pot arăta o influență externă sau o formație locală, care e bine de știut. Dacă în rândul acestora privim și inscripțiile din epoca Asăneștilor ajungem într'o vreme destul de veche asupra căreia putem extinde trecutul nostru.

Și aici nu se pune numai problema întregirii textelor, cum e în cazul inscripțiilor asănești descoperite recent, ci și de contemporaneitatea lor, cum mi-am pus-o și eu pentru inscripția de pe mormântul lui Nicolae-Alexandru Voevod, dela Câmpulung. Observ acum că într'o notă și-o pusese de multă vreme și D. Onciul.

In sfârșit, un capitol de cea mai mare gingășie dar de o splendidă prezentare artistică, îl formează miniaturistica. Această artă preocupă și alte discipline dela școala noastră dar aici, în cadrul tuturor artelor minore pe care le urmărește arheologia, ea își află locul preponderent. Miniaturistica înseamnă istoria cărții manuscrise și anume a aceleia decorate cu penelul. Ea formează o ramură a arheologiei de care s'au ocupat cercetătorii numai în timpurile recente. In esență ea caută să determine „pe ce și cu ce s'au executat minunile răbdării care fac să viseze azi amatorii de caligrafie" cum zicea cândva Lecoy de la Marche, spre a trece apoi la ornamentică și ornamente și să încerce „a recunoaște caracterele distincte ale principalelor școli, să surprindă pe artist în exercițiul funcțiunilor sale, să-l descoase asupra procedeelor și rețetelor sale și chiar asupra condiției sale sociale. In sfârșit, închizând manuscrisul, am lăsat un moment privirile noastre să se oprească asupra ornamentelor exterioare, adecă asupra acelor admirabile legături al căror lux și pecete artistică întrece orice rafinamente inventate de atunci prin pasiunea dibace a bibliofililor," cum zice același autor.

Rostul miniaturii era *să lumineze* paginile scrisului. Francezii chiar așa și ziceau : *allumer* (*illuminare*), de unde ornamentarea manuscriselor devine *enluminure* (*illuminatio*), termen pe care îl avem și azi când vorbim de „ilustrarea cărții". Insă nu s'a răspândit acest

www.dacoromanica.ro

termen, care ar fi fost cel mai exact, ci acela care arăta o parte tehnică, aplicarea roșului (*minium*), care a dat *miniatura*. Probabil și fiindcă această culoare era cea mai aparentă și poate fiindcă artiștii italieni vor fi fost mai căutați decât cei francezi, de a căror operă a fost încântat însuși Dante (*Purgatorio*, XI):

L'onor de quell'arte
Ch'*alluminare* è chiamata in Parisi.

Ca să vedem cât de importantă este problema arheologiei noastre medievale, este destul să dau un singur exemplu: vechimea bisericii domnești din Curtea de Argeș. In discuție au luat parte două partide, fiecare cu lucrări voluminoase prin care vroiau în special să fixeze vechimea monumentului: una, condusă de Orest Tafrali, socotea existența monumentului încă din sec. XIII; alta condusă de D. Onciul, numai din sec. XIV. Discuția părea să se fi încheiat cu câștig pentru data din urmă, la care să ne fie permis a ne alătura și noi, cu restricțiunile pe care le-am făcut în altă parte. Cu toate acestea un eminent confrate ajunge la următoarea încheiere: „Suntem deci în plin sec. XIII și oricât s'ar fi silit D. Onciul prin cursurile lui, ca și d. Giurescu prin tăcerea sa, ca să înlăture această ipoteză ⟨a lui Tafrali⟩, ea rămâne totuși în picioare. Apropierea, pe care a făcut-o D. Onciul — care, evident, știa multă carte în specialitatea lui, dar numai arheolog nu se putea numi — între picturile Bisericii Domnești și cele dela Kahrie Djami din Constantinopol (sec. XIV), iarăși nu mai poate fi admisă". Confratele își impunea această concluzie după ce constatase că „discuțiile provocate de ultima lucrare a d-lui C. C. Giurescu — *Istoria Românilor*, vol. I — depășiseră „cu mult limitele obișnuite ale unei recenzii. Pasiunea ce a însuflețit aceste critici, în care s'a pornit dela autor și s'a ajuns până la „măgari sălbatici" — metaforă extrem de rară în paginile istoriografiei universale — nu e, evident, numai pasiune pentru istoria patriei".

Observațiile de mai sus nu sunt reproduse aci decât să arate cât de prudent trebue să fie arheologul medieval și cât de mult trebue să observe, să analizeze, să compare, înainte de a trage o concluzie. Altfel riscă să se dezică el însuși prea repede.

*

Dacă aceste lămuriri cu privire la arheologia medievală sunt juste, este cazul să vedem în ce legătură poate sta ea cu Școala de Arhivistică, dat fiind caracterul ei eminamente erudit. Această chestiune are două aspecte: erudiția și tehnica arheologică. Uneori acestea merg separat, dar nu spre binele disciplinei.

www.dacoromanica.ro

Justificarea o găsesc bine făcută şi la autorităţi străine. Intre acestea aleg pe Brutails, care într'una din lucrările sale de metodologie arheologică medievală se vede silit să constate următoarele: „Am lăsat să pătrundă mirarea adâncă pe care mi-o pricinuesc unii arheologi improvizaţi care ignorează aproape cu totul istoria şi metoda istorică, şi care par să-şi fi luat sarcina să îngrămădească asupra trecutului artei noastre naţionale greşelile cele mai de necrezut. E bine să se atragă atenţia publicului asupra unor astfel de fantezii şi să i se arate ce slăbiciune de raţionament şi ce lipsă de idei se ascunde sub strălucitoarele lor paradoxe".

Rezultă că istoria şi metoda istorică sunt condiţii fără de care nu poate fi cineva arheolog. Dar tot Brutails merge mai departe şi constată că chiar specialiştii pot fi unilaterali: „Mai întotdeauna arheologul este atras de una din tendinţele următoare: dacă este constructor se ţine de tehnică şi caută în consideraţii teoretice asupra procedeelor cauzele evoluţiei pe care a avut-o arhitectura noastră; adesea fără să-şi dea sema, neglijează informaţiile positive pe care le dau documentele. Dacă este istoric se leagă de documentele scrise şi de formele exterioare ale edificiilor şi le cere mai mult decât pot să dea documentele şi formele. Constructor sau istoric, ca să împlinească insuficienţa informaţiei sale, el presupune, în schimbarea procedeelor şi formelor, o desvoltare logică şi armonioasă care nu corespunde realităţii, căci istoria adevărată a arhitecturii e făcută, în mare măsură, din dibuiri, capricii şi greşeli".

E drept că Brutails explică aceste lipsuri prin lipsa de cunoaştere a întregului material aferent. Dar cum se poate ajunge la împlinirea acestui deziderat o spune tot el: „Creatorii arheologiei n'au putut să împingă până la amănunte examenul istoriei noastre monumentale; au fost siliţi să se oprească la edificiile principale, excepţional de importante şi din aceste excepţii au dedus regulele care circulă printre arheologi.

„Generalizarea lor era prematură şi era deasemenea prea riguroasă. Atâta este complexitatea faptelor arheologice, atâta este infinita lor diversitate încât trebue, când se enunţă o lege sau când se trasează un cadru de clasare, să se lase formulelor o oarecare elasticitate şi să se ferească de a da regulelor sau clasificărilor o precizie pe care n'o au. Fie că se ia ca bază a acestor clasificări natura edificiilor sau vârsta lor, fie că se încearcă o grupare logică sau o repartiţie cronologică, este necesar să-şi dea seama că nu vor atinge niciodată toate edificiile, nici măcar numărul cel mai mare.

„Aceste vicii de metodă sunt mai frecvente decât ne închipuim: în ziua în care vom fi dus la sfârşit anchete serioase asupra provinciilor,

www.dacoromanica.ro

va trebui să refacem cea mai mare parte din cărțile care s'au scris asupra Franței de altădată, asupra dreptului său și asupra stării sale economice, cât și asupra culturii sale artistice".

Brutails făcea aceste constatări pentru Franța în 1900, când studiile respective erau atât de desvoltate. Pentru noi ele rămân valabile și azi, căci suntem departe de a fi acolo unde era Franța cu 50 de ani în urmă.

La aceste constatări sănătoase mai adăugăm și pe cele făcute de Enlart pe când își ridica monumentala sa operă : „Pentru a obține un mijloc de informație cât mai apropiat posibil de adevărul general, e necesar să ne adresăm textelor și figurilor diferitelor categorii și de origini deosebite. Se va vedea că am folosit multe manuscrise din Nordul Franței și am ținut să despoi deasemeni importante manuscrise din Sud... Tot astfel, am consultat în măsură egală, două culegeri importante de documente din sec. XIV, una din Nord și alta din Sud... Deasemeni am folosit morminte și sigilii din toate regiunile". Despre manualul său de arheologie franceză Paul Léon mărturisește că „din vremea lui Viollet-le-Duc nimic atât de mare n'a mai fost încercat".

Din aceste considerații ale unor specialiști necontestați rezultă clar că în astfel de cercetări se cer cunoștințe istorice, metodă istorică, erudiție și observație. Insă toate aceste chestiuni formează tocmai complexul cursurilor dela școala noastră, cursuri necesare formării bunului arhivist și bibliotecar. Ar fi o greșală să pretindem că oricare elev al școalei sfârșește prin a fi din plin stăpân pe toate, însă programul are acest scop. Realizarea lui depinde în măsură egală atât de profesor cât și de elev. Că acest lucru e adevărat se constată și la alții. Astfel Brutails se vede silit să facă profesorului său, care nu era altul decât creatorul arheologiei medievale franceze, următoarele observații : „Se înțelege mai bine rațiunea observației, dacă arăt cum o neînțelegere de felul acesta comisă de Quicherat, conține germenul celor mai grave inexactități asupra evoluției arhitecturii în evul mediu... Principiile metodei în arheologie se reduc la câteva adevăruri de bun simț elementar : erudiții care sunt la curent cu literatura arheologică vor afla în amintirile lor destulă dovadă că nu este inutil să reamintești aceste adevăruri ; ceilalți se vor mira, o știu, că ne străduim să formulăm propuneri atât de evidente".

Aici constă și rostul nostru : să nu încetăm de a reaminti adevăruri de mult cunoscute și să formulăm propuneri evidente. Și credem că nu greșim. In ce constau aceste propuneri evidente ? Intâiu printr'un ansamblu de cursuri care ajută arheologiei înseși. Vom face mai jos o

www.dacoromanica.ro

enumerare a lor pentru cauză. Acum vom urmări nevoile arheologiei înseşi.

Dacă am crede că toate capitolele arheologiei medievale ne interesează numai arheologic am greşi. Ele au un rost mult mai important: practic ele trebue să arate tânărului arheolog şi cum se face o cercetare argeologică pe teren. Deci trebue date noţiunile esenţiale ale lucrului în arheologie. Pe scurt trebue să se arate studentului că la plecarea pe teren trebue să aibă o anumită echipare cu care să poată înfrunta natura şi neprevăzutul lucrului: îmbrăcăminte, hrană, trusa cu medicamente, unelte, caet de desen, aparat de fotografiat, caet pentru jurnalul săpăturilor, etc., şi cum se folosesc toate acestea.

Caetul cu jurnalul de săpături este însă cartea de vizită a oricărui arheolog. Cine nu ştie să observe, cine nu înţelege să noteze pe rând tot ce vede şi tot ce află imediat şi cine nu clasează cronologic materialul aflat, nu poate aspira la titlul de arheolog. Lăsând totul pentru mai târziu, pe seama raportului de săpături sau a studiului respectiv desvoltat, memoria înşeală şi erorile de tot felul se pot strecura chiar sub condeiul celui mai controlat arheolog. Nu ştiu cum să stărui mai mult asupra acestui fapt.

In afară de acest considerent de metodă se mai impun şi altele. Arheologul pe teren vede şi face legături care pot fi sub o impresie greşit formulată; cercetătorul jurnalului, liber de orice idee preconcepută, poate deduce altele din succesiunea datelor, a stratificaţiei sau a obiectelor aflate. Temeiul argumentării lui rămâne jurnalul. Iar dacă arheologul nu mai lucrează, sau nu a mai avut timpul să-şi redacteze studiul, atunci nu mai există nicio posibilitate de prezentare exactă a materialului aflat şi câmpul deducţiilor spinoase sau al ipotezelor fanteziste rămâne deschis oricui. Exemple de acest fel se pot aduce destule. Mă mărginesc să aduc numai unul. Importantele săpături care s'au făcut la cele mai vechi monumente religioase dela noi nu au înfăţişat decât un singur jurnal, acela dela Biserica Domnească din Curtea-de-Argeş, revelator din multe puncte de vedere. Vodiţa, Tismana, Bistriţa-Vâlcea, Cozia, Cotmeana, Biserica episcopală din Curtea-de-Argeş, M-rea din Câmpulung, mitropolia din Târgovişte şi altele, nu au acest jurnal. Unele din ele au câte un studiu despre materialul aflat cu concluziile ce a înţeles să tragă autorul lor. Nici unul nu arată cum s'a ajuns la ele şi nu există nicio posibilitate de control. Şi astfel, până la o nouă verificare pe teren, totul pluteşte în incertitudine. Ne dăm însă bine seama că şi această revenire nu va putea umple lacuna decât în mică măsură.

www.dacoromanica.ro

In ceea ce priveşte arhitectura, mai mult decât în alte preocupări, trebue să se precizeze limpede ce înseamnă consolidarea, restaurarea sau reconstrucţia unui monument şi când este necesar să se întrebuinţeze una sau alta din metode. Concepţia de restaurare a lui Viollet-le-Duc, atât de răspândită în veacul trecut, pare să fi fost depăşită de noua concepţie a consolidării, iar reconstrucţia este de-a-dreptul condamnată. In nici un caz rigiditatea nu poate fi aprobată în mod categoric : sunt cazuri când, cel puţin metodic, trebue să foloseşti şi una şi alta. Cursul de arheologie medievală, care întruneşte în sine atâtea elemente, poate fi călăuză şi în această privinţă.

Cele de mai sus formează o chestiune de tehnică, pe care studentul, e drept, o poate afla şi de aiurea sau chiar lucrând pe teren cu un maestru. Ceea ce nu se poate face decât în cadrul şcoalei noastre este însă partea teoretică unde arheologul este colaboratorul de neînlocuit al filologului. Admitem chiar cazul invers : arheologul trebue să colaboreze cu filologul.

Aceasta formează cea de a doua chestiune care este tot atât de importantă. Textele literare sau diplomatice sunt pline de termeni greu de explicat. Dicţionarele s'au ajutat de context spre a da o explicaţie care adesea nu corespunde realităţii. In cazul acesta filologul are nevoie de arheolog ca împreună să urmărească fiecare obiect şi să-i atribue termenul adevărat. Deci arheologul nostru va cerceta *urmele trecutului* cu textul în mână. Prin aceasta va înlesni pe de o parte cunoaşterea întregei terminologii dispărute de care are nevoie filologul, iar pe de alta va contribui la *critica textelor* pentru atâtea cazuri obscure sau corupte, fără a mai recurge la atât de criticata *furor emendandi*.

Chestiunea terminologiei preocupă toate disciplinele. In istorie şi filologie ea are însă o importanţă capitală. In alte părţi s'au cules termenii şi s'au alcătuit nenumărate lucrări cu care se ajută omul de ştiinţă. Ele se reînoesc mereu şi se adaugă totdeauna explicaţii noui. La noi nu cunosc nimic de acest fel, în afară de mediocrul *dicţionar istoric* al lui O. G. Lecca. Amintesc însă cu interes deosebit că numai Iorgu Iordan e preocupat în mod constant şi de terminologie. Dar până când aceasta va fi concretizată într'o lucrare de sinteză, de bună seamă că va trebui să mai aşteptăm.

Terminologia trebue studiată cu prudenţă. Adesea este foarte variată şi foarte vagă. Acelaşi cuvânt poate să însemne nu numai forme deosebite, ci chiar să-şi schimbe cu totul sensul în decursul vremii. Cuvintele care au viaţa mai lungă sunt mult mai expuse schimbărilor de sens decât celelalte. Se adaugă greutatea că schimbarea nu are o

www.dacoromanica.ro

dată fixă ci concomitent acelaş cuvânt poate fi întrebuinţat pentru sensuri deosebite. Trebue să ne dăm silinţa să le întrebuinţăm în sensul lor legitim. Când acesta nu poate fi determinat e de preferat să mărturisim neputinţa de clasificare şi să rămânem în incertitudine.

Şcoala de Arhivistică înscrie în programul său şi această chestiune. Ea însă nu se poate face uşor, nu este dintre cele mai atrăgătoare şi nici nu aduce recompense vizibile, atât de dorite de cercetătorii noştri. Dar cu puţină abnegaţie şi în timp, dacă este bunăvoinţă, chestiunea poate fi rezolvată măcar pentru primii paşi, cu toate dificultăţile pe care le poate întâmpina mai ales la noi. Ca metodă de lucru înclin să cred că e potrivită aceea preconizată tot de Enlart : „Nu mă prefac şi nu voiu încerca să ascund cetitorului că se va putea ajunge şi că urmaşii mei vor ajunge fără îndoială să dea mai multă preciziune termenilor ; dar e mai bine să renunţi la aceasta decât să o faci prematur Numai o lungă şi răbdătoare despuiere a textelor poate să ducă la acest rezultat. Mulţi termeni ai arheologiei medievale au fost adoptaţi fără informaţie suficientă şi uneori discutaţi nu mai puţin prematur. Nenorocul este că trebue să întrebuiţezi cuvintele înainte de a fi putut face o cercetare satisfăcătoare asupra trecutului lor, cercetare care ar fi putut cere ani de muncă. Cei care vor avea curajul că întreprindă încă astfel de cercetări vor aduce ştiinţei un real serviciu".

Dacă vom izbuti să împlinim acest program sunt sigur că în mare parte ne-am justificat existenţa. Deocamdată încercăm să formăm pe viitorii colaboratori ai acestei opere temeinice.

Motivele invocate mai sus cred că sunt suficiente să arate legătura între materiile care se predau la Şcoala de Arhivistică şi arheologie. Dacă mai este nevoie de unul, iată-l. Cred că el este peremptoriu, mai ales în spiritualitatea în care trăim noi. Introducând cursul acesta la şcoala noastră nici n'am făcut măcar o inovaţie. Aceasta era făcută însă în adevăr cu o sută de ani înainte la *École des Chartes* din Paris, pe ale cărei urme strălucite încercăm să mergem.

Arhitectura medievală franceză datorează totul „Chartiştilor". Nume ca Jules Quicherat, Robert de Lasteyrie, Eugène Lefèvre-Pontalis, Camille Enlart, J.-A. Brutails şi Emile Mâle, când nu sunt ei înşişi autorii tratatelor respective, sunt nelipsite din orice studiu, din orice lucrare. Acelaşi lucru se poate spune despre existenţa preponderentă a chartiştilor în toate disciplinele. Dar cum nu aceasta ne preocupă azi, voiu accentua numai chestiunea arheologiei.

René Cagnat acum 24 de ani făcând elogiul lui Robert de Lasteyrie în Academia Franceză, observa că arheologia medievală e cu totul nouă. Cea dintâi catedră a fost creată pentru Jules Quicherat la

www.dacoromanica.ro

École des chartes în 1847. Quicherat a tras primele contururi ale materiei și a adus contribuții importante încă în circulație. Insă elevul și succesorul său la catedră Robert de Lasteyrie, a dat disciplinei toate elementele fundamentale. Cagnat conclude apoi că toată această disciplină se datorează Școalei des chartes și elevilor săi. Această situație o păstrează și azi, căci, cum observa Paul Léon văzând cum maeștrii acestei discipline dispar, amintește că leurs traditions demèurent".

Nu este o laudă nelalocul ei dacă spunem că în ultima sută de ani toate problemele de arheologie sunt tratate pretutindeni în spirit chartist. Acest fapt e cel mai mare elogiu, dar și cea mai bună dovadă că disciplina nu-și află loc potrivit decât la o astfel de școală.

*

Cursul arheologiei se precizează și mai bine în cadrul școalei noastre dacă mai adăugăm și alte elemente, de care nu poate fi dispensat și care nu figurează decât în preocupările Școalei de Arhivistică. Prin acestea se vede bine și de ce muzeografii trebue să se formeze tot aci, așa cum am amintit mai înainte. In adevăr, în afară de cunoștințele arheologice despre care am vorbit, se mai predau aici și alte disciplune de neaparată trebuință muzeografului. Nimeni nu poate concepe azi un muzeu de antichități fără colecții numismatice, medalistice, miniaturistice, heraldice, sfragistice, gravuri în lemn, ilustrații de cărți și altele, într'un cuvânt fără *orice urme* ale trecutului, care nu sunt cercetate, clasate și studiate metodic în nicio parte. Numai Școala de Arhivistică le urmărește pe toate armonic. Este locul să le amintim pe scurt și din acest punct de vedere.

Cursul de *numismatică* pe lângă istoricul monetei mai determină tipuri și drumuri de circulație, cum și ateliere și metode de fabricare a banilor în diferite epoci. Prin aceasta orice conservator de cabinet numismatic va putea ușor să identifice moneta și să-i fixeze locul pe care îl are în istoria generală sau locală. Același lucru se poate spune și despre medalii, iar *medalistica* nu e absentă din program.

Colecțiile sfragistice, care își au deopotrică locul și în arhivă, prezintă două aspecte : stanța cu care se face impresiunea și impresiunea însăși care poate fi variată : în metal, în ceară, aplicată sau atârnată, sau în fum ori tuș. In muzeu se va găsi nu numai stanța, pentru partea veche, destul de rară, dar și frumoasa lor impresiune la hrisoavele cu peceta atârnată. Cursul de *sigilografie* este în măsură să dea toate elementele necesare studiului oricărui fel de sigilare.

www.dacoromanica.ro

Când muzeele nu se rezumă numai la colecţionarea sigiliilor ci îşi îmbogăţesc inventarul şi cu hrisoave împodobite şi solemn validate, atunci *arhivistica* şi *paleografia* sunt de neapărată trebuinţă pentru oricare muzeograf. Este inutil să mai precizăm că metodele arhivistice de clasare sunt comune în mare parte şi muzeografiei.

Nu rari sunt ocaziile când în muzeu intră piese miniaturistice, podoabe preţioase sau portrete picturale care poartă herbul foştilor posesori. Adesea aceste indicaţii sunt singurele elemente de identificare a provenienţei. Iată cum se poate simţi şi nevoia *heraldicei*, care nu are numai interes de blazon ci şi pur istoric.

Gravura în lemn şi *ilustraţia cărţii*, atât ca artă cât şi ca tehnică, îşi are un capitol special în cursul de *bibliologie*, şi nu cel mai lipsit de interes. Importanţa acestui studiu e unanim recunoscută. La *Bibliothekswissenschaftliches Institut* din Berlin întemeiat în 1928, viitorii bibliotecari au de frecventat 15 lecţii numai cu privire la istoria miniaturii, capitol important în istoria artei, uitat adeseori, dar de un deosebit interes în arheologie. Italienii au chiar cursuri speciale de îndrumare pentru ilustratorii cărţii.

In sfârşit, aproape toate aceste cursuri care se predau independent la şcoala noastră, sunt folosite critic de *diplomatică* pentru determinarea autenticităţii diplomatice a actelor. Deci încă o posibilitate pentru formarea erudită şi de probitate a cercetătorului, care poate fi oricând un membru al personalului unui muzeu de specialitate.

Iată o serie de discipline caracteristice Şcoalei de Arhivistică, dar care sunt necesare şi viitorului muzeograf. Determinat de aceste considerente, încă de mai mulţi ani am propus să se adauge şi un curs de muzeografie propriuzis, pentru ca şcoala, având şi a patra secţiune, muzeografică, să răspundă şi acestei chemări. Dacă până acum nu s'a dat curs acestei propuneri se datoreşte împrejurărilor în care am trăit. Credem însă că în curând vom vedea împlinit şi acest program, iar elevii şcoalei noastre, întocmai ca şi ai surorii sale mai vrâstnice din Paris, vor ocupa un loc de frunte între conservatorii muzeelor noastre, aşa cum chartiştii ocupă în Franţa.

*

Ne dăm seama că programul nostru este greu de realizat,pentrucă munca este grea, amănuntul se pricepe greu şi îndelungatele cercetări nu duc la opere voluminoase. Dar istoria nu trebue să-şi permită nicio aserţiune fără temeiu şi nicio muncă nu trebue să pară inutilă

www.dacoromanica.ro

dacă prin ea contribuim la progresul disciplinei. Insă nicicdată nu trebue să ne grăbim. Simbolul sub care lucrăm noi a fost fixat de Fustel de Coulanges, şi credem că nu trebue să-l părăsim din vedere: „Une vie d'analyse pour une heure de synthèse" [1]).

A. Sacerdoțeanu

1) Lecție de deschidere a cursului de Arhivistică la Școala de Arhivistică ținută la 3 Decemvrie 1946.

www.dacoromanica.ro

ISTORIE COMPARATĂ-ISTORIE INTERNAȚIONALĂ. ISTORIE UNIVERSALĂ *)

S'a vorbit şi se vorbeşte încă despre însemnătatea metodei comparative în istorie. Invăţaţi dintre cei mai străluciţi ai vremii noastre, un Henri Pirenne,[1]) un Marc Bloch,[2]) i-au proclamat virtuţile, şi chiar aici, la acest Institut, i s'a consacrat un curs de către una din autorităţile în materie, d. Alexandru Eck, secretarul general al asociaţiei internaţionale de studii comparatiste ,,Jean Bodin", cu sediul la Bruxelles. Iar dintre cercetătorii români, d. Alexandru Boldur propunea de curând folosirea aceleiaşi metode [3]) pentru ca istoriografia românească să poată căpăta o nouă vigoare şi să izbutească a ieşi dintr'o criză a carei gravitate avusesem şi eu prilejul de a o semnala [4]). Pe de altă parte, cu puţin înainte de izbucnirea ultimului războiu, unul dintre animatorii colaboraţiei internaţionale pe tărâm istoric, d. Michel Lhéritier, propunea o nouă formă de cercetare, menită, după d-sa, ,,de a înnoi istoria" [5]), — de data aceasta e vorba de ştiinţa istorică în general, — şi anume : istoria internaţională. Cred că nu va fi o încercare lipsită de folos aceea de a vedea în ce raporturi stau aceste concepţii şi metode istorice în care se pun atât de mari speranţe, cu noţiunea mult mai veche de istorie universală, mai ales astfel cum o

---

*) Comunicare la Institutul de Istorie Universală ,,N. Iorga".

1) *De la méthode comparative en histoire*, în *Compte Rendu du Ve Congrès international des Sciences historiques*, Bruxelles, 1923, pp. 19—32.

2) *Pour une histoire comparée des sociétés européennes*, *Revue de Synthèse historique*, XLVI (1928), pp. 15—50. V. şi Henri Sée, *Science et philosophie de l'histoire*, Paris, 1928, pp. 157—179 : Cap. VI. La méthode comparative en histoire.

3) *Ştiinţa istorică română în ultimii 25 ani. Constatări şi remedii*, extr. din *Studii şi Cercetări istorice*, XX, Iaşi, 1946, 98 p.— în special, p. 84 şi urm.

4) *Metodă istorică şi falsă erudiţie*, *Revista Istorică*, XXXI (1945), pp. 97—107.

5) *Le sens et la portée de l'histoire internationale*, în *Histoire universelle et histoire internationale*. Suite d'études par N. Iorga, M. Lhéritier, L. P. May et R. Bouvier, extrait du no. 42 du *Bulletin du Comité International des Sciences Historiques*, Paris, 1938 (pp. 43—51), p. 43.

www.dacoromanica.ro

găsim formulată de ctitorul nostru, în urma lungii sale meditaţii asupra desfăşurării trecutului omenesc.

Voi începe cu cea de a doua dintre ele, cu istoria internaţională, preconizată de d. Lhéritier. Ea corespunde, după învăţatul francez, nouilor stări de lucruri create de Războiul mondial. După universalismul secolului al XVIII-lea, veacul următor „a abundat în sensul naţional, la fel făcând şi ştiinţa istorică a secolului al XIX-lea, care a avut drapelele şi stâlpii săi de hotar. Războiul mondial — e vorba, natural, de cel dintâiu — a răsturnat aceşti stâlpi şi a amestecat steagurile. Dar naţiunile au rămas, ba chiar sunt mai imperioase ca oricând, crescute încă de plămada rasei. Istoria internaţională corespunde acestei noui situaţii"[1]).

Naţiunile însă, oricât de răspicat şi-ar afirma ele existenţa, nu pot totuşi duce o viaţă singuratecă, fiecare pentru sine şi fără a şti de celelalte. „Istoria internaţională — ne spune mai departe d. Lhéritier — constată aceasta. Ea nu se mulţumeşte, ca istoria universală, să spună : „Ţara aceasta nu e singură pe lume, trebuie să le cunoaştem şi pe celelalte". Ea afirmă : „Naţiunea noastră, poporul nostru, rasa noastră, adică spiritul nostru, carnea noastră şi sângele nostru, nu pot trăi singure, nu ar fi aşa cum sunt fără de ceilalţi. Toţi laolaltă, în cel mai înalt punct al desvoltării lor, în cea mai deplină înflorire a lor, sunt interdependenţi şi solidari. Nu-i poţi înţelege decât pe unii printr'alţii. Şi oricât ar voi să se înlocuiască şi să se distrugă între dânşii, soarta lor rămâne indisolubil legată"[2]).

Temeiul istoriei internaţionale va fi astfel studiul legăturilor dintre popoare. „Ea nu se potriveşte dealtminteri — ne informează promotorul ei — numai la studiul direct al cutării naţiuni sau al cutărui grup de naţiuni, ori a tuturor naţiunilor, ci şi la cercetarea în particular a unui fapt important, a unei idei însemnate, a unui om mare, ca şi la încercările de organizare regională sau mondială, la eforturile de civilizaţie, la toţi factorii şi la toate aspectele evoluţiei"[3]).

Intre caracterele esenţiale ale istoriei internaţionale este şi dinamismul ei, spre deosebire iarăşi de istoria universală, care îi apare d-lui Lhéritier sub un aspect mai mult static. Astfel, vorbind despre istoria comparată, d-sa o socoate creată pentru a veni în ajutorul istoriei universale; istoriei internaţionale, mai mult dinamică decât statică, ea nu-i mai este însă suficientă[4]). Aceasta din urmă „pre-

1) *Ibid.*
2) P. 44.
3) *Ibid.*
4) P. 48.

www.dacoromanica.ro

zintă istoria în acțiune și ne ajută să descoperim în realitatea schimbătoare permanențele istoriei, — referința e la cunoscuta teorie a lui Nicolae Iorga, — împreună cu marile probleme care se pun veșnic" [1]. „Când întâlnești un Stat care se încheagă, — cetim în altă parte a aceluiași memoriu, — sau un altul care dispare, o grupare care urmează alteia, trebuie să te ferești de a le cerceta ca pe niște lucruri de sine stătătoare, de a te opri asupră-le ca și cum ai ajunge la niște hotare. De vrei sau ba, vârtejul relațiilor internaționale te ia cu el" [2].

Istoriei internaționale „îi place dinamismul continuu, instabilitatea perpetuă, neacceptând niciodată un *statu quo*, punând veșnic totul din nou în discuție" [3]. Dacă istoria universală a deprins popoarele cu iluzia păcii care trebuie să domnească pe lume, istoria internațională le avertizează asupra pericolului ce ar reprezenta pentru ele orice micșorare a vigilenței, orice relaxare a efortului lor [4]. „Ea e — după d. Lhéritier — mult mai puțin plăcută decât istoria universală, luminată de o dulce filosofie, care ne legăna într'un optimism ușurel. Mult mai mult decât istoria internațională, istoria universală era făcută pentru o Societate a Națiunilor, care presupunea existentă înțelegerea între popoare și care pretindea să stabilească dintr'odată universalitatea păcii după universalitatea războiului" [5].

Dar marea deosebire dintre cele două feluri de istorie rămâne în atitudinea lor față de popoare și de rolul lor în desfășurarea istorică. „Ne deprinsesem — ne spune deopotrivă d. Lhéritier — cu istoria universală, care crezuse că izbutise să se libereze de ceea ce Pirenne numește prejudecățile de rasă, prejudecățile politice, prejudecățile naționale. Istoria noastră internațională păstrează dimpotrivă întreg acest bagaj de pretinse prejudecăți, pentrucă găsește în ele niște realități atât de vii că nu poate să nu le ia în seamă. Departe de a voi să le înlocuiască sau să le desființeze, ea e tocmai legătura dintre națiuni. Nu se socoate deasupra lor, nici nu caută să le desnaționalizeze, cum ar face-o un internaționalism simplist și doctrinal. Nu e o istorie stilizată, golită de substanța și de sufletul ei. Reală și dinamică, — întâlnim din nou acest termen, — ea e dimpotrivă debordantă de materie și de viață.

„Numai că, deoarece toate națiile o interesează deopotrivă și le înregistrează toate sforțările și toate rezultatele după însemnătatea

1) P. 44.
2) P. 45.
3) P. 49.
4) Pp. 49—50.
5) P. 51.

www.dacoromanica.ro

lor respectivă ; deoarece urmăreşte realitatea în continua ei mişcare, ea nu aparţine nici unei ţări, nici unui moment, nici unui sistem. Ea nu aparţine nimănui : aparţine tuturor. Ea arată culmile şi declinul fiecărui popor, urmăreşte în trecut *cursa făcliei*, pe care popoarele şi-o transmit unul altuia. Admiţând în fiece moment punctul de vedere al fiecăruia, ea se mărgineşte să explice faptele, fără a le judeca" [1]).

Spre deosebire de istoricii istoriei universale, care aveau cultul generalului şi „păreau că voiesc totdeauna să ajungă la *Weltanschauung*, la concepţia mondială corespunzătoare elementului dominant", acei ai istoriei internaţionale, — ne spune în încheiere profesorul parizian, — „fiind în contact strâns cu realitatea, căreia nu caută să-i scape, nu se tem să scoată în evidenţă particularităţile, opoziţiile, contrastele. Ei dau fiecăruia ce i se cuvine. Absolutul îi interesează mai puţin decât relativul şi se mulţumesc cu o ştiinţă a particularului, care pentru ei e ştiinţa vieţii".

„Vor fi mulţumiţi dacă, sub zalele războinice ce acoperă lumea, în ciuda multiplelor antagonisme care pun faţă în faţă naţiunile, vor găsi în adâncuri, sub toate formele şi în toate amănuntele sale, dacă nu unitatea civilizaţiei, cel puţin solidaritatea popoarelor" [2]).

Deşi pusă de curând în discuţia celor mai înalte foruri ale specialităţii noastre, — la Adunarea comitetului internaţional al ştiinţelor istorice şi la Congresul dela Zürich, din 1938, — am impresia totuşi că această concepţie de istorie internaţională nu e atât de nouă cât îi apare d-lui Lhéritier.

Mi se pare, mai întâiu, că trebuiesc distinse două domenii diferite în care s'ar putea aplica metoda propusă de învăţatul francez, domenii pe care le-aş numi : al amănuntelor şi al marilor desfăşurări. In domeniul amănuntelor, — adică al studiilor de detaliu, al cercetărilor deobiceiu erudite, — preocupările de istorie internaţională sunt mult prea vechi ca să mai insistăm asupra lor. Fie că e vorba de legăturile

1) P. 49. Am impresia că aici d. Lhéritier confundă materia istorică cu istoricul însuşi. Căci Pirenne se referă la acesta din urmă, atunci când spune că „prejudecăţile de rasă, prejudecăţile politice, prejudecăţile nationale sunt prea puternice faţă de om pentru ca acesta să li se poată sustrage, dacă nu se aşează în afară de atingerea lor. Pentru a se libera de ele, trebuie să se ridice până la acea înălţime de unde istoria apare întreagă în măreţia desfăşurării sale, iar pasiunile trecătoare ale momentului se liniştesc domolite înaintea sublimului spectacol" (*op. cit.*, p. 31). Fără îndoială că istoricul nu poate, şi nu trebuie, să renunţe la personalitatea lui. Cu prejudecăţi însă, nu cred că se poate face nici istorie internaţională, şi nici altfel de istorie adevărată.

2) P. 51.

www.dacoromanica.ro

diplomatice sau economice dintre două sau mai multe ţări, fie de difuzarea tipurilor de organizare socială sau a formelor artistice ori curentelor literare, acest gen de studii e practicat în chip curent de cercetătorii din toate ţările. Nu i se poate, natural, dori decât o cât mai largă răspândire, câştigarea a tot mai numeroşi adepţi. Mă gândesc mai ales la mişcarea noastră istorică, în care anumite tendinţe spre micrografie, pe care le-am mai semnalat, sunt în acelaşi timp forme de închistare în localism.

Ajungem astfel la ceea ce numeam marile desfăşurări, adică la întreaga viaţă a unui popor şi mai ales la viaţa generală a omenirii. Nici aici, pentru noi cel puţin, acei deprinşi cu gândirea lui Nicolae Iorga, concepţia istorică pentru care militează d. Lhéritier nu apare ca ceva nou. Câteva exemple vor fi, nădăjduiesc, suficiente.

Istoria internaţională, am văzut, proclamă că : „Naţiunea noastră, poporul nostru, rasa noastră... nu pot trăi singure, nu ar fi aşa cum sunt fără de ceilalţi". Iată acum şi ce amintea, în discursul de recepţie din 1911, noul academician confraţilor săi : „Viaţa unui popor e necontenit amestecată cu vieţile celorlalte, fiind în funcţiune de dânsele şi înrâurind necontenit viaţa acestora. Fiecare naţie e o energie având izvoarele şi împrejurările ei deosebite, caracterul şi misiunea ei specială. Dar niciuna din aceste energii nu se poate izola absolut pentru studiu, şi nu trebuie să fie izolată pentru aceasta. Trăesc doar în acelaşi aer şi merg pe acelaşi pământ toate aceste râuri care îşi taie fiecare cursul lui ; aceiaşi căldură şi aceleaşi vânturi şi aceleaşi ploi hotărăsc volumul lor de ape, aceleaşi greutăţi ale pământului au să le biruiască, săpând albii şi îmblânzind stânca în prunduri, fărâmiţând-o în nisipurile cu care se joacă. Şi, curgând oricât de departe unul de altul, prin aceia că la rândul lor ele fac cerul senin şi noros, ele deschid calea vânturilor, ele determină calitatea aerului, se înrâuresc astfel necontenit între sine. Istoria unui popor nu atinge astfel istoria celorlalte prin menţiuni fugare sau scurte capitole de influenţe reciproce, ci se fixează şi *se păstrează* în mediul firesc de universalitate umană, căruia îi aparţine în cea mai superioară esenţă" [1]).

Deaceea, după Iorga, şi „deosebirea de până acum între istoria universală şi istoria naţională dispare, deosebire care e menită să rămână doar în osebirile pedante ori comode ale catedrelor istorice" [2]). Deprins cu acest fel de a gândi, trebuie să spun, în treacăt, cât

1) *Două concepţii istorice*, în *Generalităţi cu privire la studiile istorice*, ed. III-a, Bucureşti, 1944, p. 91.
2) *Ibid.*

www.dacoromanica.ro

de mult m'a mirat să regăsesc tocmai în studiul d-lui Boldur, în care se pledează pentru o metodă de aşa de largi orizonturi ca acea comparativă, vechea deosebire dintre cele două feluri de istorie. D-sa vorbeşte de „ştiinţa istoriei universale"[1]), spre deosebire de aceea a istoriei româneşti, de „chemarea directă" a reprezentanţilor celei dintâiu şi de „alunecarea" lor spre istoria naţională, pentru a conclude în cele din urmă că „au apărut lucrări de istoria Românilor scrise de specialiştii istoriei universale"[2]). Mă întreb numai, cum va reuşi d-sa să facă istorie comparată cu „specialiştii istoriei româneşti"!

Dar să ne înapoiem la concepţia istorică schiţată de d. Lhéritier. Dacă dela istoria unui singur popor trecem la aceea a ansamblului popoarelor, la ceea ce trebuie să formeze preocuparea supremă a istoriei internaţionale, şi aici vom fi nevoiţi să constatăm că d-sa pledează — cu căldură şi talent, fără îndoială — pentru ceea ce propunea cu trei decenii mai devreme Nicolae Iorga, în acelaşi discurs de recepţiune în care strălucirea formei se îmbina cu adâncimea gândirii istorice. Căci, în continuarea pasagiului reprodus cu puţin înainte, el spunea: „Şi istoria universală, la rândul ei, nu va mai fi o culegere de istorii naţionale grupate după motive geografice ori culturale, ci urmărirea acelor legături de cultură, de idei politice, de revărsări şi cuceriri pe toate terenurile, de strămutări, transformări, potenţări şi slăbiri, care trebuie să fie singurul ei domeniu..."[3]). Sau acest pasagiu, pe care am mai avut ocazia de a-l reproduce, şi în care rolul popoarelor în desfăşurarea istorică este afirmat cu atâta hotărîre: „*Popoarele* ca atari, creaţiuni necesare, permanente şi, într'un sens oarecare, — dată fiind înrâurirea hotărîtoare a raselor aborigene, a celor dintâiu născuţi ai solului, fii mai mari ai pământului lor, — şi eterne, acestea stau supt ochii istoricului: fiecare de sine şi unul lucrând asupra celuilalt, dăruind, împrumutând, cucerind, supunându-se pe rând, într'o grandioasă luptă tăcută a păcii, pe care o sfarmă din când în când frământările sălbatece ale războaielor care, în anume momente, nu fac decât să grăbească soluţia dramei ce s'a desfăşurat până atunci în adâncurile culturale ori economice ale rivalităţilor fatale dintre neamurile ce întreţin şi înalţă viaţa omenirii"[4]).

Singur acest pasagiu din urmă e, cred, suficient pentru a învedera nu numai rolul pe care îl au popoarele şi legăturile dintre ele în concepţia lui Nicolae Iorga, dar şi cât de departe e această gân-

1) *Op. cit.*, p. 62.
2) *Ibid.*
3) *Op.* şi *loc. cit.*, pp. 91—92.
4) *Ibid.*, p. 89.

www.dacoromanica.ro

dire de „iluzia păcii" sau de „dulcea filosofie" pe care d. Lhéritier le atribuie istoriei universale.

In acelaşi timp ea cuprinde şi alte puncte din programul viitoarei istorii internaţionale. Nu e locul s'o analizăm aici în amănunte, — am făcut-o dealtminteri cu alt prilej [1], — dar voi aminti numai că şi Nicolae Iorga, ca şi învăţatul francez, s'a opus oricărei încercări de „istorie stilizată, golită de substanţa şi de sufletul ei", proclamând totdeauna că istoria e viaţă pe care istoricul e dator s'o aducă iarăşi sub privirile noastre. „Istoria — ne spune el — este viaţa omenească, problemele de odinioară sunt problemele de acum; în altă formă, cu alţi oameni, este aceeaşi umanitate care se înduioşează şi se frânge, aceeaşi umanitate, când ajunsă la scopurile ei, când călcată în picioare şi strivită" [2].

Chiar şi cuvântul „dinamic", atât de des întâlnit la d. Lhéritier, îl vom întâlni şi la Nicolae Iorga, atunci când va explica în ce constă ultima sa formă de a gândi istoria universală, — istoriologia, în care „faptele *intră vii in structura* creaţiunii ce se urmăreşte", — concluzând: „Aceasta e concepţia dinamică a istoriologiei, opusă acelei prezentări statice care informează, dar nu interesează şi nu lămureşte decât prin ieftene artificii" [3].

Cât despre acea „course au flambeau", sub a cărei înfăţişare îi apare d-lui Lhéritier întreaga desfăşurare istorică, să mai amintesc oare de felul tot mai insistent în care Nicolae Iorga vorbea de „acel mers general al omenirii pe care-l consider unitar şi organic, adecă o manifestare a gândirii, a simţirii şi a voinţii omeneşti, care pleacă dela cele mai depărtate timpuri, de când se poate vorbi de om altfel decât supt raportul antropologic, pentru ca, necontenit, pe această linie de desvoltare, aparţinând tuturor popoarelor, să vină să se grupeze popoarele, şi fiecare popor să fie recomandat şi prezentat mai ales în momentul când el apare ca element nou şi hotărâtor în acest curent general, ce străbate veacurile şi cuprinde toată esenţa sufletească şi toată manifestarea vitală a tuturor neamurilor" [4].

Singura deosebire însemnată între cele două concepţii istorice examinate e că, dacă amânduror li se impune necesitatea de a explica

---

1) *Ştiinţă şi metoadă istorică în gândirea lui Nicolae Iorga*, în *An. Acad. Rom., Memoriile Secţiunii Istorice*, s. III, t. XXVII, 1945.

2) *Ce înseamnă astăzi concepţia istorică*, în *Generalităţi*, p. 262.

3) Prefaţa la *Istoriologia Umană*, în *Generalităţi*, p. 344. Textul acesta este, e drept, numai din 1940; concepţia dinamică a istoriei era însă, la acea dată, cu mult mai veche, după cum se vede şi din pasagiile reproduse mai sus.

4) *Originea şi desvoltarea istoriei universale*, în *Generalităţi*, p. 278.

www.dacoromanica.ro

faptele, — în ce chip, nu e cazul să insistăm aici, — istoria internațională a d-lui Lhéritier refuză de a le judeca, pe când acea universală a lui Nicolae Iorga consideră judecarea acestora ca una dintre datoriile sale esențiale, rolul istoricului fiind, după cum se cunoaște, asemănat în istoriologie cu acel al corului în tragedia ateniană [1]).

Dar, dacă lăsăm la o parte această deosebire, suntem îndreptățiți să concludem că în ce are ea mai interesant și mai plin de promisiuni, în rolul acordat ființelor naționale dar și în ruperea, totodată, a zăgazurilor dintre ele, în dragostea sa de concret, de viață reală, în acel simț al mișcării, al desvoltării continue pe care îl dovedește, istoria internațională nu e decât ceea ce, vreme de decenii, Nicolae Iorga a prezentat — într'o concepție pe care nu o epuizează cele câteva caracteristici întâlnite aici — sub numele mai vechiu de istorie universală. Că d. Lhéritier o redescoperă câteva decenii mai târziu și că ea îi apare ca singura potrivită cu noile situații create de Războiul mondial, aceasta arată încă o dată geniul anticipator al lui Nicolae Iorga, rolul de înaintaș ce i-a fost sortit în atâtea domenii. In ce mă privește, dintre cele două numiri să-mi fie îngăduit a o prefera pe cea cu o mai lungă tradiție, nu numai pentru că e totuși mai încăpătoare, ci și pentru că mi se pare, în același timp, mai generoasă.

* * *

Și în istoria comparată, ca și în acea internațională, anumite distincțiuni se impun. Se poate astfel disjunge simpla folosire a metodei comparative, de idealul căruia aceasta e menită să-i servească. Pe de altă parte, suntem îndreptățiți să ne întrebăm unde începe folosirea acestei metode, căci fără îndoială că nu o putem invoca de câte ori avem a face cu o comparație. Altminteri nici nu s'ar putea vorbi de altfel de istorie decât comparată, deoarece fixarea oricărui fapt nu numai că se bazează pe o serie de comparații între izvoare, dar presupune și o continuă raportare — implicită sau explicită — la alte fapte similare cunoscute nouă. Dar, lăsând orice butadă la o parte, mi se pare că se cade să deosebim două grade în ceea ce se consideră îndeobște folosirea metodei comparative, din care cel dintâiu ar cuprinde luminarea unui fenomen supus cercetării noastre prin comparația cu alte fenomene similare produse în locuri diferite, iar cel de al doilea, studierea paralelă a aceluiași fenomen în două sau mai multe zone în care-i putem constata existența. In realitate, cu toată

1) Prefața la *Istoriologia Umană*, în *Generalități*, p. 344.

www.dacoromanica.ro

părerea contrarie [1]) a unui istoric de valoarea lui Marc Bloch, îmi îngădui să cred că numai cea de a doua categorie merită numele ce-l poartă, cea dintâi folosindu-l în chip abuziv. Căci, în cazul când orice recurgere la elemente din afară înseamnă metodă comparată, ajungem iarăşi să spunem că istoria nu poate fi decât comparată sau să nu existe, devreme ce, după formula atât de fericită a lui Nicolae Iorga, „nimic nu se înţelege într'un singur loc şi la o singură dată" [2]). Ar însemna să reducem istoria la simplă cronică locală, dacă i-am răpi orice legături cu restul lumii, orice comparaţie cu cele petrecute aiurea decât în punctul care formează obiectul studiului nostru. Deaceea metoda a şi fost întrebuinţată de câte ori s'a trecut de simpla înregistrare a faptelor şi acesta e motivul care mă face să socot că termenul de metodă comparată ar fi mai bine să-l rezervăm pentru cercetările în care lumina este deopotrivă aruncată în cele două sau mai multe câmpuri a căror explorare am întreprins-o.

Dealtminteri şi Marc Bloch, care aminteam că înclina să socotească metodă comparativă simpla luminare a unui fenomen cu ajutorul cunoaşterii altora similare produse în mediuri diferite, atunci când se întreabă, în concluzia la studiul său *Pour une histoire comparée des sociétés européennes*: în practică, cum vom lucra? — răspunde: „E dela sine înţeles că o comparaţie nu va avea valoare decât sprijinită pe cercetarea faptelor, amănunţită, critică şi solid documentată. Nu e mai puţin evident nici că infirmitatea puterilor omeneşti ne împiedecă de a visa, pentru cercetările de prima mână, cadre geografice şi cronologice prea vaste. *In chip fatal acţiunea comparativă* [3]) *propriu zisă va rămânea totdeauna rezervată unei mici părţi a istoricilor*" [4]).

Deaceea, autorilor de monografii, se mulţumeşte să le recomande cetirea „a ceea ce s'a publicat înaintea lor asupra unor subiecte analoage, nu numai — ceea ce fac toţi — cu privire la propria lor regiune, nu numai — ceea ce fac cei mai mulţi — cu privire la regiunile imediat vecine, ci şi — ceea ce se neglijează prea adesea — referitor la societăţi mai depărtate, despărţite de acea studiată prin deosebiri de condiţiuni politice sau de naţionalitate" [5]).

Este, cred, ceea ce se poate cere şi istoriografiei româneşti. Deaceea mi s'a şi părut excesivă ambiţiunea d-lui Alexandru Boldur de

1) *Op.* şi *loc. cit.*, pp. 20—23.
2) *Zădărnicia împărţirilor obişnuite ale istoriei universale*, în *Generalităţi*, p. 172.
3) „le travail comparatif".
4) *Loc. cit.*, p. 45.
5) *Ibid.*, p. 46.

www.dacoromanica.ro

„a introduce în istoria Românilor metoda comparativă" [1]). După d-sa, „numai această metodă, larg aplicată, ar putea da istoricilor noştri dreptul să afirme că au întemeiat o şcoală nouă de istorie în ştiinţa istorică română" [2]). Nu cred însă că putem cere autorilor de lucrări de primă mână, tratând subiecte de istorie românească, mai mult decât cerea Marc Bloch autorilor de monografii în genere. Iar aceasta s'a făcut şi la noi de câte ori s'a făcut istorie bună.

D. Boldur are fără îndoială meritul de a împărtăşi şi d-sa sentimentul că istoriografia noastră riscă să se disolve din lipsă de cultură general-istorică, din lipsă de poziţii spirituale, din lipsa oricărei problematici, că riscă să piară strivită sub mormanele veşnic crescute ale măruntişurilor de istorie politică. Şi are deasemeni meritul de a afirma nevoia unei lărgiri de orizont, a unei schimbări de perspective. Dar se înşeală crezând că introducerea metodei comparative ar duce la crearea unei şcoli nouă în istoriografia românească. Căci atâta cât se poate cere unei istoriografii preocupate să lămurească problemele propriului trecut, adică ceea ce numeam primul grad al aplicării metodei comparative, s'a practicat în această ţară de destulă vreme şi se mai practică pe alocuri şi azi, de istorici a căror operă apare, din nefericire, din ce în ce mai mult ca simple insule în apele tot mai largi ale mediocrităţii [3]). Aşa că mi se pare că ar fi vorba mai curând de o revenire la principii mai vechi, — însoţită, desigur, de o cât mai largă răspândire a lor, — decât de crearea unei şcoli nouă în istoriografia românească. Dealtminteri, de ce oare să dorim cu orice preţ o şcoală nouă? Experienţa ar fi trebuit să ne sfătuiască să fim mai prudenţi. Poate că decât o şcoală nouă, ar fi mai bine să ne mulţumim cu o şcoală bună!

D. Boldur cere introducerea aceleiaşi metode comparative şi în tratările de ansamblu ale istoriei Românilor. Dacă îşi amână judecata asupra acelei a d-lui C. C. Giurescu, ca una căreia nu i-a apărut încă ultima parte [4]), d-sa face în schimb o aspră critică sintezei în zece volume a lui Nicolae Iorga. Invăţatul ieşan concede, e drept, că această operă „conţine un vast material, o încercare meritorie de explicaţie cauzală a evenimentelor istorice naţionale, printre care nu lipsesc şi cele din istoria universală şi în multe cazuri se distinge prin idei şi păreri originale" [5]), dar îi reproşează de a nu avea „trasată

1) *Op. cit.*, p. 91.
2) *Ibid.*
3) O recunoaşte dealtfel şi d. Boldur, *op. cit.*, pp. 14—15.
4) *Ibid.*, p. 10, n. 4.
5) *Ibid.*, p. 11.

www.dacoromanica.ro

comparaţia dintre istoria Românilor şi istoria universală" [1]) şi o acuză în genere de „neajunsuri structurale", de „artificialitate" în construcţie [2]). Dealtminteri, însăşi „ideea de bază a acestei sinteze e falsă, pornind dela premisa că în primul rând voivozilor se datoresc toate schimbările în evoluţia istorică a Românilor" [3]), ne spune d. Boldur, care se plânge deasemeni că în ceea ce priveşte planul urmat, „în zădar am căuta la autor desluşirile atât de necesare. Ele lipsesc cu desăvâşire" [4]).

In realitate, aceste lămuriri nu lipsesc atât de cu desăvârşire. O conferinţă la radio ţinută în 1936 — în vremea când Iorga lucra la al IV-lea volum — şi publicată între acele minunate *Sfaturi pe întunerec* [5]), poartă chiar titlul de *Impărţirile istoriei Românilor.* De acolo ar fi putut afla d. Boldur că Nicolae Iorga, departe de a fi năzuit să dea o istorie a voivozilor, spunea dimpotrivă : „Desigur e foarte uşor să rânduieşti atâta trudă, luptă şi suferinţă după comocele săltare ale domnilor. Voevozi mici, stăpânitori mari, eroi şi oameni de nimic, deschizători de cale şi trândavi profitori, trec toţi laolaltă. Se înşiră, pe anii de stăpânire, icoanele, aşa de deosebite, şi faptele, care nu sunt de aceeaşi calitate, ale celor cari au condus ce numim... Principatele, şi se crede că astfel are cineva înainte o adevărată Istorie a Românilor" [6]), Şi iată, deasemeni, dece Iorga nu se putea gândi la acele comparaţii cu istoria universală, a căror absenţă i se reproşează acum : „După sensul şi după direcţiile vieţii înseşi a unui popor se fac împărţirile, şi fireşte ele sunt altele într'o scurtă carte de informaţie şi altele când au în vedere o desvoltare de atâtea veacuri, care ne-a adus acolo unde, foarte sus, la loc de mare, de supremă primejdie, în faţa căreia trebuie să ne strângem cu toţii, ne găsim acuma.

„Să ne ferim a împărţi acest sbucium şi această încordare după ce ne-au dat alte state, alte naţii, alte puteri şi alte stări de spirit ! Dela ce s'a petrecut în noi înşine trebuie să luăm elementele hotărâtoare pentru a fixa termeni cari nu sunt decât popasuri ale unei înaintări, chiar dacă uneori, şi chiar pe multă vreme, am fi fost răspinşi în urmă de un nenoroc care în acea vreme nu se putea birui" [7]).

Nu voi insista prea mult asupra celei de a doua trepte în folosirea metodei comparative. E uşor de înţeles că practicarea cât mai

1) *Ibid.*, p. 10.
2) *Ibid.*, p. 12.
3) *Ibid.*
4) *Ibid.*
5) I, Bucureşti, 1936, pp. 388—394.
6) P. 388.
7) *Ibid.*, p. 389.

www.dacoromanica.ro

intensă a acestui fel de cercetări nu poate fi decât spre folosul istoriei universale. Spiritul său însuşi e un spirit de istorie universală, căci depăşeşte în fiece clipă punctul de vedere strict local. Studiile comparate vor pregăti istoriei universale o foarte însemnată parte a materialului de care are nevoie în sintezele sale din ce în ce mai largi, până la ajungerea ţintei supreme : îmbrăţişarea întregului trecut omenesc. Cercetările comparate îi vor desena aria de răspândire a feluritelor fenomene economice, sociale sau culturale, vor preciza centrele de radiaţiune, punctele de creaţie nouă şi jocul influenţelor. Prin ţinerea deopotrivă în seamă a deosebirilor [1]) ca şi a asemănărilor, ele vor permite să se vadă mai bine ce e general unei civilizaţii şi ce e specific feluritelor ei întruchipări, într'un cuvânt îi vor permite istoricului să îmbrăţişeze cu privirea ţinuturi tot mai întinse, fără a-i apărea însă ca o mohorîtă pânză de ape, ci păstrându-şi întreg relieful şi toată coloarea.

Dacă dela folosirea metodei comparative trecem la idealul căruia aceasta e menită să-i servească, — adică la ceea ce am putea numi istoria comparată pură, — problema va căpăta desigur cu totul altă înfăţişare.

Fiică legitimă a pozitivismului, istoria comparată nu poate avea ca ultim scop decât degajarea diferitelor tipuri de fenomene istorice, — ceea ce-i cerea, de pildă, istoriei, încă dela începutul veacului, un sociologizant ca Fr. Simiand [2]), — şi, ca o consecinţă logică, desprinderea cauzelor care au dus la crearea acestora. Acesta pare să fie şi scopul final al comparatiştilor grupaţi în asociaţia „Jean Bodin", care înaintea ultimului războiu publicaseră o serie de volume, în care se examinau felurite probleme dealungul veacurilor şi a continentelor. S'au cercetat în acest chip legăturile de vasalitate sau anumite forme de stăpânirea pământului, degajându-se, din cercetarea succesivă a unor fenomene de natură socială sau economică întâlnite în vremuri şi în locuri cu totul diferite, schema însăşi a fenomenului respectiv, şi, de bună seamă, prin repetarea unor circumstanţe determinante similare, şi condiţiile de producere a acestuia considerat în abstract, pentru a nu spune legile care îl guvernează.

Care poate fi raportul dintre o istorie comparată dusă astfel la ultimele ei consecinţe logice şi istoria universală aşa cum ne-am deprins să o considerăm ? Aş spune că avem a face cu două lucruri de natură diferită.

---

1) V. Marc Bloch, *op.* şi *loc. cit.*, p. 30 şi urm.

2) *Méthode historique et science sociale*, *Revue de Synthèse historique*, VI (1903), p. 1 şi urm., 129 şi urm., ap. Sée, *op. cit.*, pp. 124—127.

www.dacoromanica.ro

Desigur că nimeni nu va contesta reductibilitatea fenomenelor istorice la tipuri, la scheme. Insuşi Nicolae Iorga recunoaştea că „evenimentele istorice nu sunt decât foarte rare ori noi : dacă le privim mai puţin superficial, vedem că se repetă... Sunt nume care se schimbă, accidente care diferă, dar în fond éste acelaşi eveniment, aceiaşi situaţie" [1]). Dar ceea ce diferă la istoricul comparatist e, pe de o parte, caracterul oarecum mecanic al legăturilor cauzale, — ceea ce se explică prin originile sale pozitiviste, — iar pe de alta, rostul însuşi al acestor cercetări.

E însă o iluzie ideea de a putea stabili raporturi fixe între fenomenele istorice. De data aceasta iluzia mi se pare agravată de faptul că niciodată nu s'a procedat în stabilirea acestor raporturi cu mai multă rigurozitate de metodă, cu o atitudine mai ştiinţifică faţă de materialul cercetat. Ori, tocmai această ştiinţificitate a procedării e acea care induce în eroare. Să admitem de ex., că o echipă de cercetători îşi propune să studieze în chip comparativ feudalitatea. Unde îşi vor căuta ei materialele din care să degajeze caracterele unei societăţi feudale tip? Fără îndoială că acolo unde se poate observa existenţa unor forme de viaţă de această natură, adică în ţările şi epocile în care ne-am deprins să considerăm că a existat un regim feudal. Vor fi examinate, astfel, feudalitatea occidentală, acea egipteană, miceniană, japoneză ş.a.m.d. Fără îndoială că trăsăturile comune dintre aceste diferite societăţi, pe care le-am ales tocmai ca pe unele ce le posedă, vor permite ca, lăsând la o parte ca secundar tot ce e specific fiecărei forme, să se ajungă la tipul însuşi al relaţiilor feudale. Şi se poate ca în toate aceste cazuri, lăsând la o parte iarăşi tot ce e accidental, să se găsească un număr de cauze constante, ca, de pildă, rarefierea schimburilor comerciale, slăbirea autorităţii centrale ş. a. Am avea, adică, în acest chip, constatarea unui raport constant dela cauză la efect.

Dar tocmai aici mi se pare că intervine iluzia din punct de vedere metodologic. Căci pentru ca să ştim că acest raport dela cauză la efect e într'adevăr constant, ar trebui să pornim nu dela un tip anumit de formă socială, de pildă, spre antecedentele sale, ci, oricât de ciudat ar putea părea, ar trebui să ne îndreptăm dela antecedente spre tipurile derivate. Adică ar trebui să cunoaştem mai întâi în toate amănuntele întreaga desfăşurare a trecutului omenesc în timp şi în spaţiu, pentru a putea cataloga, cu rigoare ştiinţifică, pe de o parte

1) Prefaţa la *Essai de Synthèse de l'histoire de l'humanité*, în *Generalităţi*, p. 152.

www.dacoromanica.ro

absolut toate situaţiunile similare de o anumită categorie, iar pe de alta derivatele lor, şi numai când peste tot aceste derivate ar fi deopotrivă similare între ele ca şi antecedentele, numai atunci s'ar cădea să afirmăm că am surprins un raport cu adevărat constant între fenomene istorice. Numai când am avea totalitatea situaţiunilor similare acelei în care se afla societatea occidentală la sfârşitul lumii antice, şi am vedea că peste tot forma de organizare adoptată a fost acea feudală, numai atunci am putea să consi erăm acest raport obligatoriu, şi deaceea constant. Dar această cercetare, singura care ar da istoriei acel caracter de ştiinţă pe care i-l visau pozitiviştii, trebuie să recunoaştem că — făcând chiar abstracţie de toate elementele fatal subiective introduse de istoric — nu ne-o îngăduie în nici un chip caracterul fragmentar al documentării ce ne stă la îndemână.

Să mai adaog oare că şi de s'ar putea ajunge la această formulare de raporturi constante, ea nu l-ar interesa, în definitiv, pe istoric, aşa cum nu-l interesează în chip direct nici degajarea tipurilor, pe care am văzut că o reuşeşte istoria comparată ? Nu-l interesează legile istorice, pentru că atitudinea sa faţă de materialul de studiu e alta decât aceea a fizicianului sau a naturalistului. Dacă pe acesta din urmă fenomenele cercetate nu-l interesează decât în măsura în care-i permit obţinerea legilor după care se produc, pentru istoric fenomenul va fi interesant totdeauna în el-însuşi, cu tot ce are specific, deosebitor de alte fenomene similare [1]). Acelaşi lucru şi cu tipurile pe care le degajează istoria comparată. Pe istoric nu-l va interesa noţiunea de feudalitate, ci manifestările sale concrete în felurite timpuri şi locuri, adică tocmai feudalitatea miceniană sau japoneză, egipteană sau occidentală. Este oarecum diferenţa dintre funcţiunile psihice aşa cum le găsim analizate de psihologie şi sufletele vii dintr'un roman de Balzac sau de Dostoiewski.

Inseamnă oare aceasta că activitatea comparatiştilor e lipsită de ori şi ce folos? Fără îndoială că nu. Dacă lăsăm la o parte orice încercare de a stabili raporturi constante de caracter obligatoriu între fenomene, care am văzut că nu poate fi decât iluzorie, rămâne degajarea tipurilor, faţă de care nimeni nu poate rămânea insensibil, ele mulţumind o nevoie înăscută a noastră de generalizare. Şi dacă s'a constatat de multe ori cu o umbră de tristeţă lipsa de imaginaţie a omenirii, care face ca aceleaşi soluţii să fie din nou descoperite la intervale mai mici sau mai mari, poate că mai drept ar fi tocmai să admirăm cum viaţa istorică, la fel cu marii creatori, ştie să înoiască

1) V. Iorga, în *Generalităţi*, p. 15 şi urm., 33, 53, 147, 344.

www.dacoromanica.ro

veşnic vechile teme ce păreau de mult uzate. Şi poate că, în definitiv, această raportare la schemă să-i fie folositoare şi istoricului în particular, tocmai prin posibilitatea pe care i-o dă în fiece moment de a simţi originalitatea fiecărei noui încarnări. Profilat pe acest fond de abstracţiune, momentul istoric nu va putea decât să câştige în relief, adică în viaţă.

Dar nu e acesta singurul folos al istoriei comparate. Nu mă gândesc numai la sociologie, căreia fără îndoială că-i poate oferi o bază oricum mai sigură decât aceea de care dispune acum, ci şi la istorie. E îndeobşte cunoscut rolul ţinut în metoda istorică a lui Nicolae Iorga de „similitudini", „paralelisme", „repetiţii istorice"[1]). Explicaţia lor — dar şi prevenirea faţă de pericolele acestei metode — o găsim în aceiaşi prefaţă la *Essai de Synthèse de l'histoire de l'humanité*, unde am găsit şi afirmaţia repeţirii faptelor şi unde e schiţată pentru prima oară şi teoria permanenţelor. „Dacă nu ai fi decât pământul şi rasa şi elementele esenţiale prin care se manifestă fiinţa omenească în anumite condiţiuni, — cetim noi acolo, — ar trebui totuşi recunoscută această corespondenţă a situaţiilor şi a manifestărilor istorice, a elementelor, să zicem statice şi dinamice, ale istoriei. Şi dacă aceste elemente lipsesc pentru o epocă, pentru un teritoriu, pentru o naţiune, pentru un grup de fapte, de acţiuni umane, trebuie să le cauţi aiurea, deseori la o mare depărtare în timp. Dar pentru a recunoaşte faptul corespunzător trebuie să cunoşti în primul rând mai mult sau mai puţin istoria întreagă, pentrucă : a nu da o interpretare oarecare este foarte neplăcut, dar a da o interpretare greşită, pentrucă am folosit o corespondenţă care nu există, este încă mai rău"[2]). Rezultatele cercetărilor de istorie comparată pot servi tocmai spre a uşura găsirea acestor fapte corespunzătoare, a căror cunoaştere să permită reconstituirea, cel puţin în liniile lor generale, a unor fenomene asupra cărora ni s'a păstrat o documentare insuficientă. In acelaşi timp, dacă nu poate fi vorba de aplicarea unor legi istorice, *istoria comparată poate orişicum oferi* suggestii pentru regăsirea legăturilor cauzale.

Recapitulând, putem, cred, considera eşuată şi această nouă încercare de a ridica istoria la rangul de ştiinţă obiectivă şi precisă. Adevărurile sale rămân mai departe de natură diferită şi interesul său îndreptat în altă direcţie decât aceea a construirii fenomenelor - tip şi a descoperirei legilor de caracter mecanic după care s'ar produce ele. Istoriei universale — chiar de va folosi pe alocuri rezultatele istoriei

1) V. memoriul cit., *Ştiinţă şi metodă istorică în gândirea lui N. Iorga*, p. 44.
2) In *Generalităţi*, pp. 152—153.

www.dacoromanica.ro

comparate — îi rămâne domeniul său propriu, acel al concretului, al creşterilor organice. Idealului static al unei juxtapuneri de scheme, ea îi opune năzuinţa de a surprinde însuşi freamătul vieţii. Al vieţii felurite, dar unitare, a acelei fiinţe imense şi eterne care e omenirea însăşi. Căci nu văd mai nobilă menire care să-i revie, decât a readuce la lumină ceea ce Nicolae Iorga numea, stăpânit de sentimentul marilor răspunderi: „tragedia acestui neam omenesc" [1]).

M. Berza

1) Prefaţa la *Istoriologia Umană*, în *Generalităţi*, p. 344.

www.dacoromanica.ro

DRAMA DE INSPIRAȚIE CRONICĂREASCĂ

REPERTORIU BIBLIOGRAFIC

I. Pragmatismul dramelor istorice

Literatura este oglinda vieții și năzuințelor sociale. Chiar și marile creații au, pe lângă valoarea artistică, ce depășește naționalismul, valoarea unui document istoric și psihologic; printre terținele *Divinei comedii* apar în filigrană oamenii, problemele și pasiunele epocii Italiei lui Dante, după cum în *Faust* întrezărim reflectarea misticismului german, iar la noi creațiile eminesciene nu sunt streine problemelor ce frământau neamul în epoca de făurire a Regatului.

Dar dacă creațiile sunt universale și străbat timpii, notele temporale pierzându-se, literatura efemeră are menirea de a dăltui pentru urmași sbuciumul și ideile ce au frământat generația din care a crescut. Ea devine un document cu mult mai valoros, din acest punct de vedere, decât operele geniale.

Această literatură crește din înseși aspirațiile neamului; seva își va trage-o din trecut, iar notele streine pe care fatal le va împrumuta, vor fi încadrate sau pierdute în tendința națională. Se înțelège că notele predominante ale acestei literaturi vor fi tradiționalismul și pragmatismul; idealul ei va fi o limbă și literatură comună pentru a se închega astfel unitatea sufletească a tuturor Românilor, care să ducă la Unirea politică.

Prefețele acestor scrieri, atunci când există, sunt închinate amintirii strămoșilor și îndemnuri către urmași de a fi demni de înaintași:

„Umbre glorioase, sângele pe care l-ați vărsat secoli întregi pentru apărarea țărei și a libertății, mărirea și strălucirea cu care ați nobilat armele Românilor în toate luptele ce ați avut a susține contra nenumăraților inamici ai patriei noastre, cu un cuvânt toate faptele glorioase cu care ați decorat cele mai multe pagini ale istoriei noastre, au răsunat și răsună în inimile posterității voastre. Plină de entusiasm

www.dacoromanica.ro

şi de admirare... se avântă către voi şi se silesc a vă imita. Astăzi o arenă măreaţă se deschide pentru noi; lupta pentru gloria sau căderea noastră ni se înfăţişează'; oasele voastre care dorm în noaptea mormintelor nu mai au sânge ca să ne răscumpere din mâinele intrigilor şi ale ambiţiunii, dar sufletele voastre, care veghează colo sus, se vor ruga pentru noi şi ne vor inspira la fapta mântuirii noastre" [1].

Patriotismul predomină în fiecare pagină. Nuanţa socială a idei de libertate, aşa cum a fost înţeleasă de Revoluţia franceză, apare rar:

„Când o să vie timpul ce toţi îl cer, îl vor
„Să nu se mai vânză omul ca vita la obor" [2].

Sau

„Auziţi departe, printre vânt gemând
‚Sânta neatârnare noi idei vărsând.
„Impăraţii lumii, tari, puternici foarte,
„Se grăbesc să'npace îngerul de moarte,
„Insemnând pe steagul vechilor credinţi
„Vorbele în locul de tirani, „părinţi" [3].

Predomină însă nuanţa naţională:

„O ţară,... când fiii tăi Români,
„Or unde se vor duce, vor zice cu mândrie:
„Sunt dintr'un popor liber" [4])

Dorinţa de a scutura jugul strein face pe Mihai Viteazul, Ban fiind numai, să spună lui Alexandru cel Rău:

„Voi ca să-ţi iau tronul...
„Să fac printr'însul, ce tu nu poţi face
„Voiu a rupe lanţul Ţării Româneşti" [5].

Marele erou este conştient că „ursita unui fulger [i-a] dat menirea să lupte pentru unire": [6]

„Să mergem înainte, să facem datoria
„Şi datoria este să facem România
„Sau a muri în luptă cu armele în mâini,
„Precum mureau odată ai patriei bătrâni" [7]

---

1. G. Baronzi, *Matei Basarab sau Seimeni şi Dorobanţi*, Bucureşti, 1858, p. 5—6. Vezi şi Strâmbeanu, *Radu Leon Vodă...*, Craiova, 1856, p. IV—V.
2. D. Bolintineanu, *După bătălia dela Călugăreni*, Bucureşti, 1867, p. 88.
3. Idem, *Mărirea şi uciderea lui Mihai*, Bucureşti, 1868, p. 39.
4. *Ibidem*, p. 13.
5. Idem, *Mihai Vodă condamnat la moarte*, Bucureşti, 1867, p. 17.
6. Idem, *Marirea şi uciderea lui Mihai Viteazul*, Bucureşti, 1868, p. 6.
7. *Ibidem*, p. 9.

www.dacoromanica.ro

„Unirea românească, aceasta e dorinţa
„Strămoşilor ! Intr'însa puseseră credinţa
„Să facă neamul mare" [1].

România unită trebuia să cuprindă Românii din toate colţurile bătrânii Dacii, căci după ce Mihai uneşte sub aceeaşi coroană Ardealul şi Moldova cu Ţara Românească gândul unirii fuge spre Banat :

„Acuma ne rămâne Banatul Timişan
„Ca să-l scăpăm prin arme de jugul musulman" [2].

Moartea nu-l înspăimântă pe eroul dela Turda, căci ştie că de nu va putea face el unirea, va

„...semăna un sânge
„Din care se vor naşte eroi ce vor înfrânge
„Cu timpul ori ce piedici... [3].

Dar literatura acestei generaţii atribue nu numai lui Mihai gândul de unire, ci tuturor marilor Voevozi şi uneori chiar unora obscuri.

„Matei se face tare, Românii se unesc,
„La cei de peste Milcov acum ei iar privesc ;
„Ideia de unire a lui Ştefan cel Mare,
„A lui Mihai Viteazul....
„Cuprinde mare parte în inimile lor" [4].

va scrie Baronzi, dornic de a vedea înfăptuită unirea.

Hasdeu, animat şi el de gândul Unirii, va pune pe Vidra să ureze soţului său :

„O domnie fericită... Ba înc'aş mai vrea ca mâne
„Tu să legi într'o cunună toate ţările române,
„Incât dela Marea Neagră pân'la falnicul Carpat
„Să nu domneşti ca un Vodă, ci ca un Răzvan împărat !" [5]

---

1. *Ibidem*, p. 7.
2. *Ibidem*, p. 24.
3. *Ibidem*, p. 7.
4. G. Baronzi, *op. cit.*, p. 11.
5. Bogdan Petriceicu Hasdeu, *Răzvan şi Vidra*, în *Scrieri literare, morale şi politice, ediţie critică cu note şi variante de Mircea Eliade, tomul I*, Bucureşti, 1937, p. 295.

Tot în această dramă, Hasdeu îmbracă în forma cea mai plastică şi dorul de ţară, plecând dela două cunoscute versuri populare :

...Păcătos Latin
Cine iubea de-o potrivă pe-un frate şi pe-un străin,
Zicând că ţara-i o turtă, încât să poată stomahul
Leah a mă face pe mine, sau Muscal să facă Leahul !
Nu, hatmane ! Niciodată !... *Fie pâinea cât de rea,*
Tot mai dulce mi se pare, când o ştiu din ţara mea !...
(p. 265 ; vezi şi p. 255 şi 257).

www.dacoromanica.ro

La Bolintineanu chiar şi *Mihnea care-şi taie boierii* spune cuvinte ca :

„Domnii din'nainte, sau Greci, sau Români,
„Au făcut din sceptru cârjă de bătrâni.
„Nu va mai fi astfel ; Ţara Românească
„Voi să se ridice, voi să se mărească"[1].
„Din Europa....
„Orientul cere împărat român"[2].

Privită în ansamblul ei, literatura dramatică istorică îşi are sursa în cronici, căci, prin dramatismul ei, istoria frământatului nostru neam se pretează minunat scenării.

Cel care a observat şi subliniat pentru prima oară acest caracter al istoriei noastre este Mihail Kogălniceanu.

Este adevărat că înainte de Kogălniceanu, Gh. Asachi, credincios discipol al curentului pragmatic ce era în floare în secolul XIX, mai ales în Polonia, luptă pentru redeşteptarea iubirii de cele strămoşeşti, şi, convins ca şi Heliade şi alţi profeţi ai scrisului nostru că „teatrul este una din şcoalele cele mai mari de patriotism"[3], începe o serie de reprezentaţii în limba naţională încă din 1816[4]. Deşi piesele erau în cea mai mare parte traduceri, caracterul naţional al reprezentaţiilor este evident : actorii apăreau în pitorescul costum al ţăranului, limba este ţărănească şi adesea deschiderea se făcea printr'un prolog cu accentuate note patriotice[5].

Paralel cu aceste traduceri, Asachi compune drame cu subiecte din istoria naţională, iar în 1829 începe să publice, în *Albina Românească*, fapte din istoria Moldovei, punând astfel la îndemâna scriitorilor material de inspiraţie. Tot aci, condus de principiile curentului pe care caută să-l împământenească, Asachi evindenţiază epocile strălucite, care-ar putea îndemna pe urmaşi la fapte mari :

„Moldova încă n'au fost lipsită de epohe strălucite în cari au stătut prinţipi iroi în răsboaie, iar în timpuri de pace făcători de bine patriei şi supuşilor săi ; deci faptele acelora se cuvine a fi cunoscute

---

1. D. Bolintineanu, *Mihnea Vodă care-şi taie boerii*, Bucureşti, 1868, p. 1.
2. *Ibidem*, p. 10.
3. *Românul*, nr. 40 din 2 Aprilie 1859.
4. Vezi Teodor Burada, *Istoria teatrului în Moldova, vol. I*, Iaşi, 1915, p. 99.
5. Vezi Gh. Asachi, *Prolog, rostit în teatrul Naţional din Iaşi în 23 Febr. 1837* (apud Teodor Burada, *op. cit.*, p. 171).

www.dacoromanica.ro

și cu serios și mirare păstrate în aducerea aminte și în inimile tuturor compatrioților" [1].

In această vreme, în Muntenia avem pe Heliade, care luptă și el pentru un teatru național. Și dacă literatura dramatică istorică este mai săracă până la Bolintineanu decât în Moldova, în schimb literatura istorică în genere este tot atât de puternic reprezentată. Un Cârlova, Alexandrescu, Grădișteanu și chiar Heliade se inspiră în unele opere ale lor din trecutul nostru. Avem apoi pe Bălcescu, care concepe istoria, fără a fi influențat de Kogălniceanu, în spirit pragmatic, și-și scrie, în cadrul acestui curent „*Istoria Românilor sub Mihai Viteazul*", iar în 1845 începe publicarea „*Magazinului istoric pentru Dacia*", în care cronicile muntene apar rând pe rând, bucurându-se de o bună editare.

Dar cel care reușește să dea amploare acestei mișcări literare, cel care altoește influențele streine pe tulpina românească având rezonanțe până în scrierile cronicarilor, cel care adună sub steagul aceluiași crez pe toți scriitorii generației sale, este Mihail Kogălniceanu.

El evidențiază mai mult decât precedesorii săi, bogatul material pe care-l pot da cronicile poeților noștri, subliniind, primul, dramatismul istoriei noastre.

„Istoria noastră are destule fapte eroice, frumoasele noastre țări sunt destul de mari, obiceiurile noastre sunt destul de pitorești și poetice, *pentru ca să putem găsi și la noi sujeturi de scris*, fără să avem pentru aceasta trebuință să ne împrumutăm dela alte nații" [2].

„Și să mă credeți Domnilor, că și istoria noastră are întâmplări, are portreturi care nici decum n'ar rămânea mai jos decât eroii celor vechi... Vroiți interes de roman, varietate de întâmplări, episoduri patetice, tragedii care să vă scoată lacrimi din ochi, grozăvii care să vă ridice părul pe cap, apoi nu voi avea trebuință decât să vă povestesc cruzimile și vieață aventuroasă a lui Vlad Țepeș, moartea vrednică de un principe a lui Despot Eraclidul ,domnia lui Alexandru Lăpușneanu, intrarea Cazacilor sub Hmelnițki în Moldova, care singură este o poemă întreagă, năvălirile Tătarilor, tăerea lui Brâncoveanu și a familiei sale, una din cele mai triste priveliști ce istoria universală poate înfățoșa,

1. Gh. Asachi, *Din istoria Moldovei*, în *Albina Românească*, 1829, nr. 6 din 16 Iunie, p. 23.

2. Mihail Kogălniceanu, *Introducție*, în *Dacia literară*, ed. II, Iași, 1859, p. XI—XII.

www.dacoromanica.ro

catastrofa lui Grigore Ghica, în care se întâlneşte tot neprevăzutul dramei...”[1].

Tot Kogălniceanu, prin publicarea letopiseţelor moldovene (1846—1852), pune la îndemâna scriitorilor paginile din care-şi vor creia eroii.

„Alegerea făcută în subiectul piesei mele a fost pur şi simplu datorită impresiunilor puternice şi deosebite, cu care fusesem isbit în citirea acestor momente din istoria Moldovei, pe când răsfoiam culegerea de Cronici moldovene a lui Mihail Kogâlniceanu”[2], ne mărturiseşte un anonim dramaturg.

Iar un scriitor contemporan, Mihail Drumeş, mărturiseşte şi el că a venit din provincie „într'adins în Bucureşti”, ca să cumpere „Letopiseţele lui Kogălniceanu” pentru a se documenta îndeajuns şi a putea scrie piesa sa *Alexandru Lăpuşneanu*, rămasă în manuscris[3].

Şi pentru istoria munteană, tot cronicarii sunt aceia care dau materialul dramelor.

„Am meditat şi am descris acea epohă [a lui Mihai Viteazul] consultând cronicarii şi istoria”[4], ne va spune Pelimon.

Pentru a exprima ideile reformelor pe care voiau să le introducă în cele două principate, scriitorii generaţiei dela 1848, se abat dela descrierile cronicarilor dând alte trăsături unor figuri istorice. Domnii descrişi în culori negre de cronicari — reprezentanţi ai boerimei — fiindcă făcuseră să cadă multe capete de boieri, sunt puşi într'o lumină nouă — şi roză — de aceşti dramaturgi. Bolintineanu, de pildă, vede în Alexandru Lăpuşneanu nu un tiran, ci pe oblăduitorul ţărănimei, a cărei vlagă o storcea boerul. Conflictul dintre Lăpuşneanu şi boeri nu este din cauza tiraniei domneşti, ci fiindcă Domnul voia să mai uşureze povara ce apăsa umerii ţăranului.

In Despot-Vodă nu văd, aceşti apologeţi ai condeiului, numai pe aventurier şi uzurpator, ci mai mult pe cel care pentru prima oară visează „cele trei coroane”[5] — unirea Românilor din cele trei provincii.

Pe un Ion Vodă Armeanul, cronica îl descrie ca pe un tiran, pe când Sorbul, atras şi el de ideile semănătoriste, îl arată ca iubitor al clasei de jos, a cărei ridicare o doreşte.

1. Idem, *Cuvânt pentru deschiderea cursului de Istorie Naţionala în Academia Mihăileană, rostit în 24 Noembrie 1834*, în *Opera, ed.* N. *Cartojan*, Craiova, Scrisul Românesc, p. 81 şi 83.

2. Manuscris nr. 296/4, Biblioteca Teatrului Naţional din Bucureşti.

3. *Mihail Drumeş ne vorbeşte*, în *Timpul familiei*, an. V (1944), nr. 205 (1 Ian.), p. 2.

4. Al. Pelimon, *Gloriile Românilor. Mihai Viteazu*, Bucureşti, 1875, p. IV.

5. Bolintineanu, *Despot-Vodă*, p. 69.

www.dacoromanica.ro

Prin graiul Marilor Eroi ai trecutului sunt, deci, exprimate ideile generaţii Unirii din 1859. Literatura dramatică, înfăţişînd figurile reprezentative ale istoriei noastre şi marile lor acţiuni, căuta şi a reuşit chiar să facă pe toţi Românii să aibă aceleaşi dorinţe: libertatea şi unirea. A reuşit spuneam, să ducă la unificarea aspiraţiilor româneşti această literatură, căci, încă dela primele reprezentaţii, piesele cu subiecte istorice se bucurau de asistenţa unui public numeros, după cum ne mărturisesc fie însemnări contemporane, fie încăsările făcute. Chiar drama *Mihul* a lui N. Istrati se joacă de mai multe ori la cererea publicului, cu toate că atât piesa cât şi punerea în scenă lăsau mult de dorit [1].

Nu este gândul nostru de a intra în amănunte, ci ne mulţumim cu cele câteva observaţii de mai sus; acum dorim să dăm doar o bibliografie, cât mai completă a problemei, uşurând astfel munca unei viitoare cercetări.

Urmărind în evoluţia sa cronologică, această bibliografie ne arată, prin creşterea şi descreşterea sa, ritmul luptei prin literatură pentru înfăptuirea aspiraţiilor socialo-naţionale.

După dramele lui Asachi — din care unele n'au ajuns până la noi—scrise, prima în 1827, celelalte între 1834—1837, nu mai apare nici o dramă istorică până la 1850, ca apoi, între 1850—1860 numărul lor să crească la 16. Suntem imediat după neizbânda revoluţiei din 1848. Scrisul avea, deci, să înfătuiască ceea ce revoluţia nu isbutise: mai întâi unirea sufletească şi apoi pe cea politică. Deaceia şi cele mai multe drame sunt închinate lui Mihai Viteazul (4 drame), Ştefan cel Mare (4), sau Matei Basarab (1), toţi priviţi ca simbol al Unirii. In contrast cu aceste figuri ne sunt înfăţişaţi câţiva tirani sau înstrăinaţi de neam: Mihnea cel Rău, Radu Leon — grecizatul, etc.

Unirea înfăptuită, idealul acestei generaţii nu era încă atins. Se dorea scuturarea supremaţiei streine şi îndepărtarea amestecului strein în trebile ce priviau doar pe Români, şi se dorea dreptatea socială. De aci un nou aflux de drame. Numai între 1860—1870 apar 34 drame dintre care majoritatea închinate lui Mihai Viteazul (5), Alexandru cel Bun, Brâncoveanu, Cantemir, Ghica Vodă, Postelnicul Cantacuzino şi lui Alexandru Lăpuşneanu privit nu ca tiran, ca în nuvela lui Negruzzi, ci ca un vajnic apărător al celor asupriţi şi un iubitor al dreptăţii. Paralel cu figurile marilor Voevozi avem înfăţişate figurile tiranilor: un Despot Vodă, Mihnea cel Rău, Ştefan Rareş,

1. Teodor Burada, *op. cit.*, vol. II, p. 69.

www.dacoromanica.ro

Ştefăniţă Vodă, fiul lui Bogdan, etc. In deceniul următor, 1870—1880, numărul dramelor istorice se menţine destul de ridicat (30), iar dacă la cele inspirante din cronicari adăogăm şi pe cele inspirate de vitejiile Românilor din războiul din 1877—1878, numărul este chiar mai mare.

Odată supremaţia turcească scuturată, drama istorică îşi îndeplinise menirea. Deaceea, între 1880—1890, numărul dramelor scade la 15, pentru ca între 1890—1900 să avem numai 14.

Cu apariţia semănătorismului drama istorică cunoaşte o nouă perioadă de înflorire. Astfel, între 1900—1910, apar 22 de drame de inspiraţie cronicărească, cele mai multe închinate lui Ştefan cel Mare, a cărui comemorare s'a făcut în 1904; deci, numărul dramelor închinate domniei lui este justificat şi de acest eveniment, dar tot atât de multe drame din acest răstimp, au ca erou pe Mihai Viteazu. După această nouă perioadă de creştere, drama istorică merge pe partea declinului.

Două sunt deci maximele pe care literatura dramatică de inspiraţie cronicărească le atinge în desvoltarea ei: prima în epoca consolidării Unirii din 1859 şi ajunul recăpătării independenţei şi a doua în vremea luptei pentru ridicarea păturii ţărăneşti.

Tabelul alăturat arată mai clar evoluţia în timp a dramei de inspiraţie cronicărească:

1827—1830	1	1890—1900	14
1830—1840	3	1900—1910	22
1840—1850	2	1910—1920	18
1850—1860	16	1920—1930	11
1860—1870	34	1930—1940	9
1870—1880	30	1940—	3
1880—1890	15	Nedatate	16

In alcătuirea acestei bibliografii nu ne-am mărginit a menţiona numai dramele tipărite, ci am înserat şi pe cele care s'au reprezentat doar, pe cele rămase în manuscris cum şi pe acelea care, deşi nu ni s'au păstrat, sunt atestate de mărturii sigure.

Pentru a se putea urmări uşor evoluţia acestei literaturi, am orânduit fişele cronologic, bibliografiind pe cât ne-a fost cu putinţă, fiecare dramă cât mai aproape de anul concepţiei.

Sursele din care ne-am cules informaţia sunt diverse. Bibliografiile literare generale, cataloagele de librării şi publicaţiile similare ale Academiei Române au fost acelea dela care am pornit. Dar acestea sunt de multe ori incomplete. S'a impus deci orientarea şi spre alte surse. In acest scop am cercetat cele 2 fişiere — alfabetic şi zecimal — al Bibliotecii Academiei Române şi Bibliotecii Fundaţiei Universitare

www.dacoromanica.ro

Regele Carol I, precum și secția manuscrise a Academiei Române și manuscrisele dela biblioteca Teatrului Național din București. Pentru piesele reprezentate numai și al căror text nu ni s'a păstrat, am cules informații din diversele istorii ale Teatrului românesc și, mai ales, din afișele care se păstrează fie la Academia Română, fie la Bibiloteca și Muzeul Teatrului Național. D-l Diacu-Xenofon, regisor la Teatru Național, ne-a semnalat o serie de piese istorice menționate în dosarele teatrului, acum la Arhivele Statului, asupra cărora Domnia-sa pregătește o lucrare. Rugăm pe D-l Diacu-Xenofon să primească și pe această cale mulțumirile noastre. Domnia-sa are, în fișe, întocmită o bibliografie generală a teatrului român. Am confruntat fișele noastre și cu acestea, pentru a nu ne scăpa nemenționată nicio dramă istorică. Totuși, s'ar putea ca unele omisiuni să existe. Vom fi recunoscători tuturor celor care ne vor semnala aceste lipsuri.

II. **Repertoriu bibliografic.**

1. **Asachi** (**Gh.**), *Mihai Viteazul, tragedie*, 1827. 1827

Manuscrisul acestei lucrări a fost mistuit, împreună cu altele, de focul din 1827. (N. Iorga, *Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea*, vol. I, București, 1908, p. 179).

2. **Asachi** (**Gh.**), *Dragoș, întâiul Domn Suveran al Moldovei, dramă*, 1834. 1830

Text pierdut; drama s'a reprezentat pe scena Teatrului din Iași în 1834. (*Albina Românească*, 1834, p. 295).

3. **Asachi** (**Gh.**), *Petru Rareșŭ Vodă, dramă în două acte imitarisită pentru scena moldovenească*, Iași, Tip. Inst. Albina Românească, 1863, în -8°, 85 p.

S'a reprezentat de mai multe ori pe scena Teatrului din Iași, în 1837—pentru prima oară la 8 Aprilie. (*Albina Românească*, 1837, p. 129).

Partea I a apărut și în 1853.

4. **Asachi** (**Gh.**), *Ștefan cel Mare, dramă*, 1838/1839.

Text pierdut; piesa făcea parte din repertoriul lui Costache Caragiale, stagiunea 1838—1839, din Botoșani. (Teodor Burada, *Istoria teatrului în Moldova*, vol. I, Iași, 1915, p. 205).

5. **Barageni** (**Gh.**), *Armura sau Soldatul moldovan, melodramă în 3 acte, cu mari priveliști și tablouri, trasă din cronicarii țării*, 1844. 1840

Text pierdut; s'a reprezentat la Iași, la 6 Martie 1844. (Teodor Burada, *op. cit.*, vol. I, p. 267 și 285).

6. **Negruzzi** (**C.**), *Aprodul Purice*, circa 1844.

Text pierdut; piesă reprezentată prin 1844, la Iași. (Mihail N. Beleador, *Istoria teatrului romîn*, Craiova, Samitca, f. a., p. 65).

www.dacoromanica.ro

1850 7. **Halepliu (Costache)**, *Fragment de operetă a lui Ştefan Vodă*, Iaşi, Tip. Franceso-română — C. Gane, 1850, in -8⁰.

Citată de I. M. K[odrescu], *Bibliohronologiea română* completare la *Bibliografia cronologică* a lui D. Iarcu, în *Buciumul romanu*, I (1875), p. 95.

8. **Istrati (Neculai)**, *Mihul. O trăsĕtură din resbelul lui Ştefanu cel Mare cu Mateiu Corvin, Regele Ungariei, dramă originală în trei acte*, Iaşi, Tip. Buciumului romănu, 1850, in -8⁰, 76 p.

9. **Dumitrescu (I.)**, *Radu Calonfirescu, dramă vodevilă în 4 acte*. Iaşi, Tip. Buciumului romănu, 1854, in -8⁰, 132 p.

Ediţia I a apărut în 1851.

Sub titlul : *Michaiu Eroul sau Reîntoarcerea cu triumf*, drama a făcut parte din repertoriul trupei „Societatea teatrală română ambulantă din Ungaria şi Transilvania" de sub direcţia lui G. Aug. Petculescu. (Afiş din 18 Iunie 1882, Muzeul Teatrului Naţional din Bucureşti).

10. **Pelimon (A.)**, *Curtea lui Vasile Vodă*, Bucureşti, Tip. lui Vinterhalder şi Coman, 1852, in -8⁰, 96 p.

11. **Hale (V.)**, *Moartea lui Michaiu Viteazul la Turda, dramă în 3 acte şi 6 tablouri*, Bucureşti, Tip. Sf. Sava, 1854.

Citată de D. Iarcu, *Bibliografia cronologică română,... ed.II*, Bucureşti, 1873 p.69.

12. **Halepliu (C.)**, *Moartea lui Mihai Viteazul la Torda, dramă istorică în 3 acte si 6 tablouri*, Bucureşti, Tip. Colegiului Naţional Sf. Sava, 1854, in-8⁰, 72 p.

13. **Şoimescu (I. N.)**, *Moartea lui Radu VII dela Afumaţi, dramă în patru acte*, Bucureşti, Tip. Santei Mitropolii, 1854, in -8⁰, 103 p.

14. **Hasdeu (Bogdan Petriceicu)**, *Arbore, fragment de schiţă dramatică*, circa 1855.

Scris în ruseşte ; a fost publicat, cu traducere română, de E. Dvoicenco, *Inceputurile literare ale lui B. P. Hasdeu*, Bucureşti, Fundaţiile Regale pentru literatură şi artă, 1936, p. 80—84.

15. **Hasdeu (Bogdan Petriceicu)**, *Domniţa Roxana* [*fiica lui Vasile Lupu*], dramă, circa 1855.

Scrisă în ruseşte ; a fost publicată, cu traducere română, de E. Dvoicenco *op., cit.*, p. 85—127.

Intre versiunea rusă şi cea română publicată în *Familia* (vezi nr. 51), este o mare diferenţă.

16. **Strâmbeanu (G.)**, *Radu Leon Vodă prinţul Tării Româneşti şi miniştrii sei fanarioţi, tragedie în 5 acte, în versuri, cu mari şi ilustre spectacole naţionale*, Craiova, Tip. lui Iosefu şi Iancu Moise, 1856, in -8⁰, VII+79 p.

17. **Alecsandri (V.)**, *Cetatea Neamţului sau Sobieţki şi Plăieşii români, tablou istoric în 3 acturi, ed. II*, Iassy, A. Bermann, 1857, in -12, 66 p.

www.dacoromanica.ro

18. **Grădişteanu (Petru)**, *Uă noapte pe ruinele Tîrgoviştei sau Umbra lui Mihaiu Viteazul*, Bucuresci, G. Ioanid, 1857, in -8⁰, 35 p.

19. **Baronzi (G.)**, *Matei Basarabŭ sau Dorobanţi şi Seimeni, dramă în cinci acte şi în versuri, Târgovişte, 1650—1653*, Bucureşti, Imprimeria Naţională, 1858, in -8⁰, 152 p.

20. **Mavrodellu (G.)**, *Vladu-Tzepeshu, dramă istorică în cinci acte*, Bucureşti, Ferdinant Om, 1858, in -8⁰, 185 p.

21. **Millo (M.)**, *Ştefan cel Mare, dramă*, 1858—1859.

Din repertoriul Teatrului Naţional, stagiunea anului 1858—1859 (D. C. Ollănescu, *Teatrul la Romîni, partea II..., al do'lea memoriu*, Bucureşti, 1898, p. 33, notă).

22. **Bolintineanu (D.)**, *Mihnea şi Baba, dramă*, 1858—1859.

Din repertoriul Teatrul Naţional, stagiunea anului 1858—1859 (D. C. Ollănescu, *loc. cit.*).

23. **Lacea (Ioan D.)**, *Arderea Iaşilor sau Rezbelul lui Bogdan Vodă cu Tătarii, dramă naţională cu cele mai frumoase cântice şi mari spectacole în 5 acte şi 3 tablouri. Sujet din scrierile d-lui Pelimon, culeasă şi aranjată*, Biblioteca Academiei Române, Fondul Gaster, ms. nr. 118, circa 1860, in -folio, f. 71 v. — 121. 1860

Făcea parte din repertoriul „Trupei de provincie Vlădiceanu-Tardini" din Bucovina, prin anul 1864. (Al. Olăreanu, *Contribuţii pentru o istorie a teatrului romînesc în Banat, Transilvania şi Bucovina până la* 1906, Craiova, Tip. Liceului Carol I, f. a., p. 45).

24. **Lacea (Ioan D.) şi I. S. G. Sbiera**, *Moartea fraţilor Costineşti, dramă în trei acte*, Bibilioteca Academiei Române, Fondul Gaster, ms. nr. 119, circa 1860, in -4⁰, f. 193—212.

Din repertoriul „Trupei de provincie Vlădiceanu-Tardini" (Al. Olăreanu, *op. cit.*, p. 46).

25. **Lacea (Ioan D.)**, *Ospăţul de sânge şi Pustnica, dramă naţională cu cele mai frumoase cântice, mare spectacol şi tablouri de rezbel, în 6 acte şi 1 tablou*, Biblioteca Academiei Române, Fondul Gaster, ms. nr. 199, 1860, in -4⁰, f. 121 v. — 181.

După nuvela lui Al. Odobescu, *Doamna Chiajna*.

26. *Michaiu, dramă în 3 acte*, 1860.

Text pierdut; s'a reprezentat la Bucureşti în 1860 (D. C. Ollănescu, *Teatrul la Romîni, partea II... întâiul memoriu*, 1898, p. 132, nota 1).

27. **Asachi (G.)**, *Elena Dragoş de Moldavia, dramă în trei acte*, Iaşi, Tip. Albina Românească, 1863, in -8⁰, 39 p.

28. **Asachi (C.)**, *Turnul Butului* [*Alexandru cel Bun*], *dramă originală în 3 acte*, Iassi, Tip. Instit. Albina Românească, 1863, in -8⁰, 25 p.

29. **Asachi (G.)**, *Voichiţa de Romania*, [*3 acte*], Iassi, Tip. Instit. Albina Românească, 1863, in -8⁰, 22 p.

www.dacoromanica.ro

30. **Deparaţeanu (Al.)**, *Grigore Vodă, Domnul Moldovei, dramă în V acte şi în versuri*, Bucureşti, Tip. Cesar Boliac, 1864, in -8⁰, 175 p.

31. **Deparaţeanu (Al.)**, *Antonie Vodă, dramă în 5 acte*, circa 1864.

Pe ultima copertă a dramei precedente se anunţă că această lucrare „va apărea peste pucin"; nu ştim însă dacă a apărut sau dacă există cel puţin manuscrisul.

31. bis. **Capşa (Scarlat)**, *Alexandru Lăpuşneanu, dramă în 5 acte*, 1865—1870.

Nepublicată; vezi *Convorbiri literare*, IV (1870), p 52 şi I. E. Torouţiu, *Studii şi documente literare III*,... Bucureşti, 1932, p. 437.

32. **Maniu (I.)**., *Bătălia dela Călugăreni*, 1865.

Din repertoriul trupei Vlădiceanu-Tardini. (Al. Olăreanu, *op. cit.*, p. 46).

33. **Urechiă (V. A.)**, *Vornicul Bucioc*, în *Opere complete, seria A., tom.* I, Bucuresci, f. a., 1878, p. 1—112.

Acţiunea se petrece în timpul domniei lui Gaspar Graziani; piesa s'a reprezentat în 1866.

34. **Ardeleanu (C. B.)**, *Dreptatea lui Ştefan cel Mare Domnul Moldovei, mello-dramă în 3 acte*, Focşani, Tip. Dim. Samollada, 1867, in -8⁰, 132 p.

35. **Bolintineanu (D.)**, *Mihai Viteazul condamnat la moarte, dramă în trei acte*, Bucureşti, Tip. C. N. Rădulescu, 1867, in -8⁰, 134 p.

36. **Bolintineanu (D.)**, *Ştefan Vodă cel Berbant [Rareş], dramă în 4 acte*, Bucuresci, Tip. C. N. Rădulescu, 1867, in -8⁰, 119 p.

37. **Grandea (G.)**, *Fiii lui Alexandru cel Bun, dramă*, 1867.

Text pierdut.

38. **Hasdeu (Bogdan P.)**, *Răzvan şi Vidra, dramă istorică în cinci acte în versuri*, Bucureşti, 1867, in -8⁰, 152 p.

S'a reprezentat în anul 1867 şi tot în acel an s'a publicat în ziarul *Perseverenţa*.

39. **Asachi (G.)**, *Petru I, Tzarul Russiei în Iassy, dramă istorică în 2 acte*, în *Almanac de învăţătură şi de petrecere*, 1868, p. 13—23.

40. **Bolintineanu (D.)**, *Alexandru Lăpuşneanu, dramă în 3 acte*, Bucuresci, Tip. C. N. Rădulescu, 1868, in -8⁰, p. 1—70.

41. **Bolintineanu (D.)**, *După bătaia dela Călugăreni, dramă în trei acte şi în versuri*, în vol. *Alexandru Lăpuşneanu...*, Bucuresci, 1868, p. 71—127.

42. **Bolintineanu (D.)**, *Brâncovenii şi Cantacuzinii, dramă în versuri, în 5 acte*, în *Drame istorice*, Bucuresci, Tip. C. N. Rădulescu, 1868, in -8⁰, 67 p.

43. **Bolintineanu (D.)**, *Despot Vodă, dramă în 5 acte*, în *Drame istorice*, Bucuresci, 1868, in -8⁰, 102 p.

www.dacoromanica.ro

44. **Bolintineanu (D.)**, *Mărirea și uciderea lui Mihai Viteazul, în versuri*, în *Drame istorice*, Bucuresci, 1868, in -8⁰, 72 p.

45. **Bolintineanu (D.)**, *Mihnea Vodă care-și taie boierii, dramă în versuri, în 5 acte*, în *Drame istorice*, Bucuresci, 1868, in -8⁰, 94 p.

46. **Bolintineanu (D.)**, *Postelnicul Constantin Cantacuzino, dramă în versuri, în 3 acte*, în *Drame istorice*, Bucuresci, 1868, in -8⁰, 63 p.

47. **Bolintineanu (D.)**, *Sorin, poemă dramatică*, în *Drame istorice*, Bucuresci, în -8⁰, 20 p.

48. **Bolintineanu (Dimitrie)**, *Ștefan Gheorghe Vodă sau Voiu face Doamnei tele ce ai făcut tu jupânesei mele, dramă historicăîn cinci acte*, Bucuresci, Typ. Nationale — C. N. Rădulescu, 1868, in -8⁰, 2 f.+125 p.

49. **Lupescu (I.)**, *Dracu Vodă, vodevil național în 5 acte*, 1868.

S'a reprezentat la 10 Nov. 1868, la Teatrul Lupescu din Iași. (T. Burada, *Istoria teatrului în Moldova*, II, Iași, 1922, p. 263).

50. **Gârleanu (I. C.)**, *Șerban Basarab*, 1868.

Vezi Arhivele Statului. Dosarele Teatrului Național din București, nr. 198 din 1868, p. 3.

51. **Hasdeu (Bogdan P.)**, *Domnița Rosanda, dramă istorică*, în *Familia* — Oradea, IV (1868), p. 267—271, 278—282, 290—292, 337—342, 350—352, 362—363, 420—422, 432.

Vezi și fișa nr. 15. — S'a reprezentat în 1866.

Prelucrată, drama a fost publicată sub titlul *Femeea, schiță dramatică în 5 acte* în *Sarcasm și ideal*, 1887—1896..., București, 1897, p. 86—145.

52. *Radu Negru în Câmpulung*, 1868.

Piesa făcea parte din repertoriul trupei de provincie Marița Stoenescu și Aneta Ștefănescu. (Arhivele Statului. Dosarele Teatrului Național, nr. 204/1868, p. 10).

52 bis. **Bodnărescu (S. L.)**, *Grigore Vodă, dramă istorică*, 1869.

Nepublicată; vezi I. E. Torouțiu, *Studii și documente lietrare, II. Junimea*, București, 1932, p. 55, 150, 154.

53. **Dimitriade (Costache)**, *Ștefan VI, dramă istorică în 5 acte*, 1869.

Vezi Arhivele Statului. Dosarele Teatrului Național, nr. 217/1869, p. 19.

54. **Pascali (M.)**, *Vasile Lupu, Domnul Moldovei, dramă națională în 3 acte*, 1869.

Din repertoriul autorului în Bucovina. (*Czernowitzer Zeitung*, an. II, nr. 115, apud Al. Olăreanu, *Contribuție la o istorie a teatrului romîn în Banat, Transilvania și Bucovina*, Craiova, p. 50).

55. **Dimitriade (G.)**, *Blăstămulŭ* [*Domnia lui Ștefăniță Vodă*], 1870
dramă istorică națională în 5 acte, Bucuresci, Imprimeria Națională, 1870, in -4⁰, 120 p.

www.dacoromanica.ro

56. **Eminescu (M.)**, *Alexandru Lăpuşneanu, fragment dramatic*, circa 1870, în *Opere complete, ed. A. C. Cuza*, Iaşi, 1914, p. 313.

57. **Eminescu (M.)**, *Alexandru Vodă [cel Bun], fragment dramatic*, circa 1870, în *Opere complete, ed. A. C. Cuza*, Iaşi, 1914, p. 314—315.

58. **Eminescu (M.)**, *Bogdan Dragoş, dramă istorică în 3 acte*, circa 1870, în *Opere complete, ed. A. C. Cuza*, Iaşi, 1914, p. 276—292.

59. **Eminescu (M.)**, *Mira [domnia lui Ştefăniţă, fiul lui Bogdan cel Orb], fragment dramatic*, circa 1870, în *Opere complete, ed. A. C. Cuza*, Iaşi, 1914, p. 303—310.

60. **Caragiale (Costache)**, *Alexandru Lăpuşneanu, dramă în 4 acte*, Biblioteca Academiei Române, ms. nr. 2971, f. 310—356. (*Din repertoriul Caragiale, IV*).

Copie făcută de Eraclie Petrescu la Tecuci, în 1871.

61. **Codrescu (Teodor)**, *Plăieşul, Logofăt mare [Domnia lui Despot Vodă], dramă română istorică în 5 acte, ed. II*, Iaşi, Buciumul român, 1876, in -4⁰, 59 p.

S'a reprezentat în 1871. (T. Burada, *Istoria teatrului în Moldova*, II, Iaşi, 1922, p. 304).

62. **Maniu (V.)**, *Monumentul dela Călugăreni, dramă într'un act*, Bucuresci, Ioan Reis, 1871, in -12, 27 p.

63. **Pantazi (Ghica)**, *Mircea cel Bătrân, dramă naţională în 4 acte, 7 tablouri*, 1871—1872.

Citată de D. C. Ollănescu, *Teatrul la Români, partea II,... al doilea memoriu* Bucureşti, 1898, p. 137 notă.

64. **Roques (Anton)**, *Constantin Brâncoveanul, dramă istorică în 4 acte*, Bucuresci, 1872.

Citată de D. Iarcu, *Bibliografia cronologică română...*, ed. II, Bucureşti, 1873, p. 142.

65. **Lupescu (Ioan)**, *Ştefăniţă Vodă, prelucrare*, 1872.

Reprezentată la Teatrul din Focşani, stagiunea 1872—1873 (T. Burada, *Istoria, teatrului în Moldova*, I, Iaşi, 1915, p. 343).

66. **Scurtescu (N. V.)**, *Alexandru Lăpuşneanu, dramă în 5 acte şi 7 tablouri*, 1872—1874.

Menţionată de D. C. Ollănescu, *Teatrul la Români, partea II... al doilea memoriu*, Bucureşti, 1898, p. 151, notă, ca făcând parte din repertoriul lui Pascaly.

67. **Vellescu (Ştefan)**, *Radu Basarab, Banul Olteniei, dramă naţională în 4 acte şi 7 tablouri*, 1872—1874.

Menţionată de D. C. Ollănescu, *op. cit.*, p. 332, nota 1 şi de D. R. Rosetti, *Dicţionarul contemporanilor din România (1800—1898)*, Bucureşti, 1898, p. 192.

www.dacoromanica.ro

68. **Alecsandri (V.)**, *Despot Vodă, legendă istorică în versuri, 5 acturi şi 2 tablouri (1558—1561)*, Bucuresci, Socec, 1880, in—8⁰, XVII + 152 p.

S'a reprezentat în 1874.

69. **Bengescu (G.)**, *Despina*, 1874.

S'a reprezentat la 12 Decemvrie 1874. (Teodor Burada, *Istoria teatrului în Moldova*, II, Iaşi, 1922, p. 356 şi 359).

70. **Bengescu (G.)**, *Radu cel Frumos, dramă în versuri, în 5 acte*, Iaşi, H. Goldner, 1875, in -8⁰, 126 p.

S'a reprezentat în 1873.

71. **Pelimon (Alexandru)**, *Gloriile Românilor. Michai Viteazul, poemă istorică în versuri*, Bucureşti, Tip. Naţională, 1875, in -8⁰, VI+195 p.

72. **Scurtescu (N.)**, *Despot Vodă, dramă în 6 acte*, în *Revista contemporană*, III (1875), p. 97—154, 185—231.

72 bis. **Slavici (Ion)**, *Bogdan Vodă, dramă istorică*, 1875.

Nepublicată ; vezi I. E. Torouţiu, *Studii şi documente literare, II, Junimea*, Bucureşti, 1932, p. 275, 276, 277, 279, 310, 313.

73. **Vellescu (Ştefan)**, *Lăpuşneanu*, dramă, 1875.

Menţionată de Dimitrie R. Rosetti, *Dicţionarul contemporanilor din România* (1800—1898), Bucureşti, 1898, p. 192.

74. **Urechiă (V. A.)**, *Curtea lui Neagoe Vodă, dramă în 4 acte*, în *Opere complete. Teatru — drame, seria I, t. I*, Bucureşti, 1878, p. 335—409.

S'a reprezentat la 25 Decemvrie 1875.

75. **Petrinu (Lazăr P.)**, *Umbrele Arboreştilor, dramă naţională*, 1876.

76. **Urzica (Ioan)**, *Fanarioţii, dramă în 4 acte şi 3 tablouri*, Bucuresci, Tip. Alexandru A. Grecescu, 1876, in -8⁰, 77 p.

77. **Şoimescu (I.)**, *Constantin Basarab Brâncoveanu, tragedie în cinci acte*, Bucureşti, Socec, 1877, in -8⁰, p. 92.

78. **Bodnărescu (S.)**, *Lăpuşneanu Vodă, dramă în 5 acte*, în *Convorbiri literare*, XII (1878), p. 261—2790, 314—325, 366—375, 406—413, 455—462.

S'a publicat şi în *Din scrierile lui Samson Bodnărescu*, Cernăuţi, 1884, p. 81-223.

79. **Florantin (I. P.)**, *Ştefan cel Mare, op dramatic în 3 drame, în total 12 acte*, 1878.

Vezi Arhivele Statului. Dosarele Teatrului Naţional, pach. 3/1878, nr. 913.

80. **Găvănescu (I.)**, *Domniţa Roxanda, dramă în 5 acte*, 1879.

Vezi Arhivele Statului. Dosarele Teatrului Naţional, pach. 3/1879, nr. 751.

www.dacoromanica.ro

81. *Triumful lui Mihai Bravu, dramă în 5 acte*, 1879.

Din repertoriul Trupei asociate române, Grădina Passini, Iaşi. (Afiş din 9 Septemvrie 1879. Biblioteca Academiei Române, foi volante, XIV. Teatru I).

82. **Varalam (Al.)**, *Mircea cel Bătrân, dramă în 5 acte şi 4 tablouri*, 1879.

Vezi Arhivele Statului. Dosarele Teatrului Naţional, pach. 3/1879; scrisoarea din 25 Septemvrie.

83. **Varalam (Al.)**, *Tăierea boierilor la Târgovişte*, 1879.

Vezi Arhivele Statului. Dosarele Teatrului Naţional, pach. 3/1879, nr. 731.

1880 84. **Damé (Fr.)** şi **I. Mala**, *Hatmanul Drăgan, dramă în 5 acte*, 1880.

Citată de Dimitrie R. Rosetti, *Dicţionarul contemporanilor din România (1880—1898)*, Bucureşti, 1898, p. 61.

85. **Andryescu-Bogdan (N.)**, *Iuga sau Berbecii la păscut, comedie istorică în versuri şi în 3 tablouri*, Iaşi, Buciumul român, 1881, in-8°, 49 p.

Domnia lui Vasile Lupu.

86. **Bogdan (N. A.)**, *Alexandru cel Bun, dramă în 5 acte*, în *6 piese cu caracter istoric*, Iaşi, 1927, p. 1—66.

Drama a fost scrisă prin 1881 (vezi p. 308).

87. **Pârjol (Stan)** [=**Teohari Alexi**], *Moartea lui Mihai Viteazul, tragedie naţională în 5 acte*, Braşov, Low, 1881, in-8°, 102 p.

88. **Roşca (Iuliu I.)**, *Lăpuşneanu, Domnul Moldovei, 5 acte*, Bucureşti, G. F. Bidşovski, 1886, in-8°, 180 p.

S'a reprezentat în 1881.

89. **Roşca (Iuliu I.)**, *Fata dela Cozia [Domnia lui Dragu Vodă, zis Vlad III Dracul], dramă istorică în 4 acte, în versuri*, Bucureşti, G. F. Bidşovski, 1886, in-8°, 146 p.

S'a reprezentat în 1883.

90. **Scurtescu (N. V.)**, *Ştefan Rareş, dramă istorică în 4 acte şi 10 tablouri*, în *Familia* — Oradea Mare, XIX (1883), p. 501—503, 513—516, 528—530, 540—543, 551—554, 563—566, 573—577, 585—587, 593—595.

91. [**Urechiă (V. A.), Miller şi N. Ţincu**], *Răpirea Bucovinei, dramă istorică naţională în 3 acte cu 10 tablouri, compusă de d-nii X, Y şi Z*, în *Literatorul*, IV (1883), p. 34—45, 69—84, 129—150.

92. [**Alecsandri (Vasile)**], *Legenda lui Joldea sau Trei Domni sub o coroană*, Biblioteca Academiei Române, ms. nr. 2253, circa 1883, f. 82.

Un proiect de dramă din care nu avem decât indicarea personagiilor şi câteva versuri din prima scenă.

www.dacoromanica.ro

93. **Drăghicescu (Alexandru G.)**, *Asasinarea lui Mihai Viteazul, Domnului Romaniei, dramă istorică în trei acte în versuri*, în *Amicul familiei*, Gherla, IX (1885), p. 15—16, 38—40, 54—55, 61—63, 98—99.

94. **Isvoranu (I. T.)** și **M. M. Trișcu**, *Vlad V-lea* (*sic* !), *dramă istorică în versuri, în 4 acte*, Craiova, Tip. Frații Benveniști, 1886, in -8⁰, VI+63 p.

95. **Catina (Ion)**, *Pentru tron* [*Simion Movilă*], *dramă în cinci acte în versuri*, în *Revista poporului*, I (1888), p. 53—69.

96. **Slavici (I.)**, *Gaspar Graziani Domnul Moldovei, tragedie în 5 acte*, în *Convorbiri literare*, XXII (1888), p. 1—12, 136—154, 225—242, 308—320, 441—453.

97. **Bodnărescu (S.)**, *Ilie Vodă, tragedie în 5 acte*, Biblioteca Teatrului Național-București, ms. nr. 527/5, [1888—1889], in-folio.

98. **Mavrodelu (G.)**, *Castelul Brâncovenesc, episod istoric*, 1889.
Vezi Arhivele Statului. *Dosarele Teatrului Național*, 844/1889, nr. 580.

99. **Bogdan (N. A.)**, *Bogdan I sau Intemeierea Moldovei, tragedie în versuri în 5 acte*, Iași, Editura autorului, Oradea-Mare, Familia, 1890, in -8⁰, 99 p. 1890

100. **Bogdan (N. A.)**, *Plăieșii dela Baia, comedie 1 act*, 1890.
Citată pe coperta dramei *Bogdan I*, (v. nr. 99).

101. **Merișanu** (Căpitan **T.**), *Ștefănică Vodă, dramă în 4 acte și, 1 tablou*, 1890.
Vezi Arhivele Statului. *Dosarele Teatrului Național*, 14/1890, nr. 504.

102. **Rădulescu-Niger** și **Nicolae Ţincu**, *Doamna Kiajna, dramă în 5 acte* (*și 6 tablouri*), București, Ig. Haiman. 1891, in -8⁰, 109 p.

103. **Nenițescu (Ioan)**, *Radu dela Afumați, dramă istorică în 5 acte*, București, Carol Göbl, 1897, in -8⁰, 120 p.
S'a reprezentat în 1892.

104. **Vulcan (Iosif)**, *Ștefan Vodă cel Tiner, tragedie istorică în 5 acte și 3 tablouri...*, Oradea Mare, Familia, 1895, in -8⁰, 111 p.

105. **Georgescu (Sabin P.)**, *Radu cel Frumos, tragedie istorică originală în 5 acte și în versuri*, București, Thoma Vasilescu, 1895, în -8⁰, 154 p.

106. **Demetrescu (M.)**, *Andrada sau Muma lui Tugomir*, 1895.
Vezi Arhivele Statului. *Dosarele Teatrului Național*, 15/1895, nr. 567.

107. **Leonescu (V.)**, *Ioan Vodă cel Cumplit, dramă în 4 acte în versuri*, 1896.
Vezi Muzeul Teatrului Național, afiș din 14 Aprilie 1896.

www.dacoromanica.ro

108. **Stanca** [= **Xenopol (Adela)**], *Cea de pe urmă zi a lui Ştefan cel Mare, fragment dintr'o dramă*, în *Dochia*, II (1897), p. 86—89.

109. **Bengescu-Dabija (G.)**, *Silvina Doamna* [*vremea lui Lascu, Vodă 1370—1374*] *dramă în 5 acte şi 8 tablouri*, în *Literatură şi artă românească*, I (1896), p. 228—250, 293—311, 447—459.

Drama a fost scrisă în 1873. (Vezi ms. nr. 338/5 din Biblioteca Teatrului Naţional Bucureşti).

110. **Cosmovici (Vasile)**, *DomniţaOlena* [*fiica lui Ştefan cel Mare*], *tragedie în 5 acte*, Bucureşti, Elzevir, 1898, in -8⁰, 156 p.

111. **Nădejde (Sofica)**, *Ghica Vodă Domnul Moldovei*, Bucureşti-Gazeta Săteanului, 1899, in -8⁰, 90 p.

112. **Sion (G.)**, *Vlad Tepeş sau Ospăţul de sânge în ziua de Paşti, piesa istorică cu cântece în 5 acte şi 1 tablou*, 1898.

Vezi Muzeul Teatrului Naţional-Bucureşti, afiş din 5 Aprilie 1898, nr. 129/2.

1900 113. **[Castris]**, *Constantin Brâncoveanu*, Biblioteca Teatrului Naţional — Bucureşti, ms. nr. 80/4, [1900], in -8⁰.

114. **Gribincea (Laurenţia)** [=**Ion C. Bacalbaşa**], *Ion Vodă cel Cumplit*, dramă, circa 1900.

Menţionată în *Cuvântul*, II (1905), p. 19.

115. **Davilla (Al.)**, *Vlaicu Vodă, dramă în 5 acte, în versuri*, Bucureşti, Cartea Românească, [1902], în -8⁰, 142 p.

S'a reprezentat în 1902.

116. **Riria** [= **Cornelia Xenopol**], *Chiajna şi Ioan Vodă cel Cumplit, 5 acte*, Iaşi, Dacia, 1903, in -8⁰, 96 p.

117. **Bistriţeanu (I. C.)**, *Cuib de Şoimi, poem dramatic în versuri*, Bârlad, Lupaşcu, 1904, in -8⁰, 55 p.

118. **Coengiopol (Florica)**, *Maria din Mangop, episod dramatic din viaţa lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, Minerva, 1904, in -8⁰, 39 p.

119. **Dragomir (State)**, *Ştefan cel Mare, dramă istorică în 3 acte, în versuri*, Iaşi, Librăria nouă Iliescu, 1904, in -8⁰, 59 p.

120. **Sevastos (Elena D. O.)**, *Ştefan cel Mare în Munţii Vrancea, piesă*, Galaţi, Buciumul român, 1904, in -8⁰, 30 p.

121. **Ionescu (Serafim)**, *Ştefan Vodă* [*cel Mare*], *piesă şcolărească în 2 acte*, Fălticeni, 1904, in -8⁰, 18 p.

122. **Rădulescu (Mircea Dem)**, *Maria din Mangop*, Biblioteca Teatrului Naţional — Bucureşti, ms. nr. 200/5, [1904], in -8⁰, 133 p.

123. **Triandaf (Vasile)**, *Ioan Vodă cel Cumplit, dramă istorică în 2 acte şi 4 tablouri, în versuri*, Bucureşti, Cartea Românească, [1905], in -8⁰, 35 p.

Vezi Biblioteca Teatrului Naţional-Bucureşti, ms. nr. 49/2, din 1904.

www.dacoromanica.ro

124. **Cocoş (Agathe Căpitan I.)**, *Mihai Viteazul şi bătălia dela Călugăreni, dramă istorică în 5 acte şi 4 tablouri*, Bucureşti, Imprimeria Statului, 1906, in -8⁰, 151 p.

125. **Dauş (Ludovic)**, *Doamna Oltea, mama lui Ştefan [cel Mare], poem dramatic în versuri*, Bucureşti, Socec, 1906, in-8⁰, 46 p.

126. **Dumbravă (Dumitru)** şi **C. Codru**, *Ioan Vodă cel Cumplit, piesă în 5 acte*, Iaşi, Dacia, 1906, in-8⁰, 120 p.

127. **Orleanu (George G.)**, *Voichiţa Radului*, în *Semănătorul*, V (1906), p. 670—674, 810—813, 869—877.

128. **Ramură (Dinu)[=A. D. Herz]**, *Iliaş Vodă [Rareş], icoană istorică în versuri*, (fragment) în *Semănătorul*, V (1906), p. 557—558.

129. **Ramură (Dinu) [=A. D. Herz]**, *Domniţa Ruxanda [Lăpuşneanu], dramă în 3 acte, în versuri*, Bucureşti, Socec, 1907, in -8⁰, 89 p.

130. **Drăghicescu (Căpitan Alexandru G.)**, *Moartea lui Mihai Viteazul, poemă dramatică în 4 acte*, Bucureşti, G. A. Lăzăreanu, 1908, in -8⁰, 50 p.

131. **Delavrancea**, *Apus de soare, dramă în 4 acte*, Bucureşti, Socec, 1909, in -8⁰, 167 p.

132. **Sorbul (Mihail)**, *Săracul popă. [Moartea lui Andrei Bathori] episod istorico-dramatic într'un act*, în *Convorbiri critice*, III (1909),, p. 582—590, 663—674.

133. **Sorbul (Mihail)**, *Praznicul Calicilor [Vlad Ţepeş], comedie tragică într'un act*, în *Convorbiri critice*, III (1909), p. 701—709, 780—789.

134. **Zotta (Sever)**, *Vasile Lupu, dramă istorică în 5 acte şi în versuri*, Bucureşti, Minerva, 1909, in -8⁰, 136 p.

135. **Crivetz (Paul Th.)**, *Doamna Kiajna, dramă în 4 acte*, 1910
Biblioteca Teatrului Naţional-Bucureşti, ms. nr. 479/4, 1910, in-folio, 66 p.

136. **Delavrancea**, *Luceafărul, dramă*, Bucureşti, Socec, 1910, in -8⁰, 264 p.

137. **Delavrancea**, *Viforul. Dramă în 4 acte*, Bucureşti, Socec, 1910, in -8⁰, VI+230 p.

138. **Sorbul (Mihail)**, *Letopiseţi, dramă în acte şi un prolog*, Bucureşti, Noua Revistă română, 1914, în -8⁰, 164 p.

Prima versiune : *Armeanul, dramă istorică în cinci acte*, în *Convorbiri critice* IV (1910), p. 577—607, 672—686, 754—889.

139. **Vasilescu (Const. V.)**, *Buzescu, dramă în 3 acte şi 2 tablouri*, Biblioteca Teatrului Naţional-Bucureşti, ms. nr. 55/3, 1910, in -8⁰, 200 p.

www.dacoromanica.ro

140. **Iorga (N.)**, *Mihai Viteazul. Schiţă de poem dramatic*, Vălenii-de-Munte, Neamul Românesc, 1911, in -12, 106 p.

Schiţa prelucrată s'a republicat în 1912.

141. **Iorga (N.)**, *Invierea lui Ştefan cel Mare*, în *Trei drame*, Vălenii-de-Munte, Neamul Românesc, 1912, in -8°, p. 119—215.

142. **Iorga (N.)**, *Un Domn pribeag* [*fiul lui Petru Şchiopul*], în *Trei drame*, Vălenii-de-Munte, 1912, p. 217—295.

142 bis. **Porsena (N.)** şi **Scarlat Froda**, *Vulturul* [*Mihai Viteazul*], *dramă istorică în 4 acte* (*versuri*), Biblioteca Teatrului Naţional Bucureşti, ms. nr. 394/4, [1912], in-8°, 2 f. + 232 p.

143. **Iorga (N.)**, *Constantin Brâncoveanu, dramă în 5 acte*, Vălenii-de-Munte, Neamul Românesc, 1914, in -8°, 81 p.

144. **Pop-Florantin (Ioan)**, *Răsărit de soare*, [*Tinereţea lui Ştefan cel Mare*], *tablou istoric-dramatic în două acte*, Făgăraş, Constantin Pop, 1914, in -8°, 39 p.

145. **Eftimiu (Victor)**, *Ringala, drama în 5 acte*, Bucureşti, Minerva, 1915, in -8°, 245 p.

146. **Frâncescu (Ioan)**, *Moartea lui Brâncoveanu-Vodă, dramă istorică în 5 acte în versuri*, Biblioteca Teatrului Naţional-Bucureşti, ms. nr. 217/5, [1915], în -8°, 198 p.

147. **Pop-Florantin (Ioan)**, *Mama Tudora* [*Vrâncioaia*], *legendă dramatică. Epizod din integrala tragedie a lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, Aurora, [1915], in -12, 14 p.

148. **Păcuraru (D. N.)**, *Moartea lui Mihai Vodă Viteazul, încercare dramatică în 5 acte în versuri*, Piteşti, M. Lazăr-Fiu, 1916, in -8°, 164 p.

149. **Rădulescu (M.)**, *Serenadă din trecut* [*Petre Cercel*], *dramă*, Bucureşti, Cartea Românească, 1921, in -8°, 140 p.

Reprezentată în 1917 (Afiş la Muzeul Teatrului Naţional-Bucureşti).

150. **Dauş (Ludovic)**, *Valea Albă, poem dramatic în 3 acte*, Bucureşti, Socec, 1919, in -8°, 134 p.

151. **Ionescu-Olt (C.)**, *Mihnea cel Rău, dramă istorică în 4 acte*, Biblioteca Teatrului Naţional — Bucureşti, ms. nr. 533/4, [1919], in-folio, 42 p.

1920 152. **Iorga (N.)**, *Cantemir Bătrânul, dramă în 5 acte*, Bucureşti, Cultura Neamului românesc, 1920, in -12, 85 p.

153. **Peretz (Ion)**, *Mila Iacsici* [*Mihnea Vodă, 1508—1510*], Bucureşti, Socec, 1920, in -8°, 224 p.

154. **Ţincu (N.)**, *Mihnea cel Rău, dramă în 3 acte*, [1920].

Citată de Gh. Adamescu, *Contribuţiuni la bibliografia românească*, II, Bucureşti, 1923, p. 206.

www.dacoromanica.ro

155. **Pozumschi (Ion)**, *Ștefan cel Mare, scenetă în 2 acte. Apoteoză alcătuită de ~ Institutor rural*, Chișinău, Glasul Țării, 1921, în-12, 32 p.

156. **Iorga (N.)**, *Doamna lui Ieremia, dramă în cinci acte*, în *Trei drame. Doamna lui Ieremia, Gheorghe Lazăr, Contra Patriei*, București, Lupta, 1924, in -8⁰, p. 169—239.

S'a reprezentat în 1923.

Vo'umul nu are foaie de titlu; din această cauză Biblioteca Academiei Române l'a trecut sub titlu primei drame — *Gheorghe Lazăr* —, pe a cărei primă foaie se găsesc toate elementele bibliografice ale unei foi de titlu de volum; coperta poartă datele menționate de noi mai sus.

157. **Mitric — Ramură (At.)**, *Arcașii lui Ștefan cel Mare, piesă istorică în 3 acte și 2 tablouri*, Cernăuți, Luceafărul, 1924, in -8⁰, 64 p.

158. **Panta (Vintilă)**, *Chiajna Doamna, dramă în 4 acte*, Biblioteca Teatrului Național — București, ms. nr. 447/4, 1924, in-folio.

159. **Dauș (Ludovic)**, *Tepeș, tragedie în 4 acte*, Biblioteca Teatrului Național — București, ms. nr. 601 bis/4, [1925], in-folio, 130 p.

160. **Herz (A. D.)**, *Aripi frânte [Ștefan ,fiul lui Petru Șchiopul], dramă în 3 acte, în versuri*, București, Universala, [1925], in -8⁰, 143 p.

161. **Zamfirescu (George Mihail)**, *Cuminicătura [Ospățul lui Lăpușneanu]*, București, Umanitatea, 1925, in -4⁰, 38 p.

162. **Moșoiu (Alfred)**, *Striana [Vremea lui Ștefan cel Mare], comedie eroică într'un act și două tablouri în versuri*, București, Casa Școalelor, [1926], in -8⁰, 119 p.

163. **Dobrescu (Vasile)**, *Legendă din strămoși, piesă în 3 acte pusă în versuri după poezia „Fata dela Cozia" de Bolintineanu*, Biblioteca Teatrului Național—București, ms. nr. 908/3, 1928, in -4⁰, 114 p.

164. **Iorga (N.)**, *Fratele păgân, dramă în 5 acte*, Vălenii-de-Munte, Fundația Culturală „Cuvântul", 1929, in -8⁰, 67 p.

165. **Luca (Ion)**, *Alb și negru [Constantin Cantemir], tragi-come- 1930
die în versuri*, București, Cartea Românească, 1933, in -8⁰, 100 p.

166. **Luca (Ion)**, *Rachierița [Vremea lui Dumitrașco-Vodă (1685)], dramă în versuri*, București, Cartea Românească, 1934, in -8⁰, 112 p.

167. **Taniac (Filimon)**, *Voevodul Iuga, tragedie istorică în patru acte*, Suceava, Tip. Română, 1934, in -8⁰, 134 p.

168. **Verbiceanu (M.)**, *Mihai Viteazul, 5 acte*, Biblioteca Teatrului Național — București, ms. nr. 949/5, [1934].

169. **Albu (Ilariu G.)**, *Domnița Stana. O icoană din vremea năvălirii magheare în Ardeal, dramă istorică în 4 acte*, Cluj, Imprimeria Fondul Cărților Funduare, 1935, in -4⁰, 66 p.

www.dacoromanica.ro

170. **Romescu Victor**, *Visul unui erou* [*Mihai Viteazul*], *dramă istorică, 3 acte și 9 tablouri*, Biblioteca Teatrului Național — București, ms. nr. 1159/3, [1935], in-folio, 70 p. Ediția II, ms. nr. 550/5.

171. **Iorda (Marin)**, *A doua domnie a lui Lăpușneanu, schiță dramatică*, 1937.

Reprezentată la postul de Radio-București, la 21 Nov. 1937. (I. M. Rașcu, *Alte opere din literatura română*, București, 1930, p. 117).

172. **Ionescu-Muscel (Petre)**, *Doamna Chiajna*, în *De eri .Cinci piese...*, București, Tip. Române Unite, 1938, in -8⁰, p. 37—85.

173. **Popescu-Piperescu (Adina)**, *Grigore Ghica, poem istoric în 3 acte*, [București], Tip. Bucovina, 1939, in -8⁰, 70 p.

1940 174. **Zirra (Alexandru)**, *Alexandru Lăpușneanu, operă în 3 acte*.

Jucată pe scena Operei Române în 1941.

175. **Demetrescu — Pancu (Mioara)**, *Ștejarul din Borzești, piesă istorică în 3 acte pentru copii și tineret*, București, Tip. Curierul Judiciar, [1942], in -4⁰, 31 p.

176. **Cuza (Gh. A.)**, *Armașul lui Ștefan* (*piesă în trei acte*), în *Cetatea Moldovei*, an. IV, vol. XI (1943), p. 177—202, 233—269.

edatate. 177. *Alexandru Lăpușneanu, dramă istorică după nuvela lui C. Negruzzi, în 5 acte și 12 tablouri*, Biblioteca Teatrului Național — București, ms. nr. 406/5, in-folio, 122 p.

178. **Botoiu (S.)**, *Pui de vultur. Domnia lui Petru Rareș, poem istoric în 4 acte*. Biblioteca Teatrului Național — București, ms. nr. 296/4.

179. **Catina (Ion)**, *Maria Movilă, dramă*, Biblioteca Teatrului Național — București, ms. nr. 661/3 in -4⁰.

180. **Gabrielescu (Eduard)**, *Eremia Moghilă, tragedie istorică în versuri în 5 acte, 1 prolog și cu 3 tablouri*, Biblioteca Teatrului Național-București, ms. nr. 109/5, in -8⁰, 191 p.

181. **Ghepan ((M. și P.)**, *Troița Neamului*, [*Vremea lui Ștefan cel Mare*], Biblioteca Teatrului Național —București, ms. nr. 662/1, in -folio, 5+7+7+4 p.

182. **G. D. H.**, *Ruxanda, dramă în patru acte și în șase tablouri*, Biblioteca Teatrul Național — București, ms. nr. 318/4, in -8⁰, 106 p.

183. **Marinescu (A.)**, *Voichița, dramă. Acțiunea se petrece în secolul XVI*. Biblioteca Teatrului Național — București, ms. nr. 393/4.

184. **Mazarin M. Nicolae**, *Bătrânul Dan, dramă istrorică în patru acte și 7 tablouri în versuri*, Biblioteca Teatrului Național—București, ms. nr. 21/4, in -8⁰, 91 p.

www.dacoromanica.ro

185. *Păuna, fata dela Cozia. Legendă istorică*, Biblioteca Teatrului Național — București, ms. nr. 1023/3, in -folio, 72 p.

186. **Popescu Ludești**, *Drăculea, dramă în 4 acte*, Biblioteca Teatrului Național — București, ms. nr. 106/4.

187. **Russey (A. U.)**, *Alexandru Lăpușneanu, dramă în zece tablouri*, Biblioteca Teatrului Național — București, ms. nr. 14/5, in-8⁰, 159 p.

188. *Ștefan cel Mare, dramă originală istorică în 5 acte (1455—1504)*, Biblioteca Teatrului Național — București, ms. nr. 628/5, in-folio, 158 p.

189. **Țepeș (George)**. *Cum se sbat osândiții [Ștefan Tomșa, 1564], episod istoric într'un act, în versuri*, Biblioteca Teatrului Național — București, ms. nr. 97/1, in -8⁰.

190. **Vlahuță (Al.)**, *Vlad Tepeș, dramă istorică, 4 acte.*

Drama se păstrează printre manuscrisele rămase soției sale. (Vezi Alex. Bojin *Vlahuță dramaturg*, în *Universul literar*, an. I (1941), nr. 20 din 10 Mai, p. 4).

191. **Vocaris (Alecu)**, *Domnița Vochița, dramă, 3 acte și 4 tablouri, după Fiica lui Radu cel Frumos de Edg. Th. Aslan*, Biblioteca Teatrului Național — Bucuresti, ms. nr. 164/3, in -8⁰, 46 p.

192. **Zamfirescu (George M.)**, *Fu poruncă dela Suceava, [vremea lui Ilie și Ștefan III 1435—1444] dramă în 3 acte.* Biblioteca Teatrului Național — București, ms. nr. 836/3, in-folio, 132 p.

www.dacoromanica.ro

INDICE ANALITIC

Pentru o uşoară orientare a celor ce vor dori să cunoască autorii dramatici care s'au inspirat din cronicari şi figurile istorice ale căror fapte au fost dramatizate, am întocmit indicele de mai jos. Se înţelege deci, că la autori nu vor figura autorii studiilor citate, iar în indicele analitic nu vom trece decât figurile istorice dramatizate şi titlurile de piese numai când nu cuprind în ele numele eroului, făcând, în acest caz, trimiterile respective.

Cifrele arată numărul de ordine din repertoriul bibliografic.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

AUTORI

www.dacoromanica.ro

Mircea Tomescu

www.dacoromanica.ro

DIN ARHIVA MĂNĂSTIRII COZIA

La Direcţiunea generală a Arhivelor Statului din Bucureşti se păstrează un bogat fond de acte diplomatice privind mănăstirea Cozia. Numărul lor, originale, copii volante şi copii în condici vechi sau noui, trece de 1100, cu începere încă din vremea lui Mircea cel Bătrân, dela care avem nu mai puţin de 13 acte, 6 în original. Intr'un fond atât de bogat sunt puse în lumină tot felul de chestiuni care interesează trecutul nostru. In afară de actele de proprietate propriuzise, cele mai numeroase, sunt multe alte chestiuni care sunt înfăţişate de-a-lungul vremii, din care partea cea mai interesantă aduce contribuţii noui asupra chestiunilor sociale.

Numai înfăţişarea integrală a fondului va putea prezenta cercetătorului întreaga succesiune a fiecărei probleme. Totuşi dintr'o parcurgere fugară a întregului se pot desprinde unele chestiuni, care apar dintr'odată sub un aspect deosebit. Nu am putut rezista ispitei de a nu le culege şi grupa, pe cele mai vechi, sub anumite idei scoase din însuşi cuprinsul lor. Am căutat totuşi să pun în lumină mai multe elemente lexicale, folositoare cunoaşterii materiilor care formează una din preocupările noastre constante : ştiinţele auxiliare ale istoriei.

1. **Titluşul lui Mircea cel Bătrân.** Nu e vorba de titlul domnesc din documente ci de acela cu adausuri curioase, pe care îl aminteşte D. Fotino astfel : „Intr'o însemnare veche a unui boer serdar Constantin Chiţoreanu am găsit prescris după un hrisov vechiu, titlul lui Mircea Vodă cel Bătrân, carele cel întâiu a închinat Ţara Românească Turcilor şi a făcut tratatul de mai sus cu sultanul Baiazet Ilderim. Titlul lui Mircea Vodă este astfel : „Drept credinciosul întru „Hristos Dumnezeu, pietosul şi iubitorul de Dumnezeu Mircea-cel- „Mare, Domn cu mila lui Dumnezeu şi singur stăpânitor a tot pă- „mântul Ungrovlahiei şi de dincolo de munţii Carpaţi, până în pă- „mântul tătăresc [Basarabia], herţeg [duce] Almaşului şi Făgăraşului, „Domn al Banatului despre Apus, stăpânitor îmbelor laturi ale Du-

www.dacoromanica.ro

„nărei până în Marea Neagră şi Domn cetăţii Drăstiorului şi al tu-„turor ţărilor şi oraşelor până în hotarele Andrianopolei. Anul dela „facerea lumei 6901 [1393]". Fotino[1] nu ne spune părerea lui despre acest titlu, aruncat în notă; totuşi, coroborat cu o afirmaţie certă a lui: „Cronicele Vizantidei zic că Domnul acesta ar fi fost împreună cu sultanul Murat II şi asupra Constantinopolei, dar greşesc cu numele[2]", trebue să bănuim că nu a pus temeiu pe acest titlu.

Istoriografia noastră nu a luat act de această informaţie şi nu a pus-o la contribuţie. Numai Hasdeu punea hotarele Adrianopolei în *maiestuosul* titlu al lui Mircea[3]. Totuş Alexandru Vasilescu, cu prilejul unei recensii, conchide că „Mircea stăpânea nu numai până la Varna, ci până la Mesembria, adică toată ţara lui Dobrotici din 1357", şi se întemeiază pe textul lui Fotino şi pe un tituluş aflat în copie în condica mănăstirii Cozia, pe care îl şi reproduce[4].

Ceva mai târziu D. Onciul crede că „după supunerea Bulgariei în 1392, stăpânirea lui Mircea se hotărea cu imperiul otoman, a cărui capitală era Adrianopole" şi că „oraşele turceşti" din tituluş sunt o realitate[5]. Nu mult după aceea I. Minea reia chestiunea şi o pune în legătură cu o probabilă înaintare militară a lui Mircea până la hotarele Adrianopolului, însă „titlul acesta, departe de a fi probă istorică pentru întinderea stăpânirii lui Mircea, e evidentă probă a spi-

1) D. Fotino, *Istoria generală a Daciei*, trad. G. Sion. vol. III, Bucureşti, 1859 p. 216 n. 1; forma grecească, Id., Ἱστορία τῆς πάλαι Δακίας, III, Viena, 1819, p. 370 nota: „Μίρτζα Βοεβόδα γέροντος ὅς τις πρῶτος ἐπροσκύνησε τὴν τῆς Βλαχίας ἡγεμονίαν ὑπὸ τὴν τῶν Ὀθωμανῶν δυναστείαν, καὶ συνέθετο μετὰ τοῦ Ἰλδερὴμ Μπαγιαζὴτ τὰς ἄνω ῥηθείσας συμφωνίας, εὗρον ἔν τινι παλαιῷ σημειώματι ἄρχοντος τινὸς Κωνσταντίνου Κιτζοράνου, τῷ ἀξιώματι μεγάλου Σερδάρη, ἀντιγεγραμμένους ὑφ' ἑνὸς παλαιοῦ χρυσοβούλλου τοὺς ἑπομένους τίτλους βλαχιστί. „Ὁ σὺν Χριστῷ τῳ Θεῷ ὀρθόδοξος, εὐσεβὴς καὶ φιλόχρι-„στος ἡμεῖς Μίρτζας ὁ μέγας Βοεβόδας ἐλέῳ Θεοῦ, διὰ τῆς θείας χάριτος διοικητής, ἡγε-„μὼν καὶ κύριος ἐξουσιαστὴς ὅλης γῆς Οὐγγροβλαχίας, καὶ πέραν τῶν Καρπαθίων ὀρῶν, „προσέτι ἕως Ταταρικῆς γῆς (Βεσσαραβίας) καὶ Χέρτζεγος (Δοὺξ) Ἀλμασίου καὶ Φαγαρα-„σίου, καὶ κύριος τοῦ πρὸς δυσμὰς Μπανατίου, καὶ ἐξουσιαστὴς τῶν δύο μερῶν τοῦ Δου-„νάβεως μέχρι τῆς Μαύρης Θαλάσσης, καὶ κύριος τοῦ κάστρου Δρύστας μέχρι τῶν ὁρίων „τῆς Ἀδριανουπόλεως ὅλων τῶν ἐπαρχιῶν καὶ πόλεων· ἔτος Κοσμογ. 6901".

2) Id., *ibid.*, vol. II, p. 22; grec. II, 1818, p. 36: Τὰ χρονικὰ τῆς Βυζαντίδος διαλαμβάνουσιν, ὅτι οὗτος ὁ ἡγεμὼν συνεστράτευσε καὶ μετὰ τοῦ β' Σουλτὰν Μουρὰτ κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, πλὴν λανθάνουσιν εἰς τὸ ὄνομα....

3) B. P. Hasdeu, *Istoria critică*, ed. II, Bucureşti 1875, p. 30.

4) In *Convorbiri Literare*, XLIX (1915), p. 444 (recensie pentru N. Iorga, *Veneţia în Marea Neagră, I. Dobrotici*, An. Ac. Rom., seria II, t. XXXVI, Bucureşti 1914).

5) D. Onciul, *Mircea cel Bătrân. Cuvântare comemorativă la cinci sute de ani dela moartea lui*, Bucureşti 1918 (ed. Acad. Rom.), p. 23—24.

www.dacoromanica.ro

ritului național și cărturăresc, care era în mânăstirea Cozia. E consstatat în epoca anilor, în cari e goană după știri istorice relativ la Mircea" și „e o reconstrucție făcută de cineva, care nu știa să traducă exact ca Dionisie Eclisiarhul din slavonește" [1].

Nu avem intenția să urmărim această chestiune. Amintim numai că ultimul biograf al lui Mircea cel Bătrân nu amintește notița lui Fotino [2]. Cu toate acestea discută un titlu asemănător dintr'o scrisoare a lui Mircea, databilă cu a. 1415 [3]. Aici titlul apare astfel: **Іванъ Мирча, великꙑи воєвода и самодрьжавнꙑй господарь вьсєи зьми басарабскои и заполонинскимъ сторонамъ и многꙑимꙑ турскимꙑ господовємꙑ господинꙑ** = Ioannes Mircia, magnus voyevoda et qui solus regnat totius terrae Bessarabiae, regionum ultra montes sitarum multorumque Turcicorum oppidorum dominus", pe care l-am folosit și noi cu alt prilej [4]. Panaitescu consideră că „domn al mai multor cetăți turcești" corespunde în redacția ruteană a actului pur și simplu cu „Dobrogea și Dârstorul din actele interne". Aceasta fiind situația credem că republicarea, de data aceasta integrală, a notiței din condica m-rii Cozia, ar putea reactualiza problema.

Iată cuprinsul notei:

Tiutiulușul de pă un hrisov al Mircei Voevod cel Bătrân, ctitorul sfintei mănăstiri Coziei și al Codmenei, ce s'au scos după un hrisov al mănăstirii Brâncovenii de peste Olt, de dumnealui Radul Bălăceanul sin Costandin Bălăceanul biv vel stolnic, la leat 1776 Noemvrie 10.

Eu cel întru Hs. Dumnezeu binecredinčosul și bun creștinul și iubitoriul de Hs. Io Mircea marele Voevod și Domnŭ, cu mila lui Dumnezeu și cu dumnezeiasca dăruire oblăduitor și Domnŭ și stăpânitor a tot pământul Ugrovlahiei, și peste munții plaiurilor și încă și până la Țara Tătărască și Almașului și Făgărașului herțeg și Domnŭ Banatului despre Apus și stăpânitor de amândoao părțile Dunării până la marea cea mare și al cetății Dârstorului stăpânitor și până în hotarăle Odriiului și tuturor Săcuilor span. 6801 [1293].

Și s'au scris de Sofronie arhimandrit la leat 1781 Ghen. 18.

Ms. nr. 209 f. 6.

---

1) I. Minea, *Principatele române și politica orientală a împăratului Sigismund*, București 1919, p. 104 și 124 n. 1.

2) P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, București 1944.

3) Id., *ibid.*, p. 328—329 n. 123.

4) A. Sacerdoțeanu, *Titlul de „Mare Voevod" al Țării Românești*, în *Omagiu lui Ioan Lupaș*, București 1943, p. 798 (și extras).

www.dacoromanica.ro

2. **Slobozia Cărăreni.** — Editorului documentelor Țării Româneşti i-a scăpat textul slavon al poruncii lui Mircea cel Bătrân pentru satul dela gura Ialomiții, de aceea a dat numai copia traducerii în româneşte, scoasă pe vremuri de C. Giurescu dintr'o condică a m-rii Cozia [1]. Intâmplător dau acum şi peste copia textului slavon tot într'o condică a Coziei. Traducerea cunoscută este în general fidelă textului slavon, afară de cuvintele или ѿт кнѧзѣ или за посадѫ, care sunt date prin „sau din oamenii domneşti". Apar astfel încă de timpuriu alte două instituții.

Const. Giurescu vedea în cnezi pe micii proprietari, oameni liberi nesupuşi nimănuia, cneazul fiind tot una cu megiaşul, sau „sub numele de cnezi rămâne să înțelegem pe toți acei locuitori cari nu erau slujbaşi sau rumâni. Adevărul acesta este aşa de evident, în cât a stărui asupra-i ar fi o superfetațiune" şi „sub numele de cnezi se înțeleg aşa dar în documentele din secolul XV proprietarii de sate sau *stăpânii rumânilor* şi moşnenii sau *oamenii liberi*... titlul de *cneaz* este purtat în deosebi de cei fără dregătorii" [2].

Dacă astfel trebue să privim pe cnezi atunci înşirarea de mai sus, boeri, cnezi, posadnici, vameşi şi găletari, nu-şi găseşte explicație. Din potrivă, dacă luăm contextul, atunci reese clar că Domnul se adresează tuturor felurilor de dregători, inclusiv boerii, în calitatea lor de mari dregători. Credem dar că pe vremea lui Mircea cel Bătrân rostul cnezilor trebue să fi fost mult mai important decât acela de plăieşi, cum apar pe vremea lui Matei Basarab.

Actul în sine mai ridică însă o problemă de mare însemnătate. „Satul dela gura Ialomiții" la care se referă, este Cărarea sau Cărărenii, despre care sunt multe acte în arhiva Coziei. Din actul acesta reese însă că e vorba de o *slobozie*. V. A. Urechia ocupându-se de această chestiune, a emis părerea că sloboziile se alcătuiau numai din oameni străini strânşi în virtutea unei împuterniciri domneşti [3]. De data aceasta constatăm că slobozia se putea alcătui cu „cei care locuesc prin satele boereşti, mari şi mici". E o întrebare dacă în rândul

---

1) P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Româneşti*, I, Bucureşti 1938, p. 113 (nr. 34). Cu acest prilej fac mențiune că şi hrisovul din 17 Apr. 1488 (*ibid.*, p. 370—374) cunoscut după un fragment de original şi o traducere defectuoasă, se află în copie slavonă în ms. nr. 712 f. 384 v. — 385 şi în traducere, fără martori, în ms. nr. 209 f. 129—130.

2) C. Giurescu, *Studii de istorie socială*, ed. C. C. Giurescu, Bucureşti 1943 p. 310—311.

3) V. A. Urechia, *Notițe despre slobozii*, extras din Anal. Acad. Rom., seria II, t. IX, Bucureşti 1888.

www.dacoromanica.ro

lor trebue să înţelegem pe *rumâni*[1]. Calitatea de locuitor în sat boeresc (болѣрскых селъ) nu e categorică în această privinţă. Presupunem mai degrabă că se referă la oamenii liberi dar fără proprietate şi care puteau avea împotrivire din partea funcţionarilor domneşti numai din punctul de vedere al obligaţiilor lor de contribuabili. De altfel rumânul fiind el însuşi *moşie*, proprietate, nu era în puterea Domnului să facă un act de autoritate sustrăgându-o deţinătorului.

Această problemă rămâne iarăşi deschisă discuţiilor, de altfel ca întreaga noastră structură socială din trecut. Pentru aceasta reproducem aici actul. Mai adăugăm şi un extras de ocolnică, făcut pe la 1780 de egumenul Ilarion, după un act al lui Mircea cel Bătrân, de a cărui existenţă nu avem nicio cunoştinţă şi al cărui text nu mai apare în actele următoare privitoare la Cărăreni. Amintim că satului i se zice acum Hagieni.

I.

Cartea Mircii Vodă de poruncă şi de volnicie cine va vrea să dăruiască la mănăstirea Coziĭa sate... (*corectat* :.... să meargă în satul a mănăstiri Cozii din satele boereşti).

Іѡ Мирча великии воевода и гсднъ въсеи Оүггровлахіискои земли. Дават гсдв ми сїе повелѣнїе гсдв ми село монастирском8 ѡт Козіа еж ест на 8стъіа Іаловници, ıако варе кто щет полюбити ѡт болѣрских селъ великих же и малых да доидет в село моластирско да ест слободен ѡт въсакъіа дажбъі да го нѣ смѣет никто потъкнити ни ѡдинем власѣ и 8 да ест слободен ѡт въсакъіа дажбъі великъіх же малъіх. Ктоли щет забавити том8 зи чавѣк8, или ѡт болѣр или ѡт кназов или за посадѫ или за вама, или за къбларство да по забавит том8 зи чавк8 тотаковъіи имать приıати клатвѫ ѡт бга и ѡт прчстъіа его мтре и 8 частїе да имат сѫс І8дѫ и сѫс Ѧрїа и стаа троица да мѵ ест ѡт мъстителница здѣ и въ б8дѵщїи вѣкъ и ѡт гсдво ми имат приати велико зло и ѡргїа, ино да не смѣет оүчинити по ѡризм8 гсдв ми.

Ms. nr. 712 f. 361.

Traducerea :

Sud Ialomiţă : moşiĭa Cărărénii.

Io Mircé marele Voevod şi Domn a toată Ţara Ugrovlahiei. Dat-am Domniĭa mé ačastă poruncă a Domniei méle satului mănă-

---

1) Cf. şi I. Minea, *Prima slobozie munteană cunoscută*, în *Cercetări istorice*, VIII—IX, Nr. 2 (1933) p. 204—206, unde se referă la un act din 1505.

www.dacoromanica.ro

stirii dela Coziĭa, carele ĭaste la gura Ialomiţii, ca orcarele va pofti şi va ĭubi din oamenii carii lăcuescŭ prin satele boereşti, mari şi mici, ca să mérgă în satul mănăstirii, să fie slobod de toate dăjdile şi să nu îndrăznéscă nimenĭa a-i opri sau a-i sminti până la un păr, ci să fie slobozi de toate dăjdile mici şi mari. Că oricarele să va înpotrivĭ acelui om ca să-l supere, sau din boĭari, sau din oamenii domneşti, sau din vameşi, sau din găletari, de va supăra pre acel om, unul ca acela va lua mare blestem dela Dumnezeu şi dela précurata lui Maică şi să aibă parte cu Iuda şi cu Ariĭa şi să-i fie răsplătitorĭu Sfânta Troiţă aicé şi în vécul cel viitorĭu şi va lua şi dela Domniĭa mé mare răotate şi urgie. Şi nimené să nu îndrăznéscă a face ceva înpotriva poruncii Domniei méle.

Ms. nr. 209 f. 241.

2.

Semnele ce s'au găsit în ocolnica cea veche a Mircei Voevod sloveneascā, ale moşii mănăstirii Cărăreni şi Lumineni.

Din sus duspre Coroiani din cotu Ialomiţi, trece apa şi merge pă lângă mal şi dă în Ialomičoara ča veche la vale drept în stejar la Bulboacă şi de aici drept în plop în marginea Ialomiţi şi trece Ialomiţa de aici drept în Valea Beiului şi iase la drumul săpat şi de acii drept la hotar la piĭatră şi din piĭatră merge dreptŭ în Ciungul cel Mic, de aici dreptŭ în Ciungul cel Mare, de aici în drumul Stelniţi la piĭatra de marmură, unde să dăspartŭ drumurile şi apucă pă drumŭ spre apusul soarelui şi dă în moşiĭa Ceganilor drept în dălmă, în dreptul Orzi pă lângă măgura cu stălpul de piĭatră şi de acolo la Jegăliie la trei băşicuţe şi coboară în vale dreptŭ la nuc şi de aicĭ merge dreptŭ în cotul Ialomiţii.

Ilarion ig(umen) Coz(iei)

M-rea Cozia, pach. XXIII, doc. 7.

3. **Cnezi fugiţi în Ţara Ungurească.** — In timp ce pe de o parte se alcătuiau slobozii, în care se aşezau oameni adunaţi din ţară sau din afară, pe de alta se spărgeau sate şi oamenii plecau acolo unde credeau că pot găsi o viaţă mai uşoară. Fenomenul acesta nu trebue să surprindă pe nimeni. E natural şi existenţa lui e documentată pretutindeni, în toate timpurile, indiferent de situaţia economică sau socială a unei regiuni oarecare. De aceea cred că fac o greşală de logică aceia care pun emigrarea românească pe seama unei vieţi grele în Principate în timp ce imigrarea, în Ardeal de pildă, s'ar explica printr'o stare mai bună acolo a muncitorului păstor sau plugar. Mărturiile istorice fac dovada că niciodată n'a fost mişcarea aceasta de populaţie într'un singur sens. Din potrivă, în fiecare vreme ea a fost

www.dacoromanica.ro

în sensuri opuse în acelaşi timp. Am publicat în alt loc o mărturie despre rumâni fugiţi în Ardeal [1]. Dar mărturia însăşi precizează că se aşteaptă înapoerea lor, iar dacă aceasta nu se va întâmpla, vânzătorul să nu fie făcut răspunzător de ei. Ori dacă într'un act tranzacţional se face o astfel de mărturisire înseamnă că înapoerea era mai mult decât sigură, altfel cumpărătorul n'ar fi aruncat banii şi n'ar fi primit o atare clauză.

De data aceasta ne vin în sprijin mărturii şi mai categorice. Două acte, din aceeaşi vreme, atestă înapoerea unor fugari în Ţara Ungurească. Pentru fapta lor ei nu sunt pedepsiţi, fiindcă fenomenele generale nu pot fi pedepsite, ci din potrivă toţi sunt repuşi în toate drepturile lor anterioare ca şi în alte sate. Ceea ce e mai interesant e că nu fugiseră nişte rumâni, deci o stare socială inferioară, ci nişte cnezi. Ba chiar cnezii aceştia erau plăieşi, cu obligaţii fiscale cu totul reduse şi cu atribuţii domneşti însemnate. Iată de ce trebue să revizuim părerile emise până acum nu numai asupra stărilor sociale româneşti din trecut, dar şi asupra fenomenului imigrare-emigrare.

Publicarea aici a acestor acte [2] nu are scopul să urmărească chestiunea, care este astfel numai pusă, ci să înfăţişeze o terminologie. E vorba de *cnezi*, deci oameni liberi, care sunt *plăieşi*, cu îndatorirea să păzească podul dela Jiblea, fără îndoială pod umblător, şi să dea *funiile* la Ocnele Mari, cu care se vor fi scos bolovanii de sare din ocnă. Pentru îndatoririle lor sunt scutiţi de *găleată cu fân*, de *oae seacă*, de *cal, de bou*, de *căşărie* şi de alte slujbe nenumite, urmând a-şi da numai *birul*, după cum sunt scrişi la *catastih*. Spre a nu avea *învăluială* şi *bântuială* pentru toate aceste excepţii de plăieşi Domnul le dă *carte de pace* sau *carte de repaos* la mâna lor.

I.

[*1631*] *Apr. 3, Bucureşti.* — Cartea de pace a lui Leon Vodă prin care repune în drepturile lor pe cnezii din Jiblea şi Spinul fugiţi în Ţara Ungurească şi întorşi în satele lor.

Mlstiĭu Bjiĭu Io Leon Voevod i Gspdnŭ sii pocoinnom Io Stefana Voevoda, davat Gsdv-mi sie povelenie Gsdv-mi acestor sate ai sfintei mănăstiri Coziĭa anume Jibliĭa i Spinul, cnezi ot sudstvo Argeşi, carii au fost fugiţi în Ţara Ungurească, pentrucă au fost venit înaintĭa Domniei Méle încă an în luna lui Iunie în 27 de zile, de au cerşut

---

1) A. Sacerdoţeanu, *Transcrierea documentelor româneşti*, în *Revista Arhivelor*, VII, 1 (1946), p. 5—7.

2) In rezumat cunoscute, după condică, de C. Giurescu, *Studii de istorie socială*, Bucureşti 1943, p. 294 n. 1.

www.dacoromanica.ro

milă şi ertăčune dela Domniïa Mé ca să vie din Ţara Ungurească la moşiile lor. Intr'aceïa Domniïa Mé m'am milostivit de i-am ertat ca şi pre alte sate plăiaş şi le-am făcut Domnia Mé carte să fie în pace şi ertaţi de găleată cu fân şi de oae, de cal, de bou, de căşărie şi de alte slujbe, cum sânt ceialalţi plăiaşi ertaţi aşa să fie şi ei, ca să se poată apuca şi ei de loc şi de hrană şi să-şi dea birul cum sănt scrişi la catastih şi să aibă, a-şi păzi podul dela Jiblia pre unde trec toate slugile Domniei Méle şi funiile dela Ocna cea Mare.

Drept aceia Domnia Mé i-am ertat de toate cum scrie mai sus şi li-am făcut şi a doao carte de pace şi de răpaos la mâna lor, ca să nu-i mai învăluiască nimenïa nici să-i bântuiască de nimic, că acela om mare certare va avïa de către Domnia Mïa.

Inaco da nest po reci Gsdv-mi. I isaam rece Gsdv-mi. Pis u Bucureşti. Ap. 3, 7142 (*sic*).

Copie ms. Nr. 209 f. 142 v.—143. Data e greşită: a fost scris întâiu 7241 şi a îndreptat pe 1 în 2. Nici una nici alta nu corespunde cu domnia lui Leon Vodă. Am socotit mai potrivit anul 1631 (7139), fiind posibilă lectura greşită a lui 2 (в) în loc de 9 (θ).

2.

1632 (7141) Oct. 12. — Cartea de repaos a lui Matei Basarab prin care repune în drepturile lor de plăieşi pe nişte cnezi din Jiblea, Spinul şi Brădăţeanii, fugiţi în Ţara Ungurească.

† *Mlstieïu Bjeïu Io Mateiu Voevoda i Gspodnŭ vnuc pocoinomu Io Băsărab Voevoda, davat Gsdv-mi sii povélenie Gsdv-mi* acestor sate ale sfintii mănăstiri Cozia naimu Jiblé i Spinul i Brădiţénii, cnedzi ot sudstvo Argeş, carii au fost fugiţi în Ţéra Unguréscă pentru că au fost venit în nainté Domnii Méle de au cerşut milă şi ertăčïune dela Domnia Mé ca să vie den Ţéra Unguréscă la moşiile lor. Intr'acéïa Domnia Mé m'am mlstivit de ĭ-am ertat ca şi pre alalte sate plăïaş şi lé-m făcut Domnia Mé ačastă carte a Domnii Méle să fie *în* pač şi ertaţ de gălétă cu făn, de oae sécă, de cal, de bou, de căşărie şi de alte slujbe cum sănt alalţi plăiaş ertaţ aşa să fie şi ei ca să se poată apuca şi ei de loc şi de hrană şi să-ş dé birul cum sănt scriş la catastih şi să aib<ă> a-ş păzi podul dela Jăblé pre unde trec toate slugile Domnii Méle şi funïli dela Ocna cé Mare. Derept acéïa Domnia Mé ĭ-am ertat de toate cum scrie mai sus şi lé-m făcut Domnia Mé ačast carte de răpaos la măna lor ca să nu-i mai *în*văluïască niménile nič să-i băntuïască de nimic, că acela om ce-i va *în*vălui i mare certare va avé de către Domnia Mé.

Inaco da nést po reč Gsdv-mi. I isam reč Gsdv-mi. Pis Oh. 12 dni vlt. 7141 [1632].

† Io Mateïu Voevoda (L.S.). Mlstiu Bjiu Gspdnŭ.

Orig. M-rea Cozia, pach. XLVII, doc. 3; pecetea rotundă mică (16 mm). Copie ms. nr. 209 f. 142 v.

www.dacoromanica.ro

4. **Un privilegiu comercial unguresc.** — In condica m-rii Cozia nr. 209, sub titlul „cărţi ungureşti ale Crailor" (f. 438—439), figurează traducerea a două privilegii comerciale ungureşti date călugărilor cozieni. Cel dintâiu e dela regele Mateiaş din 29 Iun. 1473, iar al doilea dela Ludovic II. Amândouă sunt cunoscute [1]. Ediţia celui de al doilea lasă însă de dorit şi găsim că e cazul să fie reluată. Insă republicăm actul aici şi pentru alt motiv : poate servi la o bună restituire a textului latin, poate arăta echivalenţa termenilor latini în româneşte aşa cum era concepută de vechii traducători şi poate da o idee de şcoala latinească pe care o făceau traducătorii noştri (prelatis, baronibus, comitibus, castellanis, nobilibus, officiales, dies Emerici, etc.), elemente pe care Şcoala de Arhivistică are menirea să le urmărească, să le analizeze şi să le lămurească. De altfel, în catalogul cărţilor mănăstirii figurează dicţionare şi cărţi latineşti, care arată şi ele preocuparea pentru lectura latină.

1517 Nov. 5, Buda. — Cartea prin care Matiaş regele Ungariei, acordă călugărilor de la m-rea Cozia libertatea de a-şi procura hrană şi îmbrăcăminte din Ardeal, fără nicio oprelişte.

Lodovicus din mila lui Dumnezeu crai al Ţării Ungureşti şi al Boiamiei, la toţi ai noştrii credinčoşi şi tuturor celor mai mari ai besericii, baranilor, contilor, castalonilor şi celor însemnaţi carii sănt mai mari la taberi, Trorhi şi al Turnului Roşul, şi boiarilor care sănt aşezaţi şi ai lor ofiţeri iar şi la cetăţi, la oraşe şi la sate şi ispravnicilor lor la judeţe şi la fonogi şi zapciilor şi celor ce sănt orănduiţi pentru dăjdii încă şi la vameşi care sănt rănduiţi lingă cetatea noastră Sibiĭul şi altor tuturor ori de ce cinste oameni şi altor ce sănt însemnaţi la partea regnului nostru al ţării Ardealului, măcar unde să vor afla, cănd vor vedea ačastă carte a noastră spunem sănătate şi milă, precum noi fratelui sfăntŭ călugăr şi la alţi fraţi, la mănăstirea Sfintei Troiţe, care cu alt nume să chiĭamă Coziĭa în partea Ţării Rumăneşti, care să află şi iaste făcută acolo şi celor de acolo lăcuitori voim ca adecă ei când vor vrea şi le vor fi lor îndămănă să meargă la părţile regnului nostru Ardealullui, să fie slobozi orce ar vrea să aducă lucruri pentru hrana lor, adecă bucate şi postavuri şi alte lucruri într'ajuns, care vor fi de trebuinţa şi de chiveniseala mănăstirii carea s'au zis mai sus şi făr de opreală să poată aduce la locurile lor, precum şi luminaţii prinţipi şi domni Mateiaş şi Vladislaus crai care au fost mai naintea noastră, Dumnezeu să-i iarte, la acel călugăr înpreună cu toţi lor ce s'au zis mai sus arătănd noao şi nişte cărţi precum au fost slobozi să cunoştea.

1) D. Z. Furnică, *Documente privitoare la comerţul românesc, 1473—1868*, Bucureşti 1931, p. 1—3. Primul a fost republicat corect şi de P. P. Panaitescu, *Documentele Ţării Româneşti*, I, Bucureşti 1938, p. 280—281 (Nr. 120).

www.dacoromanica.ro

Pentru aceia la credinţa noastră şi la fieştecine din rândul vostru tare poruncim când vor veni de acum nainte aceşti fraţi au oamenii lor când să vor arăta cu acest feli de hrană şi cu alte lucruri când vor merge pân pământul şi pân starea voastră, au păn alte locuri ale voastre pr?tutindinea să-i lăsaţi să treacă slobozi cu pace şi făr dă nici o frică şi şă nu-i supăraţi de nici un feli de chieltuele au pentru alte măncături să nu-i înpiedecaţi şi să-i necăjiţi, ca să poată merge şi să vie încă şi pohtind şi căutând vreo ajutorinţă ca să poată merge făr dă frică şi cu pace să le daţi ajutori până vor ajunge la locuri bune şi pentru mila noastră să nu faceţi într'alt chip când veţi ceti acastă carte care iaste de faţă, care s'au scris în cetatea Buda la zioa Emeriţi, la anul dela naşterea lui Hs. 1517, al ţării noastre ungureşti şi al Boiamiei.

Ms. nr. 209 f. 438v—439.

5. **Fabrica de hârtie a lui Matei Basarab.** — Prefaţa *Antologhionului slavonesc* dela Câmpulung din 1643 aminteşte de ,,moara făcătoare de hârtie" pe care o făcuse Matei Basarab [1]. Tiparul începuse în Dec. 1642 şi se sfârşise în Oct. 1643. Fără să cunoască această informaţie V. A. Urechia afirmase undeva că exista o astfel de fabrică încă de pe vremea lui Matei Basarab, afirmaţie pe care N. Iorga nu a putut să o ia în seamă [2].

Mai târziu însă, publicând acte din arhiva Eforii Spitalelor Civile, N. Iorga găseşte un act din 5 Mai 1694, privitor la alegerea hotarelor moşiei Stoeneşti-Argeş în care e vorba şi de moşia Seaca a mănăstirii Cozia şi de ,,nişte locuri denŭ hotarulŭ Olteanilorŭ ce săntŭ de cumpărătoare şi de închinăciune de la Tănasie Diianulŭ denŭ Bujoreani şi dela Sima feciorulŭ luĭ Voico Post., şi la Rămnicŭ loculŭ besearicii Rudăneşti, cătŭ va ţinea înprejurŭ, să-lŭ aliageţi şi să-lŭ semnaţi înpreună şi vadulŭ de moară... Şi loculŭ ce iaste iar dela boiarii Rudeani, de închinăciune, denŭ susulŭ morii de hărtie, să-lŭ căutaţi cătŭ va ţinea în lungŭ şi în latŭ" [3]. Din această mărturie reese existenţa morii la această dată.

Informaţia de mai sus N. Iorga a comunicat-o mai de vreme dând dreptate asertiunii lui V. A. Urechia şi fixând fabrica lângă Cozia,

1) Bianu-Hodoş, *Bibliografia românească veche*, I, 1903, p. 130 şi 132; ХАРТОТВОРНАГѠ МЛИНА; cf. A. Sacerdoţeanu, *Predosloviile cărţilor româneşti*, I, Bucureşti 1938, p. 192.

2) N. Iorga, *Negoţul şi meşteşugurile în trecutul românesc* (vol. III din *Istoria Românilor în chipuri şi icoane*), Bucureşti 1906, p. 181; cf. ed. II, Craiova, 1921, p. 274.

3) N. Iorga, *Documente mai ales argeşene ale Eforiei Spitalelor Civile*, în *Bul. Com. Ist. a României*, vol. 3 (1924) p. 86.

www.dacoromanica.ro

la Rudănești[1]. Nota sa a provocat pe Virgil Drăghiceanu să o fixeze la Ruda în jud. Argeș, în fața haltei Govora[2] și pe Ion Bianu, care îi atrage atenția asupra mențiunii din Antologhion[3]. Era deci un fapt câștigat, că *moara de hârtie* a lui Matei Vodă a existat încă din 1642—1643.

Mai târziu Mihail Popescu dă de urma unui act categoric din care reese neîndoelnic existența fabricei[4]. E vorba aici de porunca lui Matei Basarab din 4 Aprilie 1646, prin care locuitorii dela slobozia Călimănești sunt ertați de darea de cârpă la moara de hârtie. Acest act îl face însă să creadă în existența a mai multor fabrici de hârtie în Țara Românească, din care două pe vremea lui Matei Basarab, una la Călimănești și alta la Câmpulung. Argumentul acestei disjuncții îl formează filigrana compusă din acvila țării. Nu credem în această concluzie și nici considerațiile asupra filigranei nu le putem primi. Rămâne sigur că a fost o singură fabrică de hârtie.

E greu de precizat și acum unde era această fabrică. Dacă ținem seama de mărturia din 1694, care în înșirare vine îndată după Râmnic, ar fi de presupus că moara era în hotarul orașului. Actul din 1646 însă amintind slobozia Călimănești, mănăstirea dela Ostrov, care e tot acolo, de podul de peste Olt, care trecea la Jiblea, și de *strâmtura* care ducea la Cozia, credem mai degrabă că *moara* trebue să fi fost tot acolo în apropiere.

Pentru istoria tiparului la noi porunca lui Matei Basarab este de o deosebită importanță. Ediția dată de M. Popescu fiind defectuoasă nu e lipsirt de interes să fie retipărită.

Cât privește data fabricei rămâne să se determine înainte de data acestui act. S'ar putea ca însuși Antologhionul slavonesc să fi fost tipărit pe hârtie fabricată în țară. Pentru aceasta trebue determinate precis filigranele acestei fabrici, pe bază de documente și apoi de confruntat cu tipăriturile însești. N'ar fi exclus ca fabrica să fie fundată odată cu reluarea tiparului la Govora (1638).

1646 (7154) Apr. 4. — Cartea prin care Matei Basarab arată Cămărașului dela Ocnele Mari că slobozia Călimănești este scutită de darea cârpelor la moara de hârtie.

---

1) N. Iorga, *O fabrică de hârtie lângă Cozia*, în *Arhivele Olteniei*, II (1923), p. 345—346.

2) Virg. Drăghiceanu, *Fabrica de hârtie de pe Olt din satul Ruda, ibid.*, p. 440—450.

3) I. Bianu, *Despre „Moara de hârtie"*, *ibid.*, III (1924), p. 2.

4) M. Popescu, *Fabricile de hârtie ale lui Matei Basarab*, în *Rev. Ist. Rom.*, VII (1937), p. 384—388.

www.dacoromanica.ro

✝ Мл҃стїю Бж҃їю Іѡ Матеι Басараб воєвод и гсп҃днъ, пишет гдсми почтетнишмѵ болѣрин гсдвми жупан Михнѣ бив вел столник, acele ești cămăraș la Vel Ocne здравїє.

Către ačasta-ț fac știre Domnia Mé : în vréme ce vei vedé ačastă carte a Domniii Méle iar dumnéta să cauț să laș slobozia sfintei mănăstiri Tisménei[1], care se chémă Călimăneștii în pač pentru cărpă de la moara de hărtie, că m'am milostivit Domnia Mé de i-am ertat pentru căč că au lucrat la moara de hărtie păn o au isprăvit și la mănăstire la Ostrovu și la podul du preste Oltu și să aibă a fi și de paza drumului la strimtură unde să surpă malul de astupă drumul care mérge la mănăstire. Deč să aibă bună pač, nemic val să n'aibă nič de un lucru domnesc. Alta, să cauți dumnéta pentru niște Țigani ai mănăstirei, care săntu tăetori aici la Ocnă, să fii dumnéta ispravnic să-ș plătéscă dăjdile, că aș fi trimis Domnia Mé și om domnescu, iar apoi am socotit de am lăsat să fii dumnéta ispravnic. Ačasta-ț scriu. и иссам реч гдсвми. Пис Ап. д҃ дни лт ҂зрнд.

Io Matei Voevod (L.S.) Mistiu Bijŭ Gspanu.

Io Mateiu Voivod (m. p.).

Obs. Orig. hârtie, Cozia, XLVI/6. Pecetea inelară în tuș roșu. In dos. : „Carté lui Matei Vodă, satul Călimăneștii să nu dé cărpă la moara de hrătie ci să lucréze la malŭ".

6. **O desmoștenire la 1645.** — Istoria vechiului nostru drept a fost studiată în repetate rânduri așa încât liniile ei mari sunt determinate, cu tot materialul destul de redus publicat până acum. Sunt știute și cazurile deosebite sub care se transmitea moștenirea. Nu-mi este cunoscut cazul de desmoștenire pentru motivul că fiul nu și-a luat ertăciune dela mamă. Iată un act în care se arată acesta precis. E o dispoziție maternă care se va fi întemeiat tot pe obiceiul pământului.

In subsidiar actul mai demonstrează că fata înzestrată nu mai devine copărtașe la moștenire.

1645 (7153) Ian. 14. — Zapisul Calii muma Popii Ivului i Radului i lui Dumitru de moștenire fečorilor.

Adecă eu Calea, muma Popei Ivului și a lui Dumitru și a Radului, scris-am zapisul mieu la moartea mea cum să să știe că toate moșiile mele le las cestor 2 fečori, Popei Ivului și Radului, iar fečorului celui mai mare, lui Dumitru, nu-i las nimic, căci am zăcut 3 ani și la mine n'au venit să mă vază să-și ia ertăčiune. Cine-i va da moșie să fie proclet și afurisit și de mine și de Vlădica Hs. și de 318 sfinți părinți dela Nicheia. Iar cele 2 fete anume Stana și Voica, dă nu le vor înzestra, să fie frați cu acești 2 fečori pe moșii.

---

1) Șters și scris deasupra *Coziii*.

www.dacoromanica.ro

Şi căndu s'au scrisu acest zapis fost-au Popa Stanciul i Neacşul Stolnicul i Popa Ivan ot Beleţi. *Pis Popa Stanciul, msţa Ghen. 14 dni lt. 7153* [1645].
Eu Calea muma Popei Ivului i Radul.

Copie ms. nr. 712 f. 470 v. (sub Viţichești). Rezumatul e luat din condică.

7. **Scoatere din egumenie.**—Sunt cunoscute hrisoavele domneşti şi cărţile patriarhiceşti, dela patriarhul Irimia înainte, prin care se dispune ca la anumite mănăstiri din ţară obştea călugărilor să-şi aleagă singură egumenul. De data aceasta aducem două acte din care rezultă scoaterea şi înlocuirea din egumenie făcută pe temeiul acestor orânduiri însă de către Domn, cu toată procedura respectivă. Ele capătă un interes deosebit pentru vechiul nostru drept bisericesc. In această privinţă ar trebui culese toate actele care vorbesc despre această chestiune, al căror număr în arhivele noastre e destul de apreciabil.

1.

1711 (7220) Nov. 9. — Porunca prin care Constantin Vodă Brâncoveanu anunţă obştea călugărilor dela Cozia că le-a schimbat egumenul pentru blestemăciunea lui.

† *Mlstiĭu Bjiĭu Io Costandin Voevod i Gsdnŭ pisah Gsdv-mi* sfinţiilor voastre părinţilor a toată obştea mănăstirii Cozii.
Cătră ačasta vă fac Domniia Mea în ştire că înţelegând Domniĭa Mea den jalbele sfinţiilor voastre că vă s'au stricat obştea dela o seamă de vréme încoace şi au încăput a fi alţi egumeni striini la mănăstire, carei nu să facă vreun folos şi vreo adaogere, ce mai mult pagubă şi scădére aduc mănăstirii.
Pentru acéia Domnia Mea am socotit una ca să nu vă să strice obicéiul obştii ce aţ avut mai nainte; a doao, că acest egumen ce iaste cum de ĭaste şi striin şi nu ĭaste de obşté voastră, pentru a lui blestemăčune ce au făcut tot era să-l scoţ Domiĭa Mé şi făr de ale voastre jalbe. Şi iată că l-am scos şi am trimis Domniĭa Mé poruncă cu acest logofăt de Divan la sfinţiĭa sa părintele Damaschin episcopul dela Rămnec ca să vie acolé la mănăstire întăi să ia séma egumenului cestuia şi să trimiţă catastif la Domniĭa Mé cu sluga Domnii Méle şi ce-l va găsi cu socotélă că au măncat şi au chieltuit făr de ispravă va pune la loc. Şi apoi are poruncă părintele episcopul den preună cu logofătul de Divan să alégă den obşté mănăstirii căţ vă aflaţ pe unul carei va fi mai de ispravă şi mai vrédnic de tréba casii să-l aşaze să fie egumen. Deč pe care-l va aşăza, iată că vă poruncescu Domniĭa Mé tuturor să căutaţi să ascultaţ de dănsul ca de un egumen de toate ce v'ar porunci pentru ce ar fi trebile şi lucrurile mănăstirii. Iar cine ar umbla cu vreo semeţie şi înpotrivire, îi dau Domniĭa Mé voe să facă fieşte căruia certare după neomeniĭa lui. Iar pentru celalt egumen ce au fost mai nainte Mihail, carele ĭaste acum la Cămpul-

www.dacoromanica.ro

Lungu, de vréme ce căt au egumenit nu i s'au luat séma, cănd va fi la Bobotéză şi viind toţ egumenii după obicéiu, veţ veni şi unii den voi cu egumenul cest nou ce să va aşăza şi să va lua séma şi aceluĭa dela Cămpul-Lungu; iar acestui ce ĭaste acum îi vor lua acum séma acolé la mănăstire şi va fi şi lipsit de egumenie, că aşa ĭaste porunca Domnii Méle. *I isaam reč gsdv-mi.*

Noem. 9 dni lt. 7220 [1711].

† Io Costandin Voevoda (L. P.) Mlstiu Bjiu Gspdnŭ.

† Io Costandin Voevod.

Procit vel Logofăt.

[Note tergale :]

3 tipsii dela Vlăd(ica) Ignatie de cositor.

3 talere iar de cositoriu de mijloc.

1 tingire mică i alta de mijloc. Acesté s'au luat în séamă de diĭaconul Sava cănd au mers părintele igum. Sofronie la Bucureşti din porunca Mării Sale lui Vodă, Mart. 23 dni, 7265 [1757] Sava Ierodiiacon.

— Carté lui Costandin Vodă za obşte mănăstirii Cozii.

Orig. M-rea Cozia, pach. XLVII/doc, 58. Copie în ms. 712 f. 280.

2

1711 (7220) *Nov, 27,* — Scrisoarea prin care Constantin Vodă Brâncoveanu dispune ca 4 neguțători din oraşul Floci să ia seama moşiei Cărăreni a m-rii Cozia.

Mlstiĭu Bjiĭu Io Costandin Voevod i Gsdnŭ, pisah Gsdv-mi dumneavoastră 4 neguțători ot varoşi Floč, anume Dima i Radul i Steriĭan Şainoĭul i Iane. Cătră ačasta vă fac Domniĭa Mé în ştire că aicĭa la domniĭa Mĭa făcură jalbă părintele Serafim care s'au pus acum egumen la mănăstire la Coziĭa, înpreună cu tot soborul sfintei mănăstiri, pentru satul Cărărénii de acolo, cu morile, carele ĭaste al mănăstirii, cum că proegumenul carele s'au scos acum din egumenie, de mai an încoace au fost dat şi moşia şi morile pre séma Mitropoliei de au luat venitul, având Mitropoliĭa trimis şi ispravnic de au strâns venitul moşiei şi al morilor. De care lucru nevrând părinții dela Coziĭa să mai lase să ia Mitropoliĭa venitul moşiilor şi rugându-se Domniei Méle ca să se ĭa seama acelui ispravnic de acolo pentru venitul ce au luat de când ĭaste el pus ispravnic, v'am rănduit Domniĭa Mĭa pre voi fiind într'acé parte de loc, să-i luați seama cu socoteală dreaptă de când ĭaste el ispravnic, de tot venitul ce va fi luat şi după moşie şi dela mori, foarte pre amăruntul să-i luați seama şi pre ce veți adevăra şi veți afla cu dreptate că au luat şi-şi va da seama unde ce au dat, să faceți scrisoare la mâna călugărului care vine acolo trimis ispravnic dela părinții dela Coziĭa. *Tolico pisah Gsdv-mi.*

Noem. 27 leat 7220 (*1711*].

Copie ms. nr. 209 f. 247 v. — 248.

www.dacoromanica.ro

8. **Cum se obţinea dreptatea la 1817.** —Nu se poate o mărturie mai sinceră şi mai dureroasă cu privire la modul cum se căuta dreptatea acum un veac şi mai bine şi ce greutăţi materiale provoca înfăţişarea. Vechilul se află chiar într'o situaţie disperată : n'a căpătat numai „vătămătură" din cauza călăritului, dar nici nu îndrăsneşte să se mai ducă la faţa locului „ca să nu se întâmple rătăcirea cea după urmă mai rea decât cea de apoi". In puţine vorbe ierodiaconul, care semnează greceşte, dă şi marea dramă din casa lui Cornea Brăiloiu.

1817 Iul. 10. — Scrisoarea ierodiaconului Daniil către Teodosie egumenul Coziei privitoare la judecata dela Divanul Craiovei.

Cu plecată şi zmerită metanie închinându-mă sărut cinstita dreapta sfântă.

Cu ajutorul lui Dumnezeu şi blagosloveniĭa i sfintele rugăciunile sfinţii tale, am venit şi eu Duminică sara la doo ceasuri din noapte. Eram să viu şi la sfânta mănăstire ca să arăt sfinţii tale prin grai toate cele ce s'au urmat. Ci mă rog să mă erţi că n'am putut fiindcă de supărare multă şi năcazuri m'am bolnăvit, găsindu-mă şi boala vătămături şi nu poci să încalec cal. Iar cu judecata ce s'au urmat te vei pliroforisi sfinţia ta din taclirul ce s'au făcut ‹ e › mul cinstitei Căimăcămii la faţa locului şi din zapisul ce l-au dat Nicolae întărit de boeri divaniţi şi de dumnealui Caimacam. Iar pentru scrisorile cele orânduite pe la boeri s'au dat, numai cea dela Cornea Brăiloiu nu s'au dat fiindcă să afla cu inima ra, că după ce au măritat pă fiisa s'au întâmplat la săptămâna de au nebunit rumpindu-şi şi hainele după dinsa, ci ploconul l-am dus la frate-său Dumitrache, iar în loc de scrisoare am arătat prin grai. Ci fiindcă la sfârşitul lui Iulie este să-şi măsoare moşiĭa Nicolăiţă, mă rog cum vei putea sfinţia ta să osteneşti să vii la faţa locului ca să vedem ačastă pricină izbrănită, fiindcă mie mi-e frică a mai merge în partea locului ca să nu să întâmple rătăcirea cea după urmă mai ra decât cea de apoi.

Prea sfinţia sa părintele episcop afară de scrisoare mi-au zis şi prin grai ca negreşit cu un ceas mai nainte să-i trimiţi bani ca să nu tripade om şi să nu mai supere de chieltuială. Rugăciunile şi blagosloveniĭa sfinţii tale rog ca pururea să fie cu noi. Si cu toată plecăciune sânt al sfinţii tale plecat şi slugă Δανιήλ Ἱεροδίακον.

1817 Iulie 10

Bani ce mi s'au dat de sfinţia ta pentru cheltuială nu mi s'au ajuns ci am mai loat dela dumnealui logofătul Şerban taleri şaizăci.

[In dos]

† In cinstită şi stăpânească dreapta sfinţii sale părintelui arhimandrit igumenul sfintii mănăstiri Cozii chiriu chir Theodosie cu zmerită şi plecată metanie.

M-rea Cozia, pach. XLVIII, doc. 102.

www.dacoromanica.ro

9. **Meşteri în lemn.** — Adăugăm o mărturie în plus la cunoaşterea meşteşugului vechiu românesc. E vorba de trei meşteri şindilari şi lemnari ai mănăstirii Cotmeana, care sunt scutiţi de toate dările în schimbul unei prestaţii ce vor face pentru buna întreţinere a mănăstirii. Soarta lor e mai bună decât a meşterilor luntrari din Jiblea care, nefăcând în termen luntrile angajate, sunt siliţi să fugă în timp ce chezaşul lor mergea la ocnă. Juridiceşte actul demonstrează şi calea pe care o putea urma chezaşul spre a-şi scoate chezăşia. Dar, cu acest prilej, se vede încă un motiv care făcea pe oameni să fugă din satele lor.

1.

1662 (7170) Mart. 23. — Zapisul judecilor din Jiblea dat lu Nedelcu din Dăeşti pentru zălogire de moşie în Jiblea.

Adecă eu Ion judecul din Jiblia, dat-am zapisul nostru la măna lui Nedelcu din Dăeşti, ca să fie de credinţă, cum să se ştie că ni-am rugat de dânsul de au mers cu noi la cămăraşul de s'au băgat chezaş pe noi de ne-au luat bani pe luntri şi luntria câte tl. 3, şi au luat banii în mâna lui şi ni i-au dat în mâinile noastre toţi banii deplini Iar noi neputând luntrile să le dăm la zi am fugit. Iar cămăraşul au trimis la chiezaş 2 pârgari cu treapăd tl. 2 şi l-au dus la ocnă de l-au închis. Iar el văzând nevoia au dat luntrile pentru noi şi s'au sculat de ni-au căutat şi ni-au găsit şi ni-au apucat să-i dăm banii. Iar noi neavând banii să-i dăm ni-am pus moşia zălog, moşia din Jiblia câtă s'ar afla partia noastră, până la S-ti Petru, iar nescoţând moşia la zi să fie stătătoare.

Şi când am făcut acest zapis fost-au oameni buni mărturie, carii vor iscăli mai jos.

Şi am scris cu Popa Vladu din Băbueşti cu învăţătura lor.

Mart. 23 leat 7170 [1662].

Ion, Pătru judecii.
Eu Măican Ronescul mărturie.
Eu Cozma Secanu mărturie.
Eu Ilie din vale mărturie.

Copie ms. 209 f. 146.

2.

1668 (7177) Nov. 18. — Porunca prin care Radu Leon scuteşte 3 meşteri în lemn ai m-rii Cotmeana de toate dările şi mâncăturile din ţară.

† *Mlsteiu Bjieĭu Io Radul Leon Voevod i Gspdrŭ Zemle Vlaşcoe. Davat Gsdvmi siĭu povelenie Gsdv-mi* sfintei mănăstiri ce să chiĭamă Cotména, unde iaste hramul Blgoveşteniile şi părintelui Partenie egu-

www.dacoromanica.ro

menul şi tuturor călugărilor căţ vor fi lăcuitori într'ačastă sfntă mănăstire, ca să fie sfntei mănăstiri 3 oameni, însă oameni făr de bir şi făr de gălčavă, meşteri de lemnŭ, iar de cătră Domnia Mé să fie în pace de bir, de taler, de miĭare cu čară, de gălétă cu făn şi de sama, de podvoade, de mertic, de cai de olac şi de toate dăjdiłe şi măncăturile căte vor fi preste anŭ în ţara Domnii Miale, de nimic val sau băntuială să n'aibă, pentrucă m'am milostivit Domnia Mé de am dat aceşti trei oameni la sfnta mănăstire şi i-am ertat de toate, precum scrie mai sus, ca să fie pre lăngă sfnta mănăstire de ajutor să lucréze la învăliş şi la lucru de lemnu ce va trebui, că ĭaste o mănăstire mai lipsită şi făr de oameni şi n'are nič un ajutoriu.

Derept aceia şi voi toate slugile Domnii Méle veri carii cu ce. slujbă veţ înbla într'ačastă parte de loc şi veţ vedé ačastă carte a Domnii Méle, iar voi toţ să vă feriţ şi în bună pace să-i lăsaţ pre aceşti trei oameni de toate precum scrie mai sus, nimic val să nu le faceţ, că cine se va ispiti a le face vre un val ori de ce, acela om bine să ştie că mare certare şi scărbă va petriač de cătră Domnia Mé. *Inaco da nest. I issaam reč Gsdv-mi.* Noev. 18, v lt 7177 [1668].

Io Radul Voevoda (L.S.) Mlstiĭu Bijiu Gsdnŭ.

† Io Radul Voevoda.

Orig. M-rea Cozia XLVII/40. Pecetea mică octogonală, aplicată în tuş roşu.

10. **Răscumpărare de Ţigancă.** — Se ştie cât de expresiv era stilul epistolar al lui Matei Basarab. Adăugăm acum încă o scrisoare categorică. Priveşte litigiul între mănăstirea Dintrunlemn şi Cozia pentru o Ţigancă. Domnul îl rezolvă plătind el Ţiganca, dându-o mănăstirii Dintrunlemn, ceea ce înseamnă că dreptatea era de partea acesteia, dar nici Cozia nu e lăsată în pagubă. Astfel, printr'un gest domnesc şi o hotărîre echitabilă, se stinge un litigiu care ar fi putut fi foarte costisitor, cum o dovedesc actele amândorur mănăstirilor privitoare la cazuri similare.

1645 (7153) Ian. 29. — Scrisoarea lui Matei Basarab către Ştefan, egumenul Coziei, prin care răscumpără o Ţigancă pentru mănăstirea Dintrunlemn.

- † **Млстїю Бж Iѡ Матею Басараб воевод и гсднъ. Пишет гдсвми ѡцѵ нашемѵ кир егꙋмен Стефан ермонах ѿ ста монастир ѿ Козїꙗ.**

Cătră ačasta-ţ dau ştere Domnia Mé pentru o Ţigancă ce iaste la mănăstiré Deunlemnu. Déca vei vedé častă carte a Domnii Méle, iar mltva ta să o laş în pač, să nu învălueşti, că vă voiu plăti Domnia Mé de nu veţ avé pagubă nimic. Ačasta vă scriu Domnia Mé. **И несам реч гсдвми. Пис Ген. кѳ лт ҂зрнг.**

Io Matei Voevod (L.S.) Mlsti Bjiu Gospodinŭ

Io Mateiu Voevod (m.p.).

Orig. M-rea Cozia, XLVII/26.

www.dacoromanica.ro

11. **Ţigani tăetori de sare.** — Nu e nimic surprinzător că Ţiganii au fost totdeauna buni de orice lucru : dela culegerea pulberei de aur până la tăerea bolovanilor de sare. Cei care îi aveau foloseau munca lor ieftină ori unde, iar ocnele aduceau un venit din cele mai frumoase. Mânăstirea Cozia avea şi ea mulţi Ţigani tăetori de sare la Ocnele Mari. Mai târziu sunt amintiţi în acte sub numele de *ciocănaşi*. Extragem din acestea trei din cele mai vechi, în care nu sunt amestecaţi cu alte feluri de Ţigani. Din ele rezultă că munca lor trebuia să fie exclusiv în profitul mănăstirii.

Uneori se întâmpla că nu voiau să-şi plătească dajdia. Atunci mânia Domnului se arată ameninţătoare până la trimiterea armaşului să-i bată şi să le taie urechile. E şi aceasta o pedeapsă care trebuie reţinută. Dar trebue reţinut şi faptul că privilegiul de a fi tăetor de sare trebuia consfinţit printr'un hrisov domnesc. Mănăstirea Cozia îl avea dela Mihnea Vodă, hrisov astăzi necunoscut.

1.

1621 (7129) Mai 13. — Cartea Radului Vodă pentru Ţiganii dela Vel Ocnă să le ia dajdea şi de schimburile Ţigancelor.

Mlstiiu Bjiiu Io Radul Voevod i Gsdnu. Davat Gsdv-mi siiu povélénie Gsdv-mi sfintei dumnezeeştii mănăstiri ce să cheamă Coziia, unde iaste hram Sfintei Troiţe, ca să fie vol<nici> călugării de în sfânta mănăstire cu acastă carte a Domnii Méle să-şi ia dăjdile Ţiganilor carii sănt tăetori de sare la Ocna cea Mare, cum au fost şi mai denainte vreme. Şi iar să fie în pace călugării din sfânta mănăstire care iaste mai sus scrisă, de către toţi boiarii carii vor avea Ţigance la Ţiganii mănăstirii, ori la Ocnă, ori la Rămnic, ori la mănăstire, că Domnia Mea aşa am judecat dănpreună cu toţi cinstiţii dregătorii Domnii Méle : care boiariu va avea Ţigance după Ţiganii mănăstirii la Ocnă dela Ocnă să să plătească, iar cine va avea Ţigance dela Rămnic dela Rămnic să se plătească, iar care boiari va avea Ţigance la mănăstire dela mănăstire să se plătească. Şi nimelea să nu să ispitească a opri sau a mai învălui călugării peste cartea Domnii Méle, că acela om mare certare va avea de către Domnia Mea. *Inaco po reč Gsdv-mi. I isaam rece Gsdv-mi. Pis mesţ Mai dni 13 vă lt. 7129 [1621].*

Copie ms. nr. 712 f. 420 v. Altă copie în ms. nr. 209 f. 330 cu variantele : sfintei... Troiţe] *s-téi bjestvenii monastiri g-lemie Coziia idéj est hram S-taai Troiţă*; a mai învălui] a sta înpotrivă; inaco po rec] inaco da ne est po reč, ceea ce presupune că amândoi copiştii au văzut originalul.

2.

1629 (7137), Bucureşti. — Cartea lui Alicsandru Vodă pentru Ţiganii dela Ocna cea Mare tăetorii.

Mlstiiu Bjiiu Io Alixandru Voivod i Gsdnŭ snŭ pocoinago Io Iliiaş Voivod. Pişăt Gsdv-mi voaoă cămăraşilor dela Ocna cea Mare.

www.dacoromanica.ro

După aceaia vă grăescu Domnia Mea că aici s'au jăluit părintele Dionisie, carele iaste nastavnic la sfânta și dumnezăĭasca mănăstire ce să cheamă Coziĭa, cum nu veț să lăsaț Țiganii sfintei mănăstiri în pace, ce-i băgaț dă tae sare. Și voi stiț bine cum iaste legea și obiceiul : carii vor fi mai dă nainte vreme, dăn zilele Mihnei Voivod, în ocnă băgaț, aceia ei să fie și acum să tae sare, iar care Țigani vor fi ai sfintei mănăstiri Cozii, ver în țigănia dela mănăstire, ver la Rămnic, ver alți Țigani carii vor fi în țara Domnii Méle, și nu vor fi fost de veac tăetori, nič vor fi avut amestec cu tăetorii, iar voi să-i lăsaț foarte în pace, nimic să nu-i mai învăluiți. Iar carii au fost mai de demult să fie și acum. Alt val să nu mai faceț a mai amesteca Țiganii sfintei mănăstiri ce scrie mai sus. Că <de> voiu mai înțelége Domnia Mea că nu ascultaț de cartea și de porunca Domnii Mele, certare veț avea de către Domnia Mea. *Inaco da nest po reč Gsdv-mi. I isaam rece Gsdv-mi. Pis ot București, msț... vă leat 7137 [1629].*

Copie ms. nr. 712 f. 420 v—421 ; altă copie în ms. nr. 209 f. 230—231 v.

3.

1657 (7165) April 16. — Cartea lui Costandin Şărban Vodă tot pentru Țiganii ot Vel Ocnă.

Mlstiiu Bjiĭu Io Costandin Şărban Voivod i Gsdnŭ. Pișet Gsdv-mi voao cămărașilor ot Vel Ocnă Nedelco... carii sănteț acum și carii veț fi de acum înainte. Către ačasta vă dau în știre Domnia Mea, pentrucă aici înnaintea Domnii Mele spus-au părintele egumenu Coziianul pentru Țiganii tăetori, carii sănt ai sfintei mănăstirii, cum că nu vor să-și dea dăjdile de sănt cățva ani, ci tot îi poartă de val și să laudă că vor să bată călugării. De care lucru daca am înțeles Domnia Mea, Domnia Mea așa m'am măniat foarte rău și am vrut să trimiț armaș să-i lege și să-i bată și să-și dea dăjdile fără voia lor. Deč iată că am lăsat Domnia Mea acest lucru să fie pre seama voastră. Ci să purtaț grija să luaț toț banii ce le vor face și să-i daț la măna părintelui. Că de va mai veni părintele cu jalbă să spue Domnii Mele, bine să știe că voiu trimite Domnia Mea acolo dă le va tăia urechile. Alt val să nu fie. *Tolico pisah Gsdv-mi. Apr. 16 dni lț. 7165* [1657].

Copie ms. nr. 712 f. 421 ; altă copie în ms. nr. 209 f. 330 v — 331, cu var. : să purtaț... mâna părintelui] să purtați să le luaț dăjdile făr de voia lor și carele nu va vrea de voe să le faceț certare să dea făr de voia lor și să luaț toț banii ce le vor face și să-i daț la măna părintelui.

12. **Exploatarea aurului de Țigani rudari.** — Trecutul și prezentul Țiganilor în țara noastră a format obiectul multor cercetări, adesea întinse [1]. Cu toate acestea în fiecare moment apar informații noui,

1. Cf. G. Potra, *Contribuțiuni la istoricul Țiganilor din România*, București 1939.

www.dacoromanica.ro

de cel mai mare interes pentru cunoaşterea trecutului destul de trist al unui neam dotat. Dacă acest trecut se împleteşte şi cu al nefericiţilor rumâni dorinţa noastră de cunoaştere trebue să crească.

Pulberea fină şi scumpă a aurului a fost adunată din apele râurilor noastre de rumâni şi mai adesea de Ţigani rudari [1]. Care era organizaţia acestui serviciu şí ce îndatoriri aveau Ţiganii rudari şi stăpânii lor, era mai puţin cunoscut [2]. Dispoziţia pe care o dăm aici aduce lămuriri preţioase în această privinţă. Fiind vorba de ocupaţia rusească din 1774, care a aplicat în ţară o administraţie foarte strânsă şi perfect controlată, datele materiale nu pot fi decât exacte.

I.

1774 Mart 20, Bucureşti. — Cartea deschisă a Divanului Ţării Româneşti prin care încuviinţează ca egum. m-rii Cozia să ia asupra sa grija Ţiganilor rudari ohabnici iar aurul strâns de ei să fie dat la haznaua împărătească.

Dela Divanul Prinţipatului Ţării Rumăneşti.

Dupe puterea orderului a prea luminatului înaltporuncitoriul armii Măria Sa ghinăral feldmarşal mai multe feluri de ordine cavaler graf Petro Alexandrovič Romiĭanţov, ce au trimis din 4 ale lui Martie supt numărul 168, către dumnealui cinstitul brigadir şi cavaler Meder. cu care porunceşte pentru Ţiganii rudari ce lucrează la aur, carii până acum pentru ca să dea aurul cel običnuit din vrémé Domnilor ce da la Domnie să află supt căutarea dumnealui Vel Armaş. Dar după coprinderea hrisoavelor ce are mănăstirea Coziĭa dela Domni, fiind că acei Ţigani rudari sănt ai aceştii sfinte mănăstiri şi acum cuviosul arhimandrit chir Sofronie, năstavnicul aceştii sfinte mănăstiri dănd făgăduială către prealuminatul fermarşal cum că nu numai suma aurului ce dau aceşti Ţigani într'ačastă vréme o va înplini la haznéoa înpărătească ci încă să va sili de o va mai spori. Drept aceia poruncéşte ca să să ia de supt ascultarea dumnealui Vel Amaş şi să se dea supt stăpânirea cuviosului arhimandrit de mai sus numit ce iaste năstavnic la ačastă mănăstire. Deci spre a să adeveri obştea Divanului pentru aceşti Ţigani rudari de sănt toţi ai mănăstirii sau numai unii, s'au cerut dela cuviosul arhimandrit de au adus la Divan hrisoavele ce are mănăstirea dela Domni. Şi citindu-se hrisovul răposatului Domnŭ Mihaiu Racoviţă Vvd din anul 7251 [1742] Dechemvrie 1 dni, să văzu că să coprinde cum că după cercetarea ce au făcut Domnia sa într'acea vréme prin mărturii şi prin hrisoavele Domnilor celor mai vechi, s'au adeverit cum că toţi Ţiganii rudari căţi lucrează la aur

1) Cf. Ion Chelcea, *Ţiganii aurari*, extras din *Natura*, XXXI. Aprilie 1942 şi id., *Les „Rudari" de Muscel*, extr. des *Archives*, XVI (1943), Bucureşti.

2) Pentru actualitate, privind toţi Ţiganii, sunt impresionante informaţiile culese de I. Chelcea, *Ţiganii din România*, Bucureşti 1944.

www.dacoromanica.ro

sănt ai aceştii mai sus numită sfântă mănăstire și numai pentru că au acest meşteşug de lucrează la aur au fost obicéiu ca acel aur cât vor lucra ei să-l dea la Domnie şi lor să li să plătească cu bani dela Cămara domnească. Dar mai sus pomenitul Domn în socotinţa de plata acelui aur ce să cuvenia a să da dela Cămară au fost aşezat şi au fost tocmit ca să aibă a să da la mănăstire pe tot anul dela cămăraşii dela Vel Ocnă căte tl. 650 şi osebit dintr'acei bani să fie mănăstirea scutită şi de banii calului ce era obiceiu de da un cal la zioa de praznicul mănăstirii. Și într'acestaşi chip să rămăe acei Ţigani rudari toţi pe seama Domniei a da pe fieştecare an de nume căte trei dramuri de aur. Ci cu toate acéste acest aşezământ s'au păzit numai în domniia Domnii Sale Mihaiu Vodă, iar după schimbarea domnii sale n'au mai putut lua nimic dela cămăraş de Ocnă. De care, cănd au fost în anul 7258 [1749] Octomvrie 9, fiind Domn răposatul Grigorie Vodă Ghica şi dănd călugării dela mănăstire jalbă, prin hrisovul domnii sale arată cum că au poruncit de s'au căutat la catastişele Vistierii şi aflându-se numai liude 433, au schimbat aşezământul ce au avut dela Mihai Vodă şi de iznoavă au legat prin hrisovul Domnii Sale care să văzu la Divan, ca egumenul mănăstirii Cozii să-şi pue vătaş pe rudari şi ca dela nişte Ţigani ce sănt ai mănăstirii aceştiia ohabnici să-şi ia dajdea dela dânşii în toţi anii nestrămutat în fieştecare an de un sălaş po tl. 1. Și acei vătaşi de Ţigani să fie supt zaptul dumnealui Vel Armaş, ca după vechiul obicéĭŭ să se poată lua dela dănşii aurul la Domnie.

Ci şi acăstă legătură a hrisovului domniei sale Grigorie Vodă arată cuviosul arhimandrit că fiind Ţigani supt ascultarea dumnealui Vel Armaş mănăstirea dela dănşii nu să foloseşte mai nimic.

Drept acéia Divanul, după hotărărea orderului a prea luminatului felmarşal, căutăndu-le la cniga haznelii înpărăteşti ce iaste la Iordache Haznaceĭu, să văzu că pe anul trecut 1773 au dat dumnealui Vel Armaş pentru toţi rudarii aur dramuri 680, din carii arătând cuviosul arhimandrit Coziĭanul cum că liude 18 po dramuri 4, care fac dramuri 68, sănt rumăni iar nu Ţigani rudari ai mănăstirii, n'au priimit să se încarce cu aurul acelora, ci au rămas a fi iarăşi asupra dumnealui Vel Armaş, după cum au fost pănă acum, iar 611 dramuri aur ce rămân drépte asupra Ţiganilor rudari, s'au legat cuvioşiĭa sa cu zapis care s'au dat în haznea, ca să aibă a răspunde pe tot anul acel aur la hazneaoa înpărătească.

Deci după puterea orderului şi după legătura zapisului ce au dat cuvioşia sa, să dă şi dela Divan acăstă carte dăschisă la măna cuvioşii sale şi a toată obştĭa mănăstirii, ca să aibă a lua pe toţi Ţiganii ce sănt rudari supt stăpănirea şi căutarea mănăstirii, să-i stăpănească ca pe nişte Ţigani ce sănt ohabnici ai mănăstirii. Iar dumnealui Vel Armaş sau armăşăi să nu să mai amestece. Pentru care să porunceşte şi dumitale Vel Armaş, cum şi voao armăşăilor, după puterea orderului luminatului felmarşal, să aveţi a vă trage măna după dănşii. Și mai mult supărare să nu le faceţi ci să-i lăsaţi a fi numai supt stăpânirea şi căutarea mănăstirii.

1774 Martie 20, în Bucureşti.

Copie în ms. nr. 209 f. 347 v—348.

www.dacoromanica.ro

2.

1774 Ian. 25. — Perilipsis după raportul zarafului Iordache privitor la aurul strâns dela Țiganii rudari ai m-rii Cozia în a. 1773.

Perilipsis după report ce au dat dumnealui Vel Armaș pentru aurul ce au luat dela rudari țigani și l-au dat la Cămară la anul 1774 Ghen. 25.

Dramuri:	
618	dela liude 103 = mătcaș po dramuri 6.
83	dela liude 23 = de liude po dramuri 3.
63	dela liude 25 = spornici po dramuri 2.
	151
764	afară din dramuri 86 pentru liude 18, de om po dramuri 4 băĭaș rumâni ce rămân supt zaptul dumnealui Vel Armaș a le lua aurul și a-l da la Cămară.
152	să scade scăzământu fosului din zeace doao.
611	Adecă șase sute unsprezece dramuri și jumătate rămân lămurit.

Iordache Saraf.

Copie ms. nr. 209 f. 349.

13. **Inventare mănăstirești.** — In actele Coziei se găsesc prea puține lucruri din care să rezulte bogăția pe care presupunem că trebue să o fi avut. Nu există niciun unventar vechiu. Din ceea ce a rămas este însă deajuns să cunoaștem ceva, care poate folosi atât pentru trecutul mănăstirii în sine cât și pentru informarea noastră. Din aceste acte reese o bogată terminologie, foarte interesantă pentru un curs de arheologie creștină privitor atât la obiecte în sine cât și la colorit și ornamentică.

Inventarul nu e prea analitic, dar alcătuitorul a căutat, pe cât i-a fost posibil, să individualizeze fiecare obiect. Ne susprinde însă faptul că un mitropolit al țării putea să lase la moartea sa așa de puține lucruri și că amintirea lui Mircea cel Bătrân este așa de ștearsă. Abea de se vorbește odată de „dulama Mircei Vodă" transformată în sfită și de „haina Mircei Vodă" ajunsă căptușala unui stihariu. Nici vestitul epitaf cozian nu mai e cunoscut, deși inventariatorul ține să precizeze data altor obiecte și faptul că un alt stihar a fost mâncat de șoareci pe vremea egumenului Mihail, sau că mănecile altuia sunt dela țarul Petru.

Cărțile prezintă un interes a parte căci multe sunt manuscrise (rucopisanii) iar unora tipărite li se indică originea. E de văzut la ce carte grecească de istorie se referă și ce va fi fost cartea în versuri a lui Ștefan Vodă.

www.dacoromanica.ro

Vedem că pe vremea egumenului Ioan dela Hurezi starea materială a Coziei nu era bună încât simte nevoia de ajutorul lui. Totuşi mai târziu preocupările culturale ale mănăstirii nu sunt diminuate, cărţile româneşti, slavoneşti, greceşti şi latineşti fiind încă în folosinţa obştei. In alt moment nevoile Visteriei sunt garantate şi cu odoare coziene.

Atât pentru informaţiile istorice cât şi pentru interesul lexical reproducem aici toate actele aflate. După cât îmi este cunoscut numai cel dintâiu a mai fost publicat[1]; îl reproducem totuşi pentru unitatea chestiunii şi pentru îndreptarea lecturii unor termeni care au importanţă arheologică.

1.

1662 (7171) Dec. 20. — Diata mitropolitului Ignatie Sârbul scrisă pe patul de moarte.

† Scris-am zapisul mieu la măna fratelui egumenului Theodorŭ ot Cozia di *în*preun cu tot săborul, cum să să ştie că la petrecania méa dat-am sfintei mănasti<ri> din ce am avut şi s'au aflat la moarta mé, dat-am u<n> tămbari de frenghie négră cu cojocul de samorŭ să fie egumenescŭ de săbor şi u<n> rând de odăjdii de leturghie, sacos 1, stehari 1, amofor 1, petrahir 1, rucaviţ păréche 1, cruce mare ferecat 1, leturghie 1, abăioară négră 1, féţe de perine 2 mănăstireşti să fie egumeneşti, cortŭ 1, légăn 1, căzan mare 1, păhar de argint cu turchézŭ 1, căţie de argint 1. Aşijderé dup<ă> moarté mé cine să va spiti a luoaré ceva din ce am dat ce scrie mai sus să fie afurisit şi anatima maranata şi trupul lui nerăsipit în véči cine le va luoa din sfănta mănăstire c'am dat pentru pomana şi m'am scris la sfăn<tul> poménic cu părinţii miei.

Mţ. Dech. 20 dni, lét 7171 [1662].

† Vladica Ignatie [semnătură senilă].

[Note tergale, una contemporană şi alta tărzie :]

† Zapisul Vlădicăi Ignatie dela mortĭa ; căndŭ au vrut să iscălĭască n'au putut.

Lt. 7171. Aici să arată dă nişte odăjdii ce au hărăzit o parte bisericéscă igumenului mănăstirii Cozii.

Orig. M-rea Cozia, pach. XLVII, doc. 37. „Légăn" (лѣгьн) trebue să fie *lighean*, primele două litere fiind corectate, cred că trebuia corectată a patra : лигѣн. In „păhar de argint cu турк ѣзъ" trebue să fie nu cu *turquoise* ci cu email, smalt albastru (dela oltenescul *turchez*). *Turcoazei* pe româneşte i se zice *peruzea*. 50 de ani mai târziu i se mai atribuiau numai 3 tipsii de cositor iar după 100 de ani nu se mai pot identifica darurile mitropolitului.

---

1) I. Ionaşcu, *Data morţii mitropolitului muntean Ignatie Sârbul*, în *Rev. Ist. Rom.* XIII (1943), fasc. II, p. 46 şi 50—51.

www.dacoromanica.ro

2.

1710 (*7218*) *Iun. 4.* — Cartea egumenului Ioan dela Hurezi pentru zidirea paraclisului dela Cozia și casele lui împreună cu înzestrarea făcută și așezământul de pomenire.

Precum cerbul setos de izvor dorește și aflând umbră și apă réce bând se veseléște, precum prorocul David căntând cu lauda Duhului Sfânt grăĭaște. Intr'acestaș chip dori și sufletul mieu ca să zidesc acest dumnezeesc lăcaș sfântul paraclis marelui Dumnezeu ce în Troiță iaste proslăvit și în trei féțe neosebit, întru care să cinstéște și să prăznuĭaște Dumineca Tuturor Sfinților numiți ce petrec în ceriu nedăspărțiți și fac mult folos și ajutor tuturor celor ce de dânșii sănt cinstiți și prăznuiți. Intru care cinstite frate năstavnice care din mila lui Dumnezeu vei fi rănduit stăpănitor aceștii sfinte Laure și cinstiți părinți și iubiți frați carii unii depe alții fiind că viĭață și lăcuitori într'ačastă sfântă laură Coziĭa, cu milă și cu drag mă rog ca după a noastră osteneală și chieltuĭală ce am putut face și noi ajutor aceștii sfinte lavre dintru a noastră mică putință una m'am îndemnat pentru că fiind ačastă sfântă casă făr de nič un ajutor dela vreun ctitor și văzând și buna viĭață prea cuvioșilor și lăcuitorilor de aicé părinți și văzând și slăbičuné zidurilor, pohtit-am și am făcut célé ce să văd : sfântul paraclis cu céle 2 case boltite și foișorul și am miluit din ce ne-au fost puteré célé ce sănt în zapisul nostru scrise pentru pomeana și neuitarea noastră în toți anii într'un an odată, pentruca să nu fie ticălosul mieu nume la uitare, așteptând în toți anii dela sfințiile voastre o mică pomenire, adecă la prăznuirea sfântului paraclis și la sărbătoarea Tuturor Sfinților a să face tuturor sfinților cinste și depă putință cevaș prăznuire și noao neuitare și pomenire. Ca și sfințiilor voastre <întru ac>é neuitare și pomenire să aveți <dar> și ajutor dela toți sfinții în toți anii... Și iar cu plecăčune mă rog ca în <toate j>oile de peste an într'o săptămână odată să nu <lipsea>scă sfânta liturghie, ca să se bucure și sufletul mieu de acea rugăčune a sfințiilor voastre. Și nu iaste numai mie acel har, ci de obște cu toți frații, măcar de va lipsi dela beséreca cé mare într'acé Joi pentru neajungerea preoților, să se facă acolo pe cum și la St.-Agora ; așa fac peste toată săptămâna, fac pe la paraclise liturghii iar duminecile și la praznice fac la beséreca cé mare, pentru că bogate obične dela St.-Agora ține ačastă sfântă mănăstire, iar și cu ačasta să va lăuda și va fi și pentru întărirea și cinstea sfintei mănăstiri, ca văzănd și alți pravoslavnici creștini cea călduroasă rugăcĭune și nevoință a sfințiilor voastre către cei ce întărescu și miluescu, cu drag vor năzui cu milă a milui și a întări ačastă sfântă laură și numele sfințiilor voastre va rămănea lăudat. Că eu pentru mult folos sufletesc am cugetat la bunăstarea aceștii sfinte laure și l-a sfințiilor voastre rugăčunea, ca să aibă ticălosul mieu suflet nădéjde întru slava lui Dumnezeu așteptând în toț anii acé dulce pomenire a sfințiilor voastre.

www.dacoromanica.ro

Iar darul şi ajutorĭul a celui dătător de plată Dumnezeu pentru neuitaré ticălosului mieu suflet să fie cu sfinţiilor voastre de acum şi pănă în véci.

Iun. 4 dni, lt. 7218 [1710].

(L. S.) † Ioan Arhimandrit Hurez.

[Note tergale :]

— **Ꙁа виноград ѡт Грꙁдєщін.** — S'au scris ačasta. — Cartea egumenului Ioanu pentru paraclis, care l-a făcut el, Iun. 4, 7218.— Cărţile, zapisele părintelui Ion Hurezan arh. şi alte toate câte ţine paraclis., cele noi alese.

Orig. M-rea Cozia, pach. XLVII doc. 55, ros în două locuri. Pecetea rotundă (14 mm.) aplicată în fum : **И. Ѡ. Я. Н.** Copie în ms. nr. 712 f. 499—500, după care am întregit textul, şi în ms. nr. 209 f. 276.

3.

1710 (7218) Iun. 4. — Catastiful cheltuelilor şi daniilor egum. Ioan dela Hurezi făcute cu paraclisul Coziei.

† Catastih al părintelui Ioan arhimandritul dela Hurez pentru toate ce au lucrat la častă sfăntă mănăstire Cozie şi din căt i-au fost putinţa au miluit precum arat într'acest catastih anume.

Iun. 4 lt. 7218 [1710].

† Făcut-am sfăntul paraclis, care ĭaste hramul Dumineca Tuturor Sfinţilor, şi cu zugrăvéla şi cu tămplele, cu faceré şi cu poleĭala şi cu jeţiile şi pardosala şi cu policandrul şi cu cărţi, cu odăjdii, cu de toate ce au trebuit sfintei biséreci şi céle 2 cas<e> boltite de lângă paraclis şi cu foişorelul, cu zidire şi cu învăliş şi cu ce au trebuit casălor cu de toate. Şi s'au chieltuit pe ačésté pănă aicé tl. 600.

Şi am dat viĭa dela Gărdeşti rozoare 10, care ne-au fost de cumpărătoare cu tl. 100.

Şi am dat iar la vie o stupină cu 30 de mătci de stupi.

Şi am dat sfintei biséreci paraclisului 1 crucişoară de argint poleit cu aurŭ şi cu zmalţi.

Şi am dat potiri de scos zvézdă şi linguraş de argint şi cu procovéţe de hataĭa şi o basma de legat.

Şi am dat antimis cu moaşte.

Şi am dat masa de préstol de basma.

Şi am dat poala la proscomidie dela misiri.

Şi am dat o sfită şi un stihariu de basma cu flori.

Şi am dat 2 patrafire de ataia cu flori de fir.

Şi am dat 1 păréche de rucaviţe de ataia cu flori de fir.

Şi am dat 1 păréche de rucaviţe de dimie galbenă.

Şi am dat 1 teacă să fie de osfeştanie.

Şi am dat 1 anafornită.

Şi am dat 1 sfeşnicel la proscomidie.

Şi am dat 1 ibricel de teplă.

www.dacoromanica.ro

Și am dat 1 cădelniță.
Și am dat 2 peschire să fie la oltari.
Și am dat 1 Ievanghelie rumănească.
Și am dat 1 Apostol rumănescŭ.
Și am dat 1 Liturghie rusască.
Și am dat Minei mare cu obște și cu Octoih.
Și am dat 1 Časlov cu sănicsar.
Și am dat 1 Psaltire rumănească.
Și am dat 1 Psaltire slovenească.
Și am dat 1 policandru de Vnețiĭa.
Și am dat în casa 2 scoarțe mari de divanuri.
Și am dat 1 sfêșnic mare și cu mucări.
Și am dat un ibric și un peșchir.
Ioan arhimandrit Hurezean.

Orig. M-rea Cozia pach. XLVII, doc. 56 (semnătura e pe fiecare foaie). Copie ms. 209 f. 280 (semnătura nu imită pe cea originală).

4.

[*1778*]. — *Catastif de toate cele ce să află la sfănta mănăstire Coziĭa, mișcătoare și nemișcătoare, în lăuntru în mănăstire și pe afară, precum arată înnainte.*

Sfitele sfintei mănăstiri.

1 Sfită albă de dimie cu flori mâncată la spate de șoareci cu sangef vérde, căptușala roșie.

1 Sfită de sarasir albu cu flori verzi piersăcii, căptușala albă.

1 Sfită verde de sarafir bun cu flori, sangef roșu, căptușala mătase galbenă.

1 Sfită noao roșie, egumenească, cu flori galbene de fir cu sangef verde cu flori de fir legate, căptușala albastră.

1 Sfită verde cu flori galbene de fir, cu sangef roșul, căptușala bogasiu vânăt.

1 Sfită de fringhie săpată cu feliuri de flori cu sanfer galben, căptușala bogasiu vânăt.

1 Sfită lăudan roșul cu sangef galben, căptușala vănătă.

1 Sfită lăudan piersăcie roșiĭatecă, cu sangef verde, căptușala albastră.

1 Sfită fringhie roșie sangef albastru i galben, căptușala albastră.

1 Sfită fringhie mohorătă sangef lăudan mohorăt, căptușala roșie.

1 Sfită tabi albastră cu sangef galben roșul, căptușala cărm(izie).

1 Sfită tabi mohorăt cu flori mărunte de flori atlaz galben, căptușala bogasiu roșu cu flori de argint.

1 Sfită galbenă sarasir cu heruvimi cu cruce, căptușala vănătă.

1 Sfită atlaz alb sanğaf verde, căptușala verde.

1 Sfită dimie verde cu flori de fir sangef roșul cu flori galbene, căptușala neagră.

www.dacoromanica.ro

I Sfită caftan nou, sangef albu.
I Sfită fringhie roşie, căptuşala verde.
I Sfită fringhie roşie, căptuşala albă.
I Sfită fringhie cu flori cu engolpiu din dulama Mircei Vodă.
I Sfită fringhie verde sangef roşu, căptuşala bogasiu.
I Sfită fringhie roşie sanlăudan galben, căptuşala bogasiu.
I Sfită caftan cam ruptă sandal galb., căptuşala vănătă.
I Sfită galbenă cu flori mărunte piersăcii.
I Sfită pestriţă jumătate verde, jumătate albă.
I Sfită atlaz mohorât cu flori de fir galbene, sangef roşu, căptuşala galbenă.
I Sfită lăudan cafiniu făr de căptuşală.
I Sfită albastră cu flori mari sarasir galben, căptuşala bogasiu.
I Sfită atlaz mohorât, sangef albu necăptuşită.
I Sfită atlaz verde, căptuşala vănătă, sangef albu.
I Sfită atlaz verde, căptuşala albă, sanğaf vănăt.
I Sfită pestriţă cu flori roşi i albe, căptuşala alaleu.
I Sfită albastră cu flori, căptuşala vănătă.
I Sfită cu câmpul vănăt vechi flori peste tot.
I Sfită lăudan roşu, căptuşala albastră.
I Sfită bogasiu albu.
I Sfită atlaz cafiniu.
I Sfită de fringhie neagră, căptuşala roşie.

Sfite 38.

Stiharele

I un stihariu vânăt cu flori săpate sangefu roşiĭatec cu florĭ galbene.

I stihar egumenesc tabin roşu cu flori de fir galbene, sangefu verde, căptuşala bogasiu albastru.

I stihar lăudan roşu, căptuşală albastră.

I stihar galben cu flori de sarasfir, sangefu la gură pe fringhie neagră cusut în manga şi cu măneci cusute dela Ţar Petru, căptuşala hataia roşie.

I un stiharu tabiniţă roşiiatecă sanţef verde, căptuşala bogasiu, cam ruptu.

I stihari fringhie roşie cu fir, căptuşala bogasiu din haina Mircei Vodă.

I stihari de alaţia ruptu, sanţefu albu, căptuşala bogasiu.
I stihari de fringhie neagră, căptuşala bogasiu galben.
I stihariŭ loiudatŭ (*sic*) galben, căptuşala proastă.
I stihar fringhie săpat roşie, căptuşala vănătă.
I stihar londatŭ verde căpt. roşie.

I stihar galben sarasfir cu flori cu engolpiu ce are 23... căptuşala proastă.

I stihar albastru cu cruci... la poale atlaz roşu, căptuşala proastă.
I stihari albastru cu flori galbene, căptuşala bogasiu albu.
I stihariŭ roşul au fost de sarasir, căptuşala albă.

www.dacoromanica.ro

1 stiharĭu londan roşu căptuşit.
1 stihar albastru căptuşala bogasiu prost.
1 stihar verde, căptuşala bogasiu galben i verde.
1 stihar sarasir alb rupt, căpt. verde.
1 stihar sarasir roşul san. atlaz roşul, căptuşala verde.
1 stihar sarasir galben.
1 stihar atlaz verde san. roşul.
1 stihariu basma cu flori.
1 stihari atlaz roşul nou ce l-au mâncat şoarecii în egumenia lui Mihail.
1 stihariu rupt de tot.
1 stihari roşu cu flori cu sanţef verde.
1 stihar verde sarasir, cătuşala cu bogasiu.
27

Epetrahirele

1 epetrahir dimie albă cu flori cu čucuri verzi 5, căptuşala roşie.
1 epetrahir dimie roşie cu flori, čucuri verzi legaţi cu fir 5, cu nasturi de sărmă 19.
1 epetrahil nou cusut pe atlaz cu sfinţi, nasturi de argint poleiţi seci 8, varvarichi legaţi 5.
1 epetrahil galben ţesut cu sărmă, cu nasturi de argint 6, čucuri mărgăritarĭu legaţi cu sărmă 4.
1 epetrahil sărmă ţesut galben pe atlazu roş, cu nasturi argint 6, čucuri legaţi cu argint 8.
1 petrahil fringhie roşie cu flori de fir cu nasturi argint 8, čucuri 4.
1 petrafil atlazu cafeniu cu 3 čapraze, nasturi argint poleiţi 4, čucuri 6.
1 petrahil atlaz roşul cu nasturi argint 2, čucuri 6, cu sărmă.
1 petrahil fringhie roşie cu flori, cu nasturi de argint 4 ca nucile, čucuri proşti 6.
1 petrahil sărmă cusut albu cu flori, cu nasturi de argintu 12, varvarichi 4.
1 petrahil cusut cu sfinţi, cu nasturi de argint 12, cu čucuri 6.
1 petrahil cu flori roşii, cu nasturi de argint 5, cu čucuri 4.
1 petrahil cusut cu sfinţi, jos cu multe cruci de sărmă, cu nasturi 9 de argintu, čucuri 8.
1 petrahil dimie roşie, čucuri legaţi cu fir ve[illegible]i 4, cu nasturi de sărmă şapte.
1 petrahil zoh alb cu flori de sărmă, cu čucuri verzi cu sărmă 3, cu doao cruci cusute.
1 petrahil fringhie cu flori de tot feliul, cu nasturi de argint 11, cu čucuri 6 mici legaţi cu sărmă, căptuşala hataia.
1 petrahil fringhie roşie cusut în flori de sârmă galbenă, pe atlaz roşu, nasturi cu mulţi mărgăritari cu čucuri verzi legaţi cu sărmă, căptuşala verde de atlazu.
1 petrahil atlaz roşu cusut cu sârmă sfinţi pe atlaz roşu, nasturi de argint 1 poleit, čucuri legaţi cu sârmă 4.

www.dacoromanica.ro

1 petrahil pe fringhie verde, cu nasturi de argintu poleiţi 7, čucuri 7 legaţi cu căptuşala atlaz roşul.

1 petrahil de lastră galbenă cu flori, cu nasturi de argintu 9 poleiţi, cu čucuri 6 legaţi cu sârmă.

1 petrahir atlaz roşu cu flori galbene i albe cu fir, marginile verz, čapraz de fir pe margini, nasturi marmură albă cu flori 10, vavarichi cu fir 12.

1 petrahil fringhie roşie cu čapraz, fir galben, nasturi 9 legaţi cu sârmă, varvarichiuri 5 legaţi cu sârmă.

1 petrahil prostu vechiu.

23.

Odăjdile arhiereşti

1 sacos fringhie galbenă cu flori de fir, nasturi de argint poleit 21.

1 omofor lăudan galben cu nasturi 5 de argint, čucuri 8 cu măčuci de argint.

1 bederniţă cusută cu sârmă fir.

1 poală mohorâtă de preastol cusut cu fir.

1 catapeteazmă galbenă cu sarasir cu flori.

1 dvéră fringhie roşie cu cruce de mărgăritar.

1 mantie de atlaz roşie cu vergi albe, cu nasturi 4 de argintu, cu săngeaf roşul, cu căptuşala maslinie.

1 bedelniţă.

Rucaviţele

1 păréche rucaviţe mohorăte cusute cu fir, la una câte 18 copce de argintu egumeneşti.

1 păréche rucaviţe tabin verde cu flori, sârmă cu čapraz vinete, la una câte 6 copce de argintu.

1 păreche rucaviţe galbene cu fir ţesut cu flori.

1 păréche rucaviţe albe cu flori fringhie roşie.

1 păréche rucaviţe ce au fost fringhie cu flori cu câte şaptesprezéce copce de argint.

2 părechi rucaviţe cu fir cu flori fringhie roşie.

1 păréche rucaviţe tabin roşu, la una câte cu 20 copci de argint.

13 părechi rucaviţe vechi de mătase câteva nepotrivite.

2 părechi rucaviţe vechi bogasiu.

1 păréche rucaviţe fringhie cu flori săpat cu sfinţi.

1 păréche rucaviţe roşii cu flori de sarasir.

1 păréche rucaviţe cusute în manga cu fir albu... Blagoveştenille, la înger grăunţe de mărgăritari 18, la Bogorodeţă deplin mărgăritari.

1 păreche rucaviţe cusute cu câte 6 sfinţi cu mărgăritari mărunt, la una cu câte 10 copce de argint, la alta 8.

www.dacoromanica.ro

1 păréche rucavițe cusute cu sfinți pe fir albu, la una Cina cea de taină, la alta Vozneseniĭa, de una cu câte 10 copce.

1 păréche rucavițe Blagoveșteniile cusute cu fir alb Sfânta Troiță, coroanele deplin cu mărg.

50.

Aerile i procovețele

1 aer cusut cu fir pe atlaz mohorât cu 8 chipuri, coroanele mărgăritari deplin.

3 aere fringhie roșie mari, 2 cruci, una făr de cruce.

2 aere vărgate tabiniță roșie.

1 aer dimie roșie cu flori vărgate.

1 aer țesut cu fir mult pe fringhie roșie cu flori roși i verzi.

1 aer fringhie verde cu flori.

1 fringhie roșie cu raspetie cusut, scris împrejur.

1 aer ataia verde cu sanfir verde.

1 aer roșu; 1 aer atlaz galb. i alt aer hataia.

1 procovețu cu patru aripi cusute cu fir nou.

2 procovéțe sarafir piersecii.

2 procovețe de alagea.

1 procoveț de dimie vărgat.

1 procoveț cafeniu.

1 procoveț cu flori de fir galb.

1 procoveț mai mare de fir.

1 procoveț mai mic sarasir roșu.

1 procoveț galben de lastră cu sanțef cafeniu.

1 procoveț raspetie cusut.

1 cruce cusută cu fir la icoana cea noao.

Poalele

1 poală verde de chivot marginile orbote de fir albe.

1 poală de atlaz verde cu sangef vânăt cu varvarichi 6.

1 dveră galb. cu flori de atlaz.

1 covor atlaz roșu cu cruci pentru cei morți.

1 cămașă de iconostas lăudan roșul.

1 poală de analoghin cafenie cu čucuri 7.

1 poală atlaz mohorât de scaun colivezii.

3 poale de atlaz roșul cu flori cu fir.

2 poale cu flori verzi.

1 poală de mătase cu flori albe.

1 poală fringhie gălbeoară.

2 poale fringhie cu flori săpate.

1 covor de mătase de mormânt de fir gros.

1 poală atlaz roșu cu flori mici.

1 poală lungă atlaz galben cu cruci negre.

1 epitafios cusut cu fir peste tot.

1 perinuță fringhie cu flori galbene.

1 poală fringhie roșie cu flori galbene cu sarasir, cu 6 nasturi de argint.

www.dacoromanica.ro

1 covor, au fost de mormânt, de fringhie mohorâtă.
1 polaicon cusut cu sârmă Bogorodiței.
1 poală dela iconostas vărgată cu flori.
1 poală fringhie galb. cu multe cărări, de iconostas.
1 poală de analog vărgată.
1 steag roșul cu cruce cusut.
28

Orarele

1 orariu galben cu flori de fringhie cu 6 čucuri sârmă.
1 orariu tabin piersăciu cu flori de sârmă cu varvarichi 4 proști.
1 orari albastru tabin cu varvarichi 4.
1 orarĭu roșul cu varvarichi 6.
1 orariu verde cu čucuri 3.
1 orariu vărgat cu čucuri 3.
1 orariu atlaz roșul cu 3 serafimi.
1 orariu de fir îngust cu čucuri 4.
1 orariu de fir galben cu 3 serafimi.
1 orariu de fir galben țesut, čucuri 4.
1 orariu atlaz roșul cu trei serafimi.
1 orariu cusut cu fir cu cruce.
1 orar verde tabin.
1 orariu de fir îngustu, cu čucuri 4.
14

Poiasurile

3 poiasuri cu paftalele unul peste tot argint.
1 poias pestriț cu patru čucuri, cusut cu fir.
1 poias cu 2 čucuri cu câteva mărgăritare înpletit.
1 poias roșul cu 2 čucuri.
20 măhrămi vechi i noi.
9 măhrămi proaste.

Icoanele

1 trifiiatoe, icoane cu trei table cu toate praznicele de preste an, ferecate cu aramă pătrunse.
1 icoană Bogorodiță ferecată.
1 icoană Sfânta Troiță ferecată cu pietri la coroane.
1 icoană Bogorod. ferecată veche.
1 icoană iconostas cu icoane 16.
1 icoană Sfânta Troiță ferecată.
1 icoană mică de fildeș ferecată veche.
14 covoară cu bumbac rău.
1 scoarță de Țarigrad veiche.

www.dacoromanica.ro

Toate cărțile sfintei mănăstiri

4 Evanghelii rumănești.
1 Evanghelie sfintele patimi ale lui Hs.
1 Evanghelie mare tipărită slovenește.
3 Evanghelii slovenești.
1 Testament rumănesc.
1 Testamentu rumănesc dela Racoții.
1 Evanghelie slovenească proastă.
1 Theofilact slovenesc rucpisanie.
1 Theofilact rumănesc rucpisanie.

Apostolele

4 Apostole rumănești.
1 Apostol slovenesc.
1 Diianiile sfinților Apostoli tălcuite de Ioan Zlatoust slovenești.
1 Tălcul Apostolului tot al lui Ioan Zlatoust slovenește.
1 Apostol mare slovenesc rucpisanie.

Mineele

25 Minée de lună de țară slov.
12 Minée moscovicești.
1 Mineiu mare rumănesc.

Ohtoicele

2 Ohtoice rumănești mari.
2 Ohtoice rumănești mici, slujba Văscreseniei.
6 Ohtoice de țară slovenești.
1 Ohtoic moschicesc legat, jumătate despărțite.
1 Irmosariu moschicesc.
1 Irmosar mic deslegat rusesc.
1 Canoanele Bogorodițe pe 8 glasuri slovenești.
1 Canoanele Bogorodețe pe 8 glasuri rumănesc rucopisanii.
1 Irmosar slovenesc mic rucopisanii.
1 Octoih rumănesc slujba Voscresnii.

Trioadele

1 Triod rumănesc.
2 Trioade slovenești.
1 Triodu slovenescu cu tipicul rumănesc.

Penticostarele

2 Penticostare rumănești.
2 Penticostare slovenești cu tipicul rumănesc.
2 Penticostare moscovicești.
1 Penticostar rumănesc din București.

www.dacoromanica.ro

Bibliile

1 Biblie slovenească.
2 Biblii rumăneşti.
1 Pravilă mare rumănească.
1 Pravilă mică a Sf. Apostoli.

Molitvelnicele

1 Molitvelnic moschicesc mare.
1 Molitvelnic moschicesc mic.
3 Molitvelnice sloveneşti de ţară.

Liturghiile

1 Liturghie arhierească slovenească, fringhie verde rucopisanie.
1 Liturghie verde slovenească arhierească rucopisanie.
1 Liturghie mică verde arhierească rucopisanie.
1 Rănduiala logodnii rucopisanii.
2 Liturghii de ţară sloveneşti dela Costandin Vodă Brăncoveanul, legată frumos.
3 Liturghii, tot acel tipari, legat prostu.
3 Liturghii sloveneşti de ţară dela Vlădica Theodosie.
1 Liturghie slovenească dela Kiev.
2 Liturghii sloveneşti cu evanghelii la praznice.
1 Liturghie moscovičască.
1 Liturghie slovenească rucopisanie.
1 Liturghie mică slovenească cam dezlegată.
1 Liturghie mică slovenească.
1 Liturghie rumănească arhierească rucopisanii prost.
1 Liturghie slovenească rucopisanii.
1 Diiaconstva slovenesc rucopisanii.
6 Liturghii rumăneşti.
1 Liturghie rumănească la Rămnic.
1 Liturghie rumănească dela Moldova.
2 Tălcurile liturghiei.
1 liturghie mică.

Časosloavele

1 Polustav mare slov. la Trivale.
1 Polustav cu Psaltire slov.
2 Polustavuri de Kiev.
1 Polustav cu Psaltire.
1 Polustav slovenescu mare.
1 Polustav dela Vlădica Antim.
1 Časlov mic moschicescu.
1 Praznicari slovenesc rucopisanie.
1 Lunovnic slovenesc.
3 Acathistiĭare sloveneşti.
1 Časlov mare rumănesc.

www.dacoromanica.ro

Psaltirile

1 Psaltire mare slovenească cu časlov rucopisanie.
1 Psaltire slovenească de ţară.
1 Psaltire de Kiov slovenească.
1 Psaltire slovenească dezlegată.
1 Psaltire slovenească rucopisanii.
1 Psaltire slov. legată prost.
1 Psaltire răzorit tiparnic.
2 Psaltiri răzvorit tiparnice din Moldova.
1 Psaltire răzvorit rucopisanie de Paisie.
1 Liturghie rumănească rucopisanii cu învăţături de patimile lui Hs.
1 Liturghie rumănească cu Molitvelnic.
1 Liturghie rumănească mică.
2 Catavasiiare rumăneşti.
1 Tipic mare slov.
1 Tipic mare rum. scos dupre cel slovenesc de arhimandritul Sofronie.
1 Slujba Sfintei Troiţă rucopisanii.

Alte cărţi de învăţătură

1 Zlatoust rumănesc.
1 Minéiat rumănesc.
1 Cazanie rumănească veachie.
1 Chiriacodromion rumănesc.
1 Cazanie rumănească rucopisanie peste tot anul.
3 Crucuri rumăneşti.
1 Letviţ rumănesc.
1 Efrem rumănesc.
1 Simeon Solunean rumănesc.
1 Pateric rumănesc mai mare.
1 Pateric mai mic rumănesc.
2 cărţi împotriva Papei rumăneşti.
1 carte ce-i zic Propovedania rumănească.
1 carte Invăţăturile preoţilor pentru Sfânta taină.
2 Proloage tiparnice rumăneşti.
1 Prolog rucopisanie.
1 Lexicon slov. i rumănesc.
1 Lexicon cu trei limbi, latineşte, sloveneşte i greceşte.

Iar alte cărţi pentru învăţătură

1 carte Tălcul Evangheliei al lui Ioan Zlatoust.
1 carte iar Tălcul Evangheliei iar al lui Ioan Zlatoust.
1 carte a lui Vasilie cel Mare slov.
1 carte Scrijan a lui Damaschin monahul i Studitul.
3 cărţi Podrajanii.

www.dacoromanica.ro

1 Zlatoust mic.
1 Theodor Studitul rucopisanie.
1 carte Efrem tipărită slov.
1 Tipic slovenesc rucopisanii.
1 Zlatoust slovenesc rucopisanii.
1 carte ce-i zicu Zarţalo prost.
1 carte a lui Thicara călugăr.
1 carte Zerţalo...
1 Ţarstvenic duhovnicii dezlegat.
1 Praznicar mic slovenesc rucopisanii.
3 cărţi Slujba Adormirii Bogorodiţei.

Cărţile greceşti

1 Minéĭu cu toată slujba peste an i Octoih i alte slujbe.
1 Triod i Penticostariu.
1 Liturghie grečască i arăpéscă.
1 Liturghie grečască.
1 Mologhie pravoslavnica mărturisire.
1 carte grečască i arăpéscă, canoanele i alte rugăciuni.
2 Psaltichii Cucuzel.
1 carte Istorii.
1 carte Logosaschitinos.
1 carte câteva Vieţile sfinţilor păr<inţi>.
1 Hambacul.
1 Proschinictarion aghioros.
2 Liturghii mai mič.
1 Ambac mai mare.
1 Orologhion dezlegat.
1 carte a lui Ştefan Vodă în viersuri.
1 cărticică političască.
1 Biblie latinească.
20.

Arginturile

1 cruce ferecată peste tot cu scaun ce iaste pe prestol.
1 cruce ferecată şi scris greceşte.
1 cruce ferecată cu tocu.
1 cruce ferecată mică.
1 cruce măricică ferecată, coada legată cu sârmă înpletită.
1 cruce ferecată iar atâta.
1 cruce iar de acé seamă.
1 cruce dela leat 7138 [1630].
1 cruce dela leatu 6982 [1475].
1 cruce mică cu mărgean.
1 cruce cu ferecătura înpletită dela egum. Ioan.
1 cruce dela leat 7201 [1693].
1 cruce ferecată nepoleită.

www.dacoromanica.ro

1 cruce coada saia nepoleită.
1 cruce mare făr de coadă cu 17 flori pe margine.
1 cruce ferecată coada legată cu sârmă.
1 cruce cu pietri albe i verzi făr de coadă 17.
2 rapide de argint cu savat verde stricat.
1 cădelniță mare cu noao clopoțele.
1 cădelniță mică cu clopoței 3 pl.
1 cădelniță cu clopoței 4.
1 cădelniță de argintu 4.
2 cădelnițe de argint cu câte 3 clopoței.
1 cație de argint cu patru fluturi.
1 potiriu de argintu peste tot poleit.
1 potiriu mare poleit în lăuntru, leat 7208 [1700].
1 potiriu mai mic poleit în lăuntru, leat 1630.
2 discose poleite.
1 discos nepoleit.
1 anaforniță poleită mare dela dvor<nicul> Neagul.
1 tipsie mare poleită, cu leat 1738.
1 păhar cu doao mănuși cu pietrii roșii, are trei pietrĭ lipsă.
1 păhar în lăuntru poleit, cu doao mănuși.
1 cupă de argint scrisă latinește.
1 cupă mică cu leat 7202 [1694].
1 păhar scris în fund latinește.
1 păhar mai scund poleit, cu slove.
1 păhar dela Pavel Diĭaconul.
1 păhar dela Theofil.
1 păhar dela Simeon arhiepiscop.
1 păhar scris dvornic.
1 păhar scund cu leat 7182 [1674].
1 lingură om cu ia în umere.
1 lingură scris Nica dezlipită.
1 lingură scris Samuil.
1 copită de cal.
1 lingură scris Chiril.
1 lingură, coada cu măni și chip.
1 lingură pentru potiriu.
1 lingură pentru precestanie, smeritul Ioan.
1 bortiț argint, scule de icoane.
1 dvează scrisă cu slove (5).
1 dveazdă scrisă cu Is. Hs. Ni. Ka.
1 dveazdă cu pietri verzi.
1 copie de argint Efrem.
1 copie coada de argint.
2 copii de fier.
1 poias cu paftale 46 poleite.
1 poias cusut cu fir cu 2 paftale poleite.
1 poias țesut cusut cu sârmă cu 2 paftale.
1 boartă sănsaia, mare.

www.dacoromanica.ro

I boartă cu mărgăritari cu pietri dela Doamna Florica lui Mihai Vodă.
I boartă cu mulţi mărgăritari.
I bortiţă cu mărgăritari cu fluturi.

Evangheliile ferecate

I Evanghelie o grečască i rumănească ferecată ncao, un bold lipsă.
I Evangh. ferecată legături zale, lipsă amândoao chiotorile.
I Evangh. mare ferecată peste tot, scris cu mâna făr de cheotori.
I Evangh. de mijloc, coala în patru, scris cu mâna, ferecat numai laturile iar legăturile lipsă.
I Evangh. iar scrisă cu mâna, coala în patru, ferecate amândoao laturile cu trei legături de zaale la dungă.
I Evangh. tipărită slov. ferecată pe fringhie roşie nu peste tot, lipsă trei legături.
I Evangh. de mijloc tipărită slovenește, ferecată pe fringhie, lipsă o chiotoare.
I Evangh. ferecată, de o parte slovenească.
I Shimă schimničască.
I Săculeţ cu frămituri de cruce de lemnu şi cu trei călcăe de argint poleite şi cu mult mărgăritari deşirate.

Odoarele ce au dat la Visterie chir Sofronie arhim. şi egum. sfintei mănăstiri aceştiia cum arată.

I potiriu argint poleitu.
I discos.
I zveazdă.
I lingură de argint.
I stihariu alb cu flori de fir galbene.
I aer verde cusut cu flori.
2 procovéţe mici tot de acea materie.
I epatrahil tot de acea materie.
I epitrahil mohorăt cu posomen albe.
I aer mohorât.
2 procovéţe mohorâte.
I aer galb. cu posomen albe.
I păréche rucaviţe fringhie neagră cu posomen galb.
I păréche rucaviţe albastre tot cu posomen.
I păréche rucaviţe mohorâte cu posomen albe.
I grobniţă de cositor pentru păstrarea sfintelor taine.
I sfeşnic de cositor pentru blagoslovenia păinilor.
2 sfeşnice cositoriu pentru préstol mič.
6 cărţi pe 12 luni. cet. Minoe, 2 cărţile sfinţilor pe an pe largu.
2 mése în câte 2 foi de câte 10 coţi de lungi, pânză muschičască.
I peşchir înprejurul mései de 20 de coţi tot de acea pânză.
I ibric de cositorĭu de peréte la proscomidie.
Nişte văşčoare de cositor pentru păstrarea sfântului mir.

www.dacoromanica.ro

1 pecéte de alamă, chipul Sfintei Troiţe.
3 peşchire lungi la besérică.
1 sfită galbenă de canaveţ cu flori moschičască.
1 stiharĭu conavăţ măsliniu moschicescu.
1 stiharĭu de diĭacon canavăţ piersăciu.
1 epetrahir canavăţ roşu.
1 orariu lelieciu ataia.
1 o păréche rucaviţe ataia albastră.
1 colan de poĭas ţesut cu fir, paftale de alamă.

Viĭă dela Gruĭu ce au cumpărat-o dela prea sf. părintele mitropolitul chir Grigorie în tl. ... iar au dat-o să fie după moartea sa a sfintei mănăstiri.

Odoarăle ce au dat jupăn Gheorghe sfintei mănăstiri.

1 covor de mătase cu fir pe sfântul prestol.
1 păréche cuţite de argint cu lingură de argint şi cu toc.

Cositorile

12 tipsii mari.
12 tipsii de mijloc.
12 tipsii mici.
5 tipsii Vlădica Ignatie.
6 tipsii iar de mijloc.
15 tipsii noi prefăcute de proegum. Dionisie.
13 taere prefăcute iar de proegum. Dionisie noĭ.
12 taere mari.
10 taere de mijloc.
13 taere de plumbu cu sfinţi.

Arămurile

4 sahane mai mici.
3 lighéne.
1 lighiĭan cu ibric pentru besérică.
1 lighiĭan de alamă.
1 felinari stricat.
6 tipsii nepotrivite.
1 tipsie mare.
1 tigae.
6 capace de tingiri.
3 sahane mici de Bosna.
1 chipcel de băut apă.
2 saplaice pentru čară.
1 tipsie mare de alamă cu flori spoită cu cositoriu.
1 tavă mare.
1 tavă de mijloc.
1 tavă mică.
7 sfeşnice de alamă.

www.dacoromanica.ro

1 căldăruşă.
2 piuliţe de piperi.
1 tingire de čaară.
2 năstrăpi de cositoriu de jumătate ocă.
1 tingire mai mărişoară.
1 capac.
6 tingiri mici.
4 sahane mari.
1 tingire de mijloc spartă.
1 tigae.
1 tingire de mijloc spartă.
1 căldare mică spartă.
1 tingire mică.
1 tigae cu coadă de fier.
3 sahane.
1 cantar mare.
1 cantar mic.
5 cazane.
6 ţăvi de cazane.
1 čocan mare de fier.
1 cărstélniţă de alamă.
2 policandre.
2 sfeşnice mari de alamă.
1 sfeşnic mai mic de alamă la mormânt.
2 steaguri.

Ms. 209 f. 366—373. Trei puncte arată locurile albe din text.

Arhiva mănăstirii Cozia prezintă mult mai multe aspecte decât cele prezentate aici. Dacă actele de până la sfârşitul sec. XV sunt cunoscute, cele care urmează rămân aproape în întregime pe seama unui cercetător viitor. Am căutat acum numai să-i provocăm curiozitatea.

De data aceasta impunându-ne să înfăţişăm câtèva probleme am căutat să le încadrăm în preocupările noastre. Astfel cercetătorul va putea să constate că textul originalelor stricate sau pierdute în decursul vremii poate fi restabilit cu ajutorul copiilor, că adesea copiile pot întregi texte alterate sau pot da lămuriri complimentare pentru identificarea sau datarea celor nedeterminate prin cuprinsul lor însuşi şi că cercetarea împreună a originalelor cu toate copiile lor, volante sau în condici, este o necesitate. Printr'un astfel de studiu se poate determina şi valoarea condicilor din punct de vedere al exactităţii şi al autenticităţii diplomatice.

Ediţiile de documente mai pun însă o problemă, care a fost rezolvată până acum în mod variat. Se ştie că până la începutul veacului trecut protocolul iniţial şi eschatocolul actelor noastre au fost

www.dacoromanica.ro

adesea exprimate în slavonește. In copiile din condici observăm că se urmează două practici în transcrierea lor : unii copiști la transcriu ca în original iar alții le traduc. Editorii de mai târziu au urmat același sistem neunitar ; din potrivă, au amplificat pe cel dintâi în sensul că unii dau textul chiar cu litere slavonești întregind abreviațiunile în mod tacit, iar alții îl dau în transliterație latină, adesea însă tot cu întregirea abreviațiunilor, mai mult sau mai puțin tacit.

Am transcris și noi aceste formule, uneori cu litere cirilice alteori cu latine, fără întregirea abreviațiilor. Am făcut-o intenționat spre a se vedea pe de o parte uniformitatea formulelor sau, pe de alta, dificultatea tehnică pe care o prezintă. Credem că după anul 1600 lexicul slavon nu mai prezintă nicio importanță gramaticală, decât poate al ignoranței scribului. Pentru studiul limbii avem însă destule documente slavonești care pot servi mai bine filologului decât aceste invariabile formule. Deaceea cred că o transliterație latină rămâne de preferat pentru astfel de acte. Nici traducerea nu se mai impune decât în cazul când formula este mai întinsă, după cum nici întregirea unor observații banale nu mai este necesară. Nu se depărtează nimeni de știința pură dacă adoptă și la noi principii care sunt comune în lumea cercetătorilor apuseni.

A. Sacerdoțeanu.

www.dacoromanica.ro

UN MANUSCRIS SLAVON NECUNOSCUT DIN TIMPUL LUI ȘTEFAN CEL MARE

La cele 45 manuscrise slave, despre care ne dă referințe d-l *Emil Turdeanu* în lucrarea sa de doctorat — *Manuscrise slave din timpul lui Ștefan cel Mare* [1]) — avem norocul să adăugăm și noi unul. Este un *Mineiu* pe luna Septemvrie [2]), descoperit la biserica din satul Roznov (Neamț) — o veche așezare ce a dat numele (Roznovanu), unei ramuri a cunoscutei familii Rosetti.

Manuscrisul este un in-folio de 282 file, având dimensiunile de 21/31 cm. E bine păstrat, și credem că — deși câteva file sunt desprinse sau lipite grosolan — nu are alte lipsuri în afară de 1/3 din prima filă, ce începea, desigur, cu un frontispiciu, apoi fila în care a fost înscris numele sfântului din ziua de 23 Septemvrie [3]) și, poate, va fi avut chiar o foaie de titlu, drept copertă interioară. Filele nu sunt numerotate — însă, mai târziu, cineva a notat pe marginea lor de sus, cu creionul, data zilelor, dela 1 la 30.

Hârtia este albă, cu slabă nuanță de ivoriu, are o grosime potrivită și e lucioasă și fin vărgată. Filigrana este imprimată pe un mare număr de foi, totdeauna în mijlocul lor, și reprezintă un triunghiu echilateral, cu unul din vârfuri în jos, împărțit în alte trei figuri geometrice, prin unirea mijlocului laturii orizontale cu mijlocul celorlalte două laturi și formând, astfel, alte două triunghiuri echilaterale și un romb. Din mijlocul laturii orizontale se ridică o linie cam de două-trei ori înălțimea triunghiului, tăiată cruciș de două segmente. Pe vârful acestei linii se sprijină un cap de bou cu frumoase coarne arcuite, de sub care ies în afară urechi romboidale, iar înlăuntru se află ochii rotunzi. Dintre coarne se înalță încă o linie, în vârful căreia se desface o rozetă cu cinci frunzișoare rotunde.

Câteva din filele dela urmă, de aceeași fabricație, au o filigrană diferită : la bază se află capul de bou, dintre ale cărui coarne se ri-

1) Tipărită în revista *Cercetări Literare*, V (1943), p. 99—240+XIII planșe (S'a făcut și extras).

2) Acum în păstrarea noastră.

3) Părintele *Paul Mihail* îmi atrage atenția, în ultimul moment, că mai lipsesc file la slujba dela 14 Septemvrie (Inălțarea Sf. Cruci), întrucât textul existent trece direct dela vecernie la utrenie ; lipsește troparul ; în acele file va fi fost și pomenirea Voievodului Țării, ce obișnuit se face la acest praznic.

www.dacoromanica.ro

dică o tulpină pe care se sprijină un fel de coroană cu trei braţe mai lungi, având în vârful lor un trifoiu, şi două braţe scurte, terminate cu o mică sferă. De-a-supra cornului din mijloc se ridică o altă tulpină, mult mai scurtă, având în vârf aceeaşi rozetă cu cinici frunzişoare [1]).

Scrisul e uncial — de o regularitate desăvârşită, întinzându-se pe o suprafaţă de 14/24 cm., în 26 rânduri pe pagină. Din loc în loc, unele capitole încep cu un frontispiciu simplu, geometric. Majusculele — fie că marchează începutul zilelor şi deci slujba unui nou sfânt, fie că nu — sunt scrise totdeauna cu cerneală roşie-intensă, având şi frumoase înflorituri. Tot cu aceeaşi cerneală sunt scrise şi unele rânduri întregi, de o importanţă deosebită pentru indicarea lecturii sau a slujbei bisericeşti. Se arată, astfel, glasurile, glavele, pesnele, slavele, canoanele, condacele, stihovniile, utreniile etc.... apoi, adese ori, indicaţiile : повтори [2]) şi самогл(с)-но [3]. Restul textului e scris cu cerneală neagră-strălucitoare.

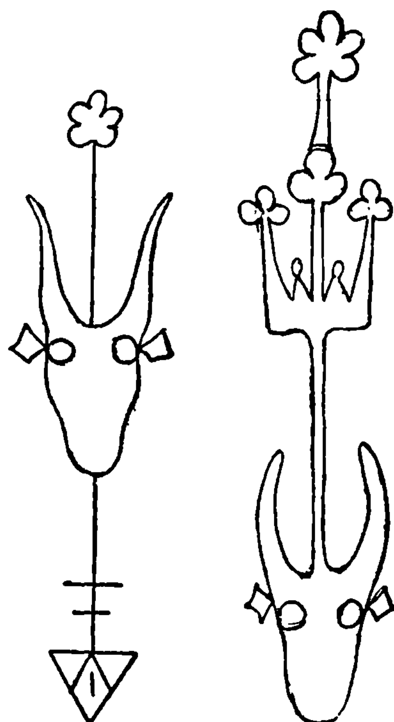

Fig. 1. Filigranele manuscrisului diacului Fedca

Limba în care e scris textul e medio-bulgara caracteristică tuturor manuscriselor din acest timp.

Legătura, azi deteriorată — mai ales la cotor, este din scoarţe de lemn de teiu, groase de aproximativ un centimetru, şi îmbrăcate în piele de culoare închisă, aproape neagră, având ornamente florale şi geometrice, presate, pe toată suprafaţa ei, încadrate în chenare. Cătărămile ce au servit la închisul volumului au căzut demult — li se mai cunoaşte doar locul cuielor cu care au fost prinse în lemnul scoarţei.

Cuprinsul acestui Mineiu este acel clasic. Slujba sfinţilor urmează în fiecare zi, dela 1 la 30 Septemvrie, aşa cum o găsim şi în toate tipăriturile noastre bisericeşti de acest fel. Chiar slujba sfântului Condrat (21 Septemvrie) e redusă şi aici la patru rânduri, cu indicaţia că se face a doua zi — cum o aflăm şi în Mineiul din 1838 (m-rea Neamţ), cu care am comparat textul manuscrisului nostru. Nu găsim

1) Asupra acestei filigrane v. N. Iorga, *Negoţul şi meşteşugurile în trecutul românesc* (*Istoria Românilor în chipuri şi icoane*, III), Bucureşti. 1906, p. 180—181 ; ed. II, Craiova 1921, p. 273—274 şi, în sens contrar, B. P. Haşdeu, *Cuvente den bătrâni*, I, Bucureşti 1878, p. 44—45.

2) repetă !

3) pe un singur glas.

www.dacoromanica.ro

deci necesar să mai înşirăm numele tuturor sfinţilor din această lună, trecuţi în manuscris.

Textul slujbei dela 1 Septemvrie începe astfel : м(с)ца се(п)твріа... (restul rupt), iar a zilelor următoare începe invariabil cu м(с)ца того(ж)... (в sau г, д... etc... л. дни), apoi se arată numele şi calitatea sfântului (mucenic, apostol, etc. ...).

Pe ultimele 57 file e redactat Sinaxarul. La începutul lui, pe marginea de sus a foii, cineva a scris mai târziu cu cerneală violetă, житие свѧтъіхъ. Aici, la Sinaxar, vieaţa sfântului Condrat (21 Septemvrie) e înlocuită cu a prorocului Ioan.

Manuscrisul a avut pe ambele scoarţe — chiar pe lemn — unele, însemnări ce nu se mai pot citi în întregime. Descifrăm pe prima scoarţă numele lunii Septemvrie, iar pe ultima anul 7127.

De o importanţă deosebită este însă notiţa dela sfârşitul manuscrisului. Ea ne desvălue data când a fost scris Mineiul, din a cui poruncă şi cheltuială, şi cine este caligraful meşter care a avut răbdarea să-l scrie atât de desăvârşit.

Ia'ă cuprinsul ei :

† Изволеніемь о҃ца и поспѣшеніемь сн҃а и съвръшеніе(м) ст҃го дх҃а напнсасѧ сіа книга въ м҃лбж раба б҃жіа Іѡ Стефана воев(о)дж, г(с)п(д)рѫ землн Мо(л)да(в)ско(и), сна Богдана воеводы.
в лѣ(т) ѕцз, м(с)ца Се(пт) кз днъ.

† Ржкож мнѡ(г) грѣшна(г) раба бжіа, дiака федка.

(*Cu voia Tatălui şi cu ajutorul Fiului şi cu săvârşirea Sfântului Duh, s'a scris această carte întru ruga robului lui Dumnezeu Io Ştefan Voevod, Domnul Ţării Moldovei, fiul lui Bogdan Voevod.*
La anul 6997 (1489) luna Septemvrie 27 zile.
Cu mâna mult greşitului rob al lui Dumnezeu, diacul Fedca).

Nu ştim cărei biserici sau mănăstiri, din acele zidite de Ştefan-cel-Mare, a fost dăruit Mineiul — desigur, dimpreună cu întreg ciclul pentru toate lunile anului. Deşi l-am găsit la Roznov, în preajma târgului Piatra — unde slăvitul Voievod îşi are ctitoria din 1497—98 şi unde şi-a avut curţile domneşti — totuşi nu credem că va fi fost destinat acesteia, cu zece ani înainte de fundare. Insemnarea ne păstrează numai amintirea daniei lui Ştefan-cel-Mare, data când s'a terminat de scris — 1489, Septemvrie 27, şi menţiunea unui copist, *Fedca*, necunoscut deocamdată din alte isvoare istorice. Nici documentele, nici vreo altă operă manuscrisă nu-l mai pomenesc. Şi nici nu ni se desvălue măcar mănăstirea din a cărei obşte era diacul Fedca — un talent asemănător lui Teodor Mărişescu dela Neamţ, cunoscut printr'o mare şi frumoasă activitate miniaturistică.

Vremea însă, care limpezeşte multe lucruri pe încetul, va aduce vreodată la iveală şi alte ştiri despre acest caligraf, ce desigur că a scris măcar ciclul complect de minee din care face parte manuscrisul nostru.

www.dacoromanica.ro

Deocamdată suntem mulţumiţi că adăugăm încă un mineiu la cele atât de puţine câte au fost identificate până acum — câte s'au stricat, câte s'au furat, câte au ars ! — şi încă un nume la lista celor

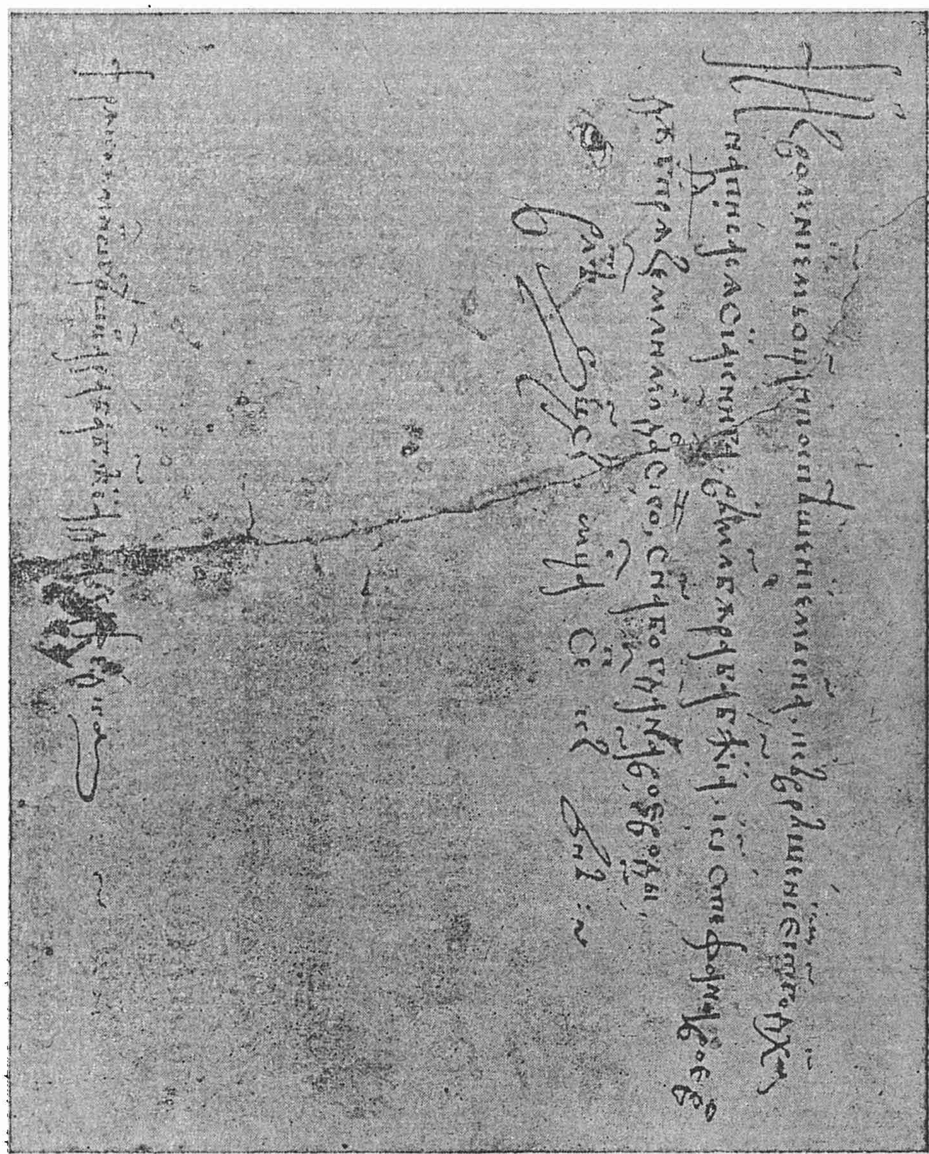

Fig. 2. Însemnarea diacului Fedca

26 de copişti [1]), care prin munca lor de benedictini, au îmbogăţit tezaurul artistic şi cultural al mănăstirilor noastre.

1) Em. Turdeanu, *Op. cit.*, p. 221—2.

www.dacoromanica.ro

Cu această ocazie trebue să arăt că Tetraevanghelul scris de ieromonahul Spiridon din m-rea Putna la 1502 [1]), nu a fost „poruncit" de către Ştefan-cel-Mare pentru mănăstirea Bistriţa (Neamţ) — cum arată d-l Emil Turdeanu în lucrarea sa de doctorat, reeditând confuzia mai veche a celor ce s'au ocupat în treacăt de acest manuscris [2]) — ci pentru biserica sa din Piatra, zidită la 1497—8.

Reamintesc, deci, ceea ce am precizat într'o mică lucrare apărută în anul 1936, unde am reprodus în facsimil epilogul acelui Tetraevangheliar [3]) : că „biserica din curţile sale, care-i pe Bistriţa, unde este hramul Naşterii cinstitului şi slăvitului prooroc înainte mergător şi botezător Ioan" — **въ цркwвъ оу своих дворовъ иже на Бистрици, идеже ест храм рождьство ч(ь)стнаго и славнаго пророка пр(е)дтъча и кр(ъ)стителѣ Iwанна** — este catedrala cu hramul „Naşterii Sfântului Ioan Botezătorul din Piatra [4]) şi nu biserica mănăstirii Bistriţa, al cărei hram este „Adormirea Maicii Domnului....

Aceasta întruce priveşte precizarea bisericii. Cât despre „curţile" din notiţa ieromonahului Spiridon — curţi pomenite şi de tradiţia locală [5]) — ele sunt menţionate („ocolul curţilor noastre dela Piatra" — **wт wкол дворов наших wт камен....**") încă înainte de zidirea bisericii, într'un document din 20 Aprilie 1491, întăritor unei danii pentru mănăstirea Tazlău [6]).

Dar vechea curte din Piatra s'a măcinat cu totul, de-a-lungul veacurilor, şi numai biserica mai străjueşte astăzi, pe un tepşan, sveltă şi renovată. Iar despre vieaţa care s'a scurs pe vremuri, în aceste curţi ale slăvitului voievod, nici documentele şi nici scrierile cronicarilor nu ne d'au vreo informaţie. Şi nici vreo pisanie nu s'a descoperit aici, ca la curţile din Hârlău sau din alte localităţi.

Constantin Turcu

---

1) Em. Turdeanu, *Op. cit.*, p. 190—193.

2) Preot G. Musceleanu, *Calendar* pe 1863. N. A. Bogdan, *Oraşul Iaşi*, ed. II-a, p. 192. G. Ghibănescu, *Biserica Sf. Neculai Domnesc din Iaşi*, p. 37. Şi probabil şi cercetătorul rus *Jaţimirskij*.

3) Constantin Turcu, *Curtea Domnească din Târgul Petrii* (în *Anuarul liceului „Petru-Rareş", Piatra-Neamţ, pe anul 1936—37* — şi extras).

4) Vezi pecetea cea mai veche a bisericii pe actul din 1506, Martie 16, publicat de preot *Paul Mihail* în articolul „Document de limbă românească din veacul al XVI-lea" (*Anuarul Liceului Naţional Iaşi pe 1942—45*). Pecetea are această legendă : **Iwанъ рождество.**

5) Amănunte vezi în lucrarea noastră, citată mai sus.

6) Ion Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, vol. I. p. 463.

www.dacoromanica.ro

ORGANIZAŢIA CANCELARIEI VOEVODALE ARDELENE LA INCEPUTUL SECOLULUI AL XVI-LEA

De când istoriografia genetică a cedat primatul concepţiei sociologice a istoriei, cercetătorii încep să se ocupe din ce în ce mai intens cu factorii impersonali ai istoriei *. Interesul general s'a deplasat dela problemele cercetării evenimentelor politice la chestiunile sociologice şi economice, dela Stat la popor, dela individ la masă, adică dela mobilul individual al întâmplărilor la colectivitate. Sub ochii noştri face ştiinţa istorică modernă marea sforţare de a împăca metodele de lucru ale istoriei cu ale sociologiei, de a le găsi o formă nouă de comuniune. Sisteme noui şi mai obiective sunt în curs de elaborare, pentruca istoriografia să poată înfăţişa în mod obiectiv complicatele procese istorice colective din viaţa apolitică a maselor, care nu pot fi concretizate prin nici un fel de retrăire[1]. Aceste noui puncte de vedere, economice şi sociale în istorie fac deosebit de

---

*) *Lista prescurtărilor* :

Arh. Capitl. A. I. = Arhiva capitlului romano-catolic ardelean din Alba-Iulia.

Arh. Conv. Măn. = Arhiva Conventului din Cluj-Mănăştur.

Arh. d. Ver. = *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde.* Hermannstadt, 1842—1944.

Arh. Muz. Ard. = Arhiva Muzeului Ardelean, Cluj.

Arh. Stat. Bp. MODL. = Arhiva Statului Budapesta, Secţia diplomatică.

Bánffy Okl. = Varjú Elemér — Iványi Béla, *Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli Losonczi Bánffy család történetéhez* (Diplomatar la istoria familiei Bánffy din neamul Tomaj) I—II. B-pest, 1908—1928.

Székely Okl. = Szabó Károly-Szadeczky Lajos-Barabás Samu, *Székely Oklevéltár* (Diplomatarul Secuilor), I—VIII. Cluj, 1872—1934.

Teleki Okl. = Barabás Samu, *A római szent birodalmi gróf széki Teleki család oklevéltára* (Diplomatarul familiei conţilor Teleki de Szék). I—II. B-pest, 1895.

Tört. Tár. = *Történelmi Tár.* (Revista istorică). B-pest, 1878—1911.

1) Wilhelm Bauer *Einführung in das Studium der Geschichte,* Tübingen, 1921, p. 149—51. Hajnal István, *Történelem és szociologia.* (Istorie şi sociologie). *Századok* 1939, pp. 1—32, 137—56. Idem, *Über die Arbeitsgemeinschaft der Geschichtsschreibung kleiner Nationen. Archivum Europae Centro-Orientalis,* 1943, p. 1—82.

www.dacoromanica.ro

necesară cunoaşterea instituţiilor, aceste cadre ale vieţii simple, de toate zilele. Astfel a primit în ştiinţa istorică modernă o însemnătate mai generală cercetarea organizaţiei administrative, care în trecutul apropiat era considerată doar o pasiune de arhivist [1].

Cunoaşterea exactă a instituţiilor maghiare de dinainte de noua organizare politică a bazinului carpatic, din 1918, este în interesu istoriografiei tuturor popoarelor care trăesc în regiunile dunărene: Slovaci, Ruteni, Români, Maghiari, Sârbi sau Saşi. Fără cunoaşterea completă a fostelor cadre, care poate schiţa un tablou numai al momentelor politice din trecut, nu şi al fenomenelor evoluţiei economice şi sociale. Pentru acestea trebue să cunoaştem bine organizmul vieţii zilnice. Şi pentrucă popoarele conlocuitoare din vechiul stat maghiar şi-au trăit viaţa cotidiană împreună în bazinul carpatic, această viaţă ar trebui cercetată în comun de istoriografii popoarelor interesate. Ştiinţa istorică maghiară a şi început această muncă, în convingerea hotărîtă că foarte curând va avea alături de sine şi pe acei cercetători români, saşi, sârbi, slovaci şi ruteni, care se străduesc tot atât de mult să cunoască obiectiv trecutul poporului lor, ca şi garda nouă de istorici maghiari.

Cercetând factorii impersonali ai istoriei, apare neîndoelnic că reconstituirea fostei organizaţii ne dă puncte pozitive de sprijin pentru reconstituirea vieţii însăşi, care a pulsat în ea. Fireşte că nici după aceasta nu se poate descrie în toate detaliile viaţa care s'a desfăşurat în aceste cadre. Totuşi, faţă de judecăţile subiective de până acum, pare a fi un mare câştig, dacă, cunoscând organizaţia, putem spune hotărît, cel puţin despre unele fenomene, că în cutare timp şi în cutare structură ele nu sunt posibile. Sociografia modernă dovedeşte prin exemple convingătoare cât de mare influenţe au cadrele existente asupra vieţii maselor. De aceea trebue înainte de toate reconstituit în întregime organizmul trecutului, începând dela organele de guvernare şi coborînd până la acele mici organizaţii, pretutindeni prezente, în care a palpitat viaţa socială şi economică, dacă fără prejudecăţile prezentului vrem să ne apropiem de fenomenele colective ale timpurilor apuse. Inlăuntrul cadrelor generale ale evoluţiei umane aceste organizme regionale dau variantele locale ale unităţii istorice. Explicaţia corectă a fenomenelor, tocmai de aceea e posibilă numai pornind dela structura particulară în care ele s'au petrecut.

Rezultatele bogate de până acum ale cercetărilor maghiare cu totul noui, în domeniul istoriei guvernării, administraţiei, instituţiilor

1) Szilágyi Lóránd: *A modern kormányzattörténet kialakulása.* (Formarea istoriografiei moderne a instituţiilor de guvernământ). *Századok*, 1933, pp. 291—307.

www.dacoromanica.ro

sau al scripturisticei, pot fi de mare folos şi pentru istoriografia celorlalte popoare carpatice [1]. Aceste cercetări într'adevăr trebue să pornească dela organizaţia atotcuprinzătoare de guvernământ şi dela ea să coboare apoi spre structurile secundare. Şi nu pentrucă acestea din urmă ar fi avut numai un rol mai mic, în modelarea vieţii, dar fiindcă fără cunoaşterea temeinică a celei dintâi ar fi zadarnică încercarea de a reconstitui pe cele din urmă. Tocmai deaceea e de-a dreptul descurajator că, de şi ştiinţa a trei popoare lucrează la istoria Ardealului, în acest domeniu nici măcar punctele de plecare nu sunt pe deplin clarificate [2].

In evoluţia administraţiei ardelene din timpurile moderne una dintre cele mai esenţiale probleme este fără îndoială precizarea moştenirii din evul mediu, moştenire cu care a început viaţa principatului independent. In ce priveşte organizarea cancelariei centrale,

---

1) Lucrările lui Emeric Szentpétery din punct de vedere diplomatic, ale lui Ştefan Hajnal din cel scripturistic şi ale lui Lorant Szilágyi din cel al istoriografiei instituţiilor de guvernământ pot fi, cel puţin sub raport ardelean, îndreptare demne de încredere şi pentru cercetătorii români şi saşi. Dintre lucrările lor, următoarele pot fi de un interes general, internaţional, fiind cele mai însemnate şi din punct de vedere al cunoaşterii instituţiunilor vechi maghiare: Szentpétery Imre, *Magyar oklevéltan* (Diplomatică maghiară). (*A Magyar Történettudomány kézikönyve* — Manualul ştiinţei istorice maghiare II. 3) Bp., 1930. Idem, *Az Árpádházi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke.* (Regesta Regum Stirpis Arpadianae Critico-diplomatica). Bp., 1923—1943. Hajnal István, *Le role social de l'écriture et l'évolution européenne. Revue de l'Institut de Sociologie Solvay. No.* 1—2). Bruxelles, 1934. Idem, *Vergleichende Schriftproben zur Entwicklung und Verbreitung der Schrift im 12—13. Jahrhundert.* (*Schriftlichkeit und intellektuelle Schichtung. Beiträge zur europäischen Entwicklungsgeschichte. I.*) B-pest Leipzig-Milano, 1943. Szilágyi Loránd, *A magyar királyi kancellária szerepe az államkormányzatban 1458—1526* (Rolul cancelariei regale maghiare în guvernarea statului). *Turul*, 1930. p. 45—83. Idem, *A királyi secretariusok intézménye és az újkori magyar állam* (Instituţia secretarilor regali şi statul modern maghiar) *Domanovszky emlékkönyv.* B-pest, 1937. pp. 547—61. Ember Győző, *Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig.* (Istoria administraţiei moderne maghiare dela Mohacs până la izgonirea Turcilor) A Magyar Országos Levéltár Kiadványai III. sor. 1./B-pest, 1946.

2) Fiindcă mare parte din izvoarele vechi ale istoriei Românilor sunt ardelene, cercetările ştiinţifice maghiare pe teren diplomatic, scripturistic şi de guvernământ preparând critic acest material documentar, redactat aproape exclusiv în limba latină şi maghiară, ar putea fi de mare folos pentru istoriografia română. Tocmai deaceea e foarte regretabil, că la Universitatea de Stat cu limba de predare maghiară „Bolyai'' din Cluj, ştiinţele auxiliare de istorie nu sunt reprezentate nici măcar printr un post de conferenţiar. După convingerea mea modestă împământenirea metodelor de cercetare maghiare din ştiinţele auxiliare, care au ajuns, mai ales în diplomatica latină medievală la rezultate preţioase, sub raport critic, ar putea fi rodnice şi în cercetările istorice ardelene.

www.dacoromanica.ro

două studii eminente au căutat să răspundă la această întrebare: al Anei *Pécsi* şi al lui Ivan *Janits* [1]. Ce-i drept autorii celor două studii şi-au făcut investigaţiile mai ales pe latura diplomatică, luată în înţelesul mai restrâns al cuvântului, totuşi nici unul n'a omis să examineze şi organizaţia instituţiei eliberatoare de diplome. Constatările lor în această privinţă vor forma însăşi axa capitolului prim din istoria administraţiei ardelene care va trebui să se scrie. Totuşi dat fiind că obiectul principal al lucrărilor lor este elucidarea activităţii voevodului, respectiv a cancelariei voevodale ca eliberatoare de documente, nu pare de prisos ca şi organizaţia cancelariei însăşi să fie pusă în lumină tot atât de specificat ca şi activitatea ei diplomatică.

Autorul acestor rânduri a fost scutit de a se mai extinde asupra chestiunilor diplomatice prin munca temeinică a celor doi cercetători menţionaţi. Şi altfel noi am ajuns pe cu totul altă cale, pornind dela viaţa socială, la problemele de organizare pe care Janits şi Pécsi le-au schiţat cei dintâi. In cursul cercetărilor noastre asupra rolului care i-a revenit funcţionării în evoluţia socială, ni s'a îndreptat atenţiunea asupra pepinierei primei pături de funcţionari de carieră: asupra cancelariei voevodale. De aci, din diversitatea preocupărilor, se explică dece această lucrare încearcă lămuriri şi asupra altor probleme decât să se mulţumească să continue numai sau să desvolte studiul organizaţiei schiţate de Janits şi Pécsi. In cuprinsul cancelariei am văzut nu numai factori de guvernare, ci şi factori sociali. De aceea am urmărit în primul rând funcţionari, care au dat instituţiei conţinut uman şi am căutat să spicuesc din sursele fragmentare ale acestei epoci tot ce se mai poate găsi azi asupra vieţii lor.

2.

Deşi în cuprinsul statului maghiar medieval singur Ardealul a fost un teritoriu distinct mai mare, totuşi numai cu o întârziere destul de mare s'a format aici un oficiu mai constant şi mai bine organizat, chemat să îndeplinească nevoile scripturistice de pe lângă voevod. Rămâne încă de lămurit, dacă în afară de nevoile modeste de a formula fapte în scris, nu au avut cumva vreo influenţă şi autoritatea deosebită a locurilor de încredere (*loca credibilia*) din Mănăştur şi Alba-Iulia. Date fiind anumite indicii, nu ar fi deloc de mirare, dacă

1) Pécsi Anna, *Az erdélyi fejedelmi kancelldria kialakuldsa és okleveles gyakorlata* 1571—*ig*. (Formarea cancelariei principilor ardeleni şi practica ei diplomatică până la *1571*). B-pest, 1938. Janits Iván, *Az erdélyi vajddk igazsdgszolgdltató és oklevéladó müködése 1526—ig*. (Activitatea voevozilor ardeleni ca judecători şi emitenţi de diplome până la 1526). B-pest, 1940.

www.dacoromanica.ro

făcându-se comparaţie între produsele celor trei centre principale ale scripturisticii ardelene, ar reeşi că pentru terminarea lucrărilor în scris, atunci când se adunau prea multe, cancelaria voevodală să fi chemat în ajutor, în mod periodic, şi personalul locurilor de încredere [1]. Organul scripturistic voevodal a luat un caracter mai afirmat de când, sub guvernarea îndelungată ca vicevoevod a lui Loránd Lépes de Váraskeszi (1415—1437), s'a permanentizat personalul său. Cu aceasta a putut să înceapă formarea unei practici specifice a oficiului. Intre 1442—1464, cu toate că între timp vicevoevozii şi voevozii s'au schimbat adeseori, în funcţiunea de protonotar a rămas aceeaşi persoană : Magistrul Nicolaus [2]. Pe măsură ce în documente titlul de *protonotarius noster* e înlocuit cu cel de *partium Transsylvanarum protonotarius*, în aceeaşi măsură se transformă şi organul scripturistic voevodal, compus până acum din oameni în serviciu personal (familiari), într'un oficiu teritorial, care tot mai independent de schimbarea persoanei voevodului rezolvă chestiunile după o practică stabilită [3].

1) Activitatea Conventului din Cluj-Mănăştur la congregaţiile voevodale avea de scop să uşureze sarcinile scripturistice voevodale (Vezi Janits, *op. cit.* p. 35, 37, 43.) Organizându-se cancelaria a luat asupra ei din ce în ce mai mult din aceste atribuţii ale locului de încredere.

Locuri de încredere (*loca credibilia*) se numeau în Ungaria, acele corporaţii bisericeşti (capitluri şi conventuri), care dela începutul secolului al XIII-lea până la instituirea notariatelor publice (Art. de lege 35. din 1874), întocmeau din încredinţarea autorităţilor sau la cererea particularilor, diplome sau acte cu deplină putere în faţa legii. In Transilvania au funcţionat două asemenea foruri : Capitlul (episcopal) din Alba-Iulia şi Conventul (benedictin) din Cluj-Mănăştur. Funcţiunea acestor foruri eliberatoare de acte, specifice Ungariei, era analoagă de pildă, cu a acelor *tabelliones* sau cu a *officiolatus*-lui din Franţa. Cf. Franz Eckhart, *Die glaubwürdigen Orte Ungarns im Mittelalter*, Innsbruck, 1914, (Extras din *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung*. Ergänzungsband IX).

2) Janits, *op. cit*, p. 63. In oficiile feudale maghiare din evul mediu priceperea în materie o reprezentau protonotarii deprinşi cu chestiunile juridice şi cu redactarea documentelor. La început ei conduceau numai administraţia cancelariei, ca pe urmă să devină şi factorii esenţiali ai jurisdicţiunii pe lângă superiorii lor moşieri — militari. Numai funcţiunile cele mai înalte aveau protonotari : palatinul, judele ţării (*iudex curiae*), tezaurariarul (*magister tavernicorum*), voevodul ardelean.

3) Pentru familiariat, produsul cel mai caracteristic al societăţii feudale şi a organizaţiei de Stat maghiare, vezi : Szekfü Gyula, *Serviensek és familiarisok. Vázlat a középkori magyar alkotmány és közigazgatástörténet köréből.* (Servientes şi familiares. O schiţă din domeniul istoriei constituţionale şi administrative medievale maghiare) *Akadémiai értekezések a történeti tudományok köréből* XXIII 3. B-pest, 1912. Mályusz Elemér, *A magyar társadalom a Hunyadiak korában. A hűbériség és rendiség problémája.* (Societatea maghiară în epoca Huniadeştilor. Problema feudalismului şi a societăţii ordinelor) *Mátyás király emlékkönyv.* B-pest, 1940. v. I. pp. 319—34.

www.dacoromanica.ro

De aci înainte într'adevăr nu se mai poate vorbi de cancelarii voevodale sau vicevoevodale, ci de o cancelarie ardeleană.

Astfel se poate schiţa, în baza rezultatelor lui Janits, drumul pe care cancelaria voevodală l-a parcurs până la dezastrul dela Mohács. Tot el ne informează asupra organizării ei. Dela el ştim că în capul cancelariei a stat protonotarul, şi că pe lângă el lucrau de obiceiu doi notari şi un număr variabil de scribi. Astfel ni se prezintă cancelaria voevodală dela prima sa apariţie până în ajunul Mohácsului. Cuprinsul titlurilor vechi şi obişnuite a suferit între timp schimbări importante. Urmărirea acestui proces este primul obiectiv al lucrării de faţă.

Toate semnele dovedesc unanim, că protonotarii, înainte de ultimul sfert al secolului al XV-lea, au condus numai activitatea scripturistică a cancelariei, fără să ia parte în mod independent la judecăţi. Activitatea judecătorească deosebit de importantă a protonotarilor (*magister protonotarius-itélőmester*) îndeplineau în Ardeal — după cum arată datele din sec. al XV-lea — protonotarii delegaţi dela caz la caz de către curtea regească din Buda. Intre 1493—1496, ca judecător pe lângă voevod a activat Adam Liszkai, iar la sfârşitul secolului Francisc Marochai — amândoi în acelaşi timp şi protonotarul a lui *personalis praesentia regia* [1]. Şi nu numai când se ţineau scaunele de judecată se trimiteau dela curte protonotari, ci şi când se iveau chestiuni pretinzând cunoştinţe juridice mai largi. Aşa a trimis de exemplu în 1496 regele Vladislav II. „*certos magistros prothonotarios*" pentru judecarea diferendului de hotar dintre domeniul Hunedoara şi oraşul Orăştie [2]. Atribuţiunile de protonotar în Ardeal putea să le exercite deci oricare protonotar al vreunei jurisdicţii centrale.

Această însă în principiu. In fapt practica a dus la un anumit sistem şi acolo unde nu a intervenit o reglementare prin vreo lege. Pe la sfârşitul secolului al XV-lea şi începutul celui de al XVI-lea

1) Janits, p. 66. — Arh. Muz. Ard. Arh. fam. Kemény din Morăreni 1493. VIII.5. — Arh. fam. Jósika 1500. 1.20. — Arh. Conv. Măn. B. 305. 1499. IV.19. Referitor la organizaţia medievală a justiţiei maghiare vezi : Hajnik Imre, *A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád-és vegyesházi királyok alatt.* (Organizaţia judecătorească şi dreptul procesual maghiar sub regii arpadienii şi cei din case diferite). B-pest, 1899.

2) Amlacher Albert, *Urkundenbuch zur Geschichte der Stadt und des Stuhles Broos.* Hermannstadt, 1879, pp. 61—2. De sigur prin aceasta se poate explica observaţia interesantă a lui Janits (p. 37), că practica judecătorilor voevodali urmează cu exactitate matematică pe cea a judecătorilor curţii regale din Buda. Dacă se producea acolo vreo schimbare, se adaptau la ea şi aici îndată.

www.dacoromanica.ro

Ştefan Báthory (1479—93) şi Petru Szentgyörgyi (1499—1510), care au purtat cel mai mult timp funcţia de voevod, au fost totodată şi juzi ai ţării (*iudex curiae-országbiró*). Este deci de înţeles, că în scaunele lor de judecată voevodală, s'au folosit de acelaşi personal funcţionăresc de care se foloseau şi la curte. De ex. între anii 1481—86 istoricul Ioan Thuróczy, în această perioadă notar al judelui ţării, a lucrat şi în cancelaria voevodală. Petru Szentgyörgyi în 1502 l-a utilizat pe locţiitorul său de jude al ţării (vicesgerens iudicis curiae) Paul Magyi, ca vicevoevod [1]. Aceasta l-a făcut chiar şi pe Werbőczy, cu toate că pe atunci cancelaria voevodală era mai evoluată, să ia în ajutor notari din cancelaria judecătoriei curţii regeşti. Astfel au figurat în desbaterile din octava Bobotezei anului 1514 magistrul Petru Komlosi şi Francisc Oroszi, notarul judelui ţării [2]. Legăturile dintre cancelaria lui iudex curiae şi cea voevodală decurgând din identitatea persoanei din fruntea lor, au fost adâncite şi mai mult prin faptul că decretul din 1500 — poate tocmai ca un rezultat al acestei conexiuni — în procesele ardelene apelate la curia regească, — cu abatare dela procedeele nedefinite de până acum — l-a recunoscut competent numai pe judele ţării (iudex curiae). Faptul l-a sancţionat şi practica, iar pe urmă şi Tripartitum-ul, care a codificat dreptul privat maghiar şi procedura civilă [3]. Dar tocmai ridicarea pe primul plan al protonotarilor *personalis praesentia regia* (királyi személynök) în vremurile mai agitate dintre voevodatele lui Báthory şi Szentgyörgyi, dovedeşte că în afară de puterea rigidă a practicei a mai fost nevoe şi de alţi factori pentru ca în sfârşit problema judecătoriei ardelene şi legătura ei cu cea a curţii regeşti să fie reglementată. Cred că nu greşesc când în această privinţă îi atribui un rol lui Werbőczy. El de fapt începând dela 1503, a întrunit în mâna sa şi protonotaria-

1) Janits, p. 66. După exemplele următoare mai verosimil pare că şi Thuróczy numai în calitate de notar a luat parte la scaunele de judecată voevodale. Nu se cunoaşte nici o ştire că în Ardeal notarii cancelarilor curţii regeşti ar fi activat în Ardeal ca protonotari. Protonotarii erau chemaţi aici tocmai pentru ştiinţa, practica şi autoritatea lor juridică. Referitor la vicevoevodatul lui Magyi vezi : *Székely Okl.* VIII, p. 192. Vezi şi Mályusz Elemér, *Thuróczy János krónikája* (Cronica lui Ioan Thuróczy) *Akadémiai Értekezések a történeti tudományok köréből.* XXVI. 3. B-pest, 1944, pp. 4—7.

2) *magister Petrus de Komlos curie regie et styli nostri vayvodalis notarius...* (*Teleki Okl.* II, 327) ; *Franciscus Orozy curie regie et sedis nostre iudiciarie notarius...* (Arh. Muz. Ard. Fam. Suky 1514. VI.18). Sesiunile judecătoreşti s'au început în ziua a opta (*octava die*) a anumitolor sărbători bisericeşti. Deaici au primit denumirea lor. Referitor la octavele voevodale vezi : Janits, p. 33—4.

3) Janits, p. 56—57.

www.dacoromanica.ro

tul judelui țării și pe cel al judecătoriei voevodale [1]. Ambele demnități le-a păstrat și după 1510, și după ce voevodul și judele țării nu au mai fost una și aceiași persoană. In sfârșit, prin faptul că după ce el în anul 1514 a demisionat din funcția de protonotar al iudex curiae, a mai slujit încă doi ani pe Zápolya, în calitate de protonotar, a creat un precedent exploatabil pentru stabilirea unui protonotariat ardelean, complet independent de al curții regești [2]. Acest pas făcut de Werbőczy, cu siguranță din interes personal și din considerații politice de partid, a dat cancelariei voevodale prima dată caracterul de independență deplină. Când însă el, în 1516, a avansat la funcția de *personalis praesentia regia* a ajuns în primejdie marea sa cucerire [3].

Evoluția celor trei ani dela plecarea lui Werbőczy și până la numirea lui Paul Barcsay (1519) încă nu poate fi lămurită în deajuns cu ajutorul materialului cunoscut până acum. Intrucât în cursul acestor ani nu întâlnim protonotari din partea curții regale, nu mai poate fi vorba de o revenire la procedeele din trecut. Pare mai probabil că funcția de protonotar a îndeplinit-o vreun membru al cancelariei. Este încă întrebare dacă în anturajul voevodului s'a găsit vreun funcționar cu o astfel de pregătire juridică și practică și cu o astfel de suprafață, încât să fi putut accepta cu șanse de reușită o însărcinare atât de grea. Trecând în revistă pe membri curții lui Zápolya, care ar putea fi luați în considerare, doar despre două persoane, despre notarul Paul Barcsay și, oricât s'ar părea de necrezut, despre vicevoevodul Nicolae Thuróczy, s'ar putea presupune, că au putut îndeplini după plecarea lui Werbőczy funcția de protonotar. Dat fiind că cu persoana primului vom face mai târziu cunoștință mai amănunțită, rămâne să ne ocupăm aci numai cu motivarea presumpției în legătură cu cel din urmă.

Este cu totul neobișnuit rolul pe care l-a jucat Nicolae Thuróczy în rezolvarea afacerilor ardelene. In văzul lumii din afară a activat în primul rând importantul său tovarăș în vicevoevodat, Leonard Barlabássy. Thuróczy, împins hotărît pe planul al doilea, s'a cufundat în treburile cancelariei. Nu a îndeplinit numai colaționările (*lecta*) sau corectările (*correcta*), ținând de obligațiunile secretarului sau notarului, ci de multe ori a eliberat manupropria diplome [4]. Thuróczy

---

1) Fraknói Vilmos, *Werbőczy István életrajza.* (Biografia lui Ștefan Werbőczy), *Magyar Történeti Életrajzok.* B-pest, 1899. p. 32—3,50.

2) Fraknói, p. 102.

3) Fraknói, p. 106.

4) Arh. Muz. Ard. Fam. Wass 1511.XI.10, 1512.VI.24,VII.8. Activitatea lui în această direcție se potrivește așa de mult cu practica cancelariei, încât Fécsi (p. 12) cu tot dreptul l-a putut socoti notar.

www.dacoromanica.ro

nu pare să fi activat în cancelarie după vreun sistem obligator birocratic, ci trebue să fi lucrat mai mult din pasiune personală. El chiar şi în demnitatea feudală-militară de vicevoevod a rămas un funcţionar intelectual. Inclinările moştenite dela tatăl său şi anii petrecuţi în cancelaria mică (*cancellaria minor*), la curtea din Buda, au făcut din el un birocrat „modern". Este puţin probabil ca un om de „tip nou", cu o astfel de formaţie sufletească şi înzestrat cu o pregătire juridică temeinică, şi care şi altfel şi-a consacrat viaţa justiţiei, să se fi ferit de obligaţiunile de protonotar, corespunzând intereselor şi pregătirii sale şi satisfăcând ambiţiile sale [1]. Dupăce însă, la un an (1517), şi el a plecat din Ardeal, cercul de activitate părăsit al lui Werbőczy a ajuns desigur pe mâna celui mai bine pregătit om al cancelariei, al fostului său coleg şi colaborator timp de decenii, pe mâna lui Paul Barcsay.

In dosul amânării timp de ani de zile a completării formale a postului de protonotar ardelean se ascunde lupta dintre forţele politice centrale şi cele teritoriale. Cancelaria voevodală, întocmai ca şi puterea teritorială voevodală ajunsă la desăvârşire în mâna lui Zápolya, se identificase de-acum cu îndeplinirea sistematică a tuturor obligaţiilor date în Ardeal. A pretins chiar această sarcină. Cancelaria, în raporturile ei externe, a devenit o comunitate de interese a funcţionarilor activând înăuntrul ei. Nu numai pretendentului la tron Zápolya i s'a putut părea de neadmis ca organul guvernământ al teritoriului său să fie doar o sucursală în subordine a unei autorităţi oarecare dela o curte. Intradevăr este greu de conceput ca voevodul, care se va fi socotit primul după rege, să fi permis şi pe mai departe imixtiunea în treburile ardelene, unor funcţionari independenţi de el ai vreunui magnat, care era poate tocmai un adversar al lui. Funcţionarii voevodali însişi cu pregătirea corespunzătoare timpurilor şi practica lor îndelungată, s'au putut socoti prejudiciaţi de faptul că cea mai înaltă treaptă a instituţiei lor, cea mai aducătoare de venituri, să le fie închisă şi pe mai departe de oamenii unei autorităţi străine. Nu puteau recunoaşte nici că un funcţionar dela curte ar putea rezolva chestiunile ardelene cu mai multă competenţă decât ei. In sfârşit societatea ardeleană, care a crescut şi ea din haina veche, i se părea acum incomod, ca procesele ei să fie rezolvate de mântuială de funcţionarul unei instituţiuni îndepărtate, cu care ea nu are niciun fel de legătură şi niciun fel de contract direct.

---

1) Referitor la momentele mai însemnate ale carierei sale funcţionăreşti vezi: Kaszák József, *Thuróczy János élete és krónikája* (Vieaţa şi cronica lui Ioan Thuróczy). *Művelődéstörténeti Értekezések* 22. B-pest, 1906, p. 10—11.

www.dacoromanica.ro

Din întrunirea acestor trei factori : exigenţele societăţii ardelene, străduinţele voevodului de a-şi afirma puterea teritorială şi conştiinţa de sine a funcţionărimii ardelene, s'a născut acea cancelarie a epocei, care poate fi numită cu tot dreptul ardeleană. Paul Barcsay, care şi până acum rezolvase chestiunile de protonotariat, a obţinut în 1519, pe lângă atribuţiuni, şi titlul. De aci înainte cancelaria ardeleană a puternicului candidat la tron al partidului naţional al nobilimii Zápolya, este oglinda organului de guvernământ al curţii regale maghiare [1].

Protonotariatul independent şi stabil, rezultat al celor trei factori pomeniţi, este însă numai un moment al modernizării administraţiei voevodale. O altă inovaţiune, care a adus cu sine o schimbare nu mai puţin importantă, este organizarea secretariatului. In lumina datelor cunoscute până acum, într'adevăr se părea că instituţia secretariatului, apărută sporadic numai, nu a ajuns la un rol mai important şi turburările următoare tragediei dela Mohács au făcut-o să dispară cu desăvârşire din practica ardeleană. Date descoperite însă din timpul din urmă, arată cu totul o altă situaţie. Nu va fi de prisos deci încercarea de a lămuri măcar în linii mari evoluţia secretariatului şi rolul jucat de el în administraţia voevodală. Opiniile negând înrădăcinarea demnităţii secretariale, cad dela sine dacă datele cunoscute până acum, fără legătură între ele, le întregim cu altele noui [2]. Seria datelor de mai jos, care pot fi încă sporite, dovedesc că secretariatul, dela începutul secolului al XVI-lea şi până la încetarea voevodatului, a avut o situaţie stabilă şi importantă în cancelaria ardeleană.

Cel dintâi secretar nu a fost Paul Barcsay, cum am ştiut până acum, ci acel scrib Andrei diacul, care în 1503, cu voevodul împreună, au silit conventul dela Mănăştur, să elibereze o diplomă nereglementară [3]. Caracteristic pentru greutăţile cu care trebue să lupte istoriograful administraţiei ardelene din acest timp este faptul, că nici măcar numele întreg al primului secretar nu s'a putut stabili. Deşi legătura dintre cele două persoane nu este prea verosimilă, se

1) Afirmaţia categorică a lui Janits (p. 66), că înainte de Mohács voevodul a avut în acelaşi timp două protonotariate, se datoreşte unei lecturi greşite a Anei Pécsi (p. 9., nota 14). In documentul citat (Arh. Muz. Ard. Fam. Bánffy VI.R. Fasc. 304 No. 32) în nota cancelariei se poate ceti cu toată certitudinea *secretario* şi nu *protonotario*. De altfel eroarea Anei Pécsi reiese clar şi din datele biografice ale lui Barcsay şi Kőrösy, expuse mai jos.

2) Janits, p. 65, 73—4.

3) Arh. Stat. Bp. MODL. 26818.

www.dacoromanica.ro

poate aminti că Zápolya ar fi avut în 1519 secretar pe un anume Andrei Kőszegi [1]. După scribul Andrei, deşi datele îl pomenesc pe Paul Barcsay abia dela 2 Ianuarie 1508 începând, se pare că el a devenit secretar cu un an înainte [2]. Pe la mijlocul lunii Septemvrie 1510 purta încă tot el această demnitate. La 23 Septemvrie însă secretarul noului voevod e scribul Ioan Szucsáki. De sigur din pricina că Barcsay, cu plecarea lui Petru Szentgyörgyi s'a înapoiat în cancelaria acestuia de jude al ţării (iudex curiae). Acolo, unde lucrase şi înainte de venirea sa în Ardeal [3]. In lipsa unor date contrarii, se poate presupune că Szucsáki a îndeplinit funcţia de secretar până la moartea sa, din jurul anului 1516. El însă şi-a semnalat acest titlu tot aşa de puţin în scriptele cancelariei, ca şi pe cel de notar pe care îl purtase mai devreme [4]. Totuşi, din faptul că în răstimpul dintre plecarea şi înapoierea lui Barcsay (1510—1516), în afară de ale vicevoevodului Nicolae Thuróczy, nu cunoşteam alte signaturi de control, decât pe ale sale, se poate deduce că atribuţiunile secretarului le-a exercitat până la sfârşit Szucsáki [5]. După primăvara anului 1516 lipsesc datele referitoare la activitatea sa în cancelarie [6].

Incepând dela această dată, în cursul a 4—5 ani de tranziţie şi sub alt raport, până la apariţia lui Nicolae Kőrösy, a rămas numai o urmă nesigură a secretariatului amintit al lui Andrei Kőszegi. Deşi despre activitatea sa funcţionărească aci nu există nicio altă amintire, nici dinainte nici de după 1519, cunoştinţele noastre asupra personalului cancelariei nu contrazic secretariatul său. Totuşi, până când nu poate fi cercetată în original diploma respectivă, trebuesc menţinute îndoelile care s'au ridicat cu privire la contemporaneitatea dovezii şi deci şi cu privire la secretariatul lui Andrei Kőszegi înainte de Mohács [7].

Proxima verigă în şirul devenit nebulos după Ioan Szucsáki, o formează Nicolae Kőrösy. Secretariatul său a putut începe după ple-

1) *Székely Okl.* I. p. 342.

2) *Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Hermannstadt und der sächsischen Nation: Quellen zur Geschichte Siebenbürgens aus sächsischen Archiven.* I. Abt. 1 Bd. Hermannstadt, 1880, p. 494. (Pe urmă: *Rechnungen*). — *Tört. Tár,* 1907. p. 106.

3) Arh. Stat. Bp. MODL. 27251, 27405.

4) Arh. Muz. Ard. Fam. Wass. 1506, X. 1. — Arh. Capitl. A.I. B. 1071, 1502, III.8.

5) Arh. Muz. Ard. Fam. Bánffy VI. R. Fasc. 107. No. 1. — Fam. Wass 1512. V. 9., 1514. II.1.

6) Arh. Muz. Ard. Fam. Wass, 1516, VI.11.

7) Janits, p. 65, nota 42. Diploma, publicată în *Székely Okl.* I. p. 342, în original se păstrează în Arh. Muz. Ard., în prezent însă e inaccesibilă.

www.dacoromanica.ro

carea urmaşului lui Szucsáki (al lui Andrei Kőszegi?), probabil în primăvara anului 1520[1]. In tot cazul, la 7 Mai 1519 Kőrösy semnează încă în mod hotărît ca notar, pe când la 20 August 1522, pe listele de daruri ale Saşilor, figurează ca secretar[2]. De aci înainte, până la catastrofa dela Mohács, el a purtat această demnitate[3]. Zápolya nu s'a despărţit nici după încoronarea sa de vechiul său colaborator, ci l-a luat cu sine ca secretar în cancelaria regală.

Deşi după Mohács puterea medievală a voevozilor s'a redus tot mai mult, se poate totuşi demonstra supravieţuirea instituţiei secretariatului şi în cancelaria voevodală redusă. Voevozii s'au legat insistent şi în perioada decăderii de vechile cadre ale oficiilor, cu toate că acelea nici pe departe n'au mai putut continua o activitate atât de diferenţiată ca în timpul lui Zápolya. In materialul docummentar dintre 1526—1540, chiar şi fără o cercetare mai sistematică, am reuşit să descoperim alţi doi secretari voevodali, împotriva faptului că, după ştiinţa noastră de până acum, această demnitate după Mohács s'a desfiinţat. La începutul anului 1527, adică îndată după plecarea lui Kőrösy, secretar al noului voevod a devenit Ambroziu Csernelházy. El a venit dela curtea din Buda, dar în Ardeal a putut sluji cel mult până la sfârşitul voevodatului lui Petru Perényi (1529)[4]. Până când în Ardeal nu s'a consolidat din nou domnia lui Zápolya, toată administraţia şi scripturistica oglindesc desorganizarea caracterizând starea de tranziţie. Când însă ordinea a început să se restabilească şi vechile instituţiuni au fost reorganizate cu încetul, a reapărut în cancelaria voevodală şi secretariatul. In anii 1534—1535 se aminteşte în mai multe rânduri diacul Gavril (Pesti) ca secretar al lui Ştefan Báthory[5].

Datele de mai sus pot convinge pe ori şi cine, că dela începutul secolului XVI. secretarul a fost membru stabil al cancelariei voevodale. Inainte însă de a examina ce a făcut necesară această funcţie, cu totul necunoscută în administraţia voevodală mai veche unde îşi are originile şi ce rol a avut ea, trebue să răspundem scurt la

1) Acum e numit Ambroziu Szucsáki în cancelarie ca notar, probabil în locul lui Kőrösy, înaintat în grad. (*Teleki Okl.* II. p. 440).

2) Arh. Muz. Ard. Fam. Bánffy VI.R.Fasc. 149. No. 7. — *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen.* Kronstadt, 1886. I. p. 443. (Pe urmă : *Quellen*).

3) Arh. Muz. Ard. Fam. Bánffy VI.R.Fasc. 304. No. 32.

4) Arh. Capitl. A. I. B. 848, 1527. IV. 9. — Fógel József, *II. Lajos udvara.* (Curtea lui Ludovic al II-lea) B-pest, 1917. p. 18.

5) Arh. Capitl. A. I. B. 484, 486. 1534. — *Quellen,* II. p. 424 — Referitor la numele său : *Székely Okl.* III., p. 253. — Pécsi, p. 20.

www.dacoromanica.ro

încă o întrebare. Anume, s'a ivit şi părerea că secretarii figurând pe documentele voevodale, nu au fost funcţionari ai cancelariei, ci secretari particulari ai voevodului, sau poate alţi angajaţi ai săi în calitatea lui de demnitar al curţii regale [1]. Inainte de a încerca să schiţăm nevoile care au făcut necesară organizarea secretariatului, putem înlătura cu dovezi concrete presumţiile de mai sus.

Existenţa secretarului particular al voevodului este cunoscută aproape dela prima apariţie a secretariatului ardelean [2]. Dat fiindcă Petru Szentgyörgyi şi-a avut secretarul personal credincios adus cu sine din Ungaria Apuseană, nu afacerile lui personale au făcut necesară înfiinţarea noului secretariat. Secretarul personal al voevodului şi secretarul cancelariei, cum se poate dovedi cu acte, erau două persoane distincte. Materialul documentar dovedeşte în mod hotărît, că secretarul particular nu a avut nici un amestec în chestiunile guvernamentale ardelene. Chiar expresiile din documente trimit la diferenţierea celor două cercuri de activitate. In timp ce primul este numit totdeauna *secretarius vaivodae*, cel din urmă la început — în deosebi în scrisorile întocmite în favorul lui Barcsay şi redactate de sigur chiar de el, — poartă titlul de *secretarius cancellarius.* [3] Această părere subiectivă indică în orice caz cu ce funcţie dela curtea regală îşi identifică Barcsay, care venise deacolo, cercul său de activitate de aici.

După acestea procedăm de sigur just, dacă căutăm explicaţia instituirii secretariatului exclusiv în nevoile cancelariei. In legătură cu protonotariatul am văzut că organul scripturistic voevodal, şi la sfârşitul secolului al XV-lea, se mişcă într'un cadru tot atât de primitiv şi nedeterminat, ca şi cu două secole mai înainte. N'a avut nici măcar un conducător responsabil stabil, căci protonotarul stătea în Ardeal numai cât ţineau scaunele de judecată; iar vice-vcevozii, nişte feudali-ostaşi, nu aveau nici pregătirea corespunzătoare, şi nici

1) Janits, p. 65. 74.

2) Referitor la magistrul Albert Sárközi (câteodată Erchy) de Nádasd, secretar particular al lui Szentgyörgyi dela 1504 începând avem destul de multe amănunte până la moartea lui. Cariera şi achiziţiile de proprietăţi însemnate ale acestui om învăţat, care se trage dintr'o familie modestă, le datora de sigur protecţiei lui Szentgyörgyi şi legăturilor câştigate prin el. In 1510 voevodul i-a obţinut titlul de nobil. In 1519 a devenit director fiscal, obţinând în 1522 şi titlul de protonotar. (Sárközy Imre, *A Nádasdi Sárközy család* (Familia Sárközy de Nádasd). *Turul*, 1906, p. 28—33.

3) Ca urmare a cetirii greşite a Anei Pécsi (p. 10) Janits atribue lui Barcsay titlul de *cancellariae secretarius* (p. 58). In originalul diplomelor însă părţile respective sună astfel: *secretar*[*ii*] *cancellar*[*ii*] *nostri* (Arh. Muz. Ard. Fam. Bánffy VI. R. Fasc. 20. No. 37), *secretary cancellary eiusdem wayuode* (Arh. Stat. Bp. MODL. 27591—3).

www.dacoromanica.ro

înclinarea să facă un control sistematic lucrărilor în scris. Protonotarul putea să controleze cu ocazia şederii sale în Ardeal în cel mai bun caz actele de judecată. Cu toate că pe atunci scripturistica cuceritoare începuse şi pe alte tărâmuri ale guvernării voevodale lupta împotriva rezolvărilor prin graiu viu [1]. Deci, pentru rezolvarea neturburată a chestiunilor, a devenit indispensabil un organ scripturistic stabil şi activând sistematic.

Societatea ardeleană a reacţionat dela începutul secolului al XVI-lea împotriva perturbaţiilor pricinuite de această lipsă. O lumină vie asupra activităţii insuficiente a aparatului învechit, nevolnic al cancelariei voevodale aruncă stările încurcate pe tărâm judecătoresc. Şi doar tocmai aici, în această ramură a administraţiei voevodale, a fost asigurată relativ mai bine specializarea administrativă, cerută de vremurile noui, prin delegarea protonotarilor. Totuşi, după 1505 şi pe acest teren situaţia a devenit atât de intenabilă, încât faţă de voevodul care neglija treburile, societatea ardeleană însăşi s'a văzut constrânsă să întreprindă primii paşi de îndreptare. Aşa s'a întâmplat că adunarea celor trei naţiuni dela Turda a delegat o comisiune pentru reglementarea provizorie a jurisdicţiunii. In sensul articolelor de decizie, formulate în anul următor la Sighişoara, se constitue, din câte 14 delegaţi ai fiecărei naţiuni, o instanţă judecătorească provincială comună, având să rezolve pricinele dintre dele trei naţiuni şi încă retroactiv, pe 32 de ani trecuţi. E nevoie de aceasta, — spuneau — pentrucă din cauza lipsei voevodului din ţară, de câteva vreme nu se mai fac judecăţi şi astfel multele doleanţe nevindecate paralizează puterea celor trei naţiuni. Până când regele nu se îngrijeşte să înscăuneze prin voevodul său ordinea şi pacea, cele trei naţiuni vor căuta să le stabilească singure [2].

Alte constatări grave, neînşirate aici, dar constatate în document, arată cum judeca societatea ardeleană aşezământul judecătoresc voevodal. Cu toate că o serie întreagă de date dovedesc, că nici în această perioadă n'au stagnat scaunele de judecată obişnuite. Cauza nemulţumirilor trebue căutată deci în imperfecţiunea organizaţiei. Dat fiind

---

1) Marea lipsă a lucrării, de altfel foarte valoroasă, a lui Janits este că se ocupă numai cu activitatea judecătorească a voevodului. Pentru ca imaginea să fie completă, ni se pare indispensabilă cunoaşterea întregei activităţi a cancelariei voevodale şi deci şi a activităţii sale administrative. Numai punând alături cele două funcţiuni ,se poate da un răspuns definitiv la problemele de evoluţie a întregului organizm.

2) Teutsch Friedrich, *Die „Unionen" der drei ständischen „Nationen" in Siebenbürgen bis 1542. Arch. d. Ver.* XII (1874) p. 99—102.

www.dacoromanica.ro

că nu există urme despre funcţionarea judecătoriei ordinelor, trebue să presupunem că poate sub presiunea hotărîrilor dela Sighişoara chiar voevodul a introdus anumite reforme. In rândul acestora se poate socoti şi organizarea definitivă a secretariatului.

Pentru ca administraţia voevodală să poată satisface cerinţele sporite, a trebuit să fie pus în fruntea cancelariei un astfel de conducător stabil şi responsabil, a cărui datorie să fie dirijarea lucrărilor de birou. Aşa a putut fi primul secretar, diacul Andrei. Insărcinarea lui n'a putut fi cu nimic mai întinsă, decât aceea a protonotarilor din prima jumătate a sec. al XV-lea : conducerea cancelariei în calitate de primnotar. Titlul de protonotar însă, între timp a suferit schimbări de conţinut, încât în Ardeal el se cuvenea numai protonotarului Werbőczy. Funcţionarul conducător al afacerilor, adică vechiul protonotar, în cancelaria regală acum se numea secretar [1]. Este deci firesc ca şi în Ardeal noul cerc de activitate să fie cuprins sub acest titlu corespunzător timpului.

Mişcarea ordinelor din 1506 a ridicat şi o chestiune mult mai gravă, decât cea pe care reforma internă în curs căuta să o rezolve. Acum nu mai era vorba numai de asigurarea continuităţii şi controlului lucrărilor scripturistice, ci şi de rezolvarea mai grabnică a proceselor. Protonotarul Werbőczy, ca şi voevodul, erau ocupaţi cu politica ţării, şi la scaunul de judecată al curţii regale. A trebuit deci să se găsească un locţiitor, care să fie nu numai stabil în Ardeal, ci să cunoască practica judecătorească şi să aibă cunoştinţele juridice corespunzătoare, pentru a putea continua să conducă administraţia judecătoarească şi în lipsa protonotarului. Diacul Andrei însă nu mai putea face faţă acestor noui îndatoriri. Astfel a căzut alegerea pe fostul coleg a lui Werbőczy, pe notarul dela scaunul judelui ţării Paul Barcsay, persoană cunoscută şi voevodului. Cum vom vedea Paul Barcsay a preluat în 1507 conducerea propriu zisă a cancelariei voevodale cu atribuţiuni destul de largi. Dar, deşi se vede clar că Szentgyörgyi şi Barcsay au avut în faţa lor, când s'a înfiinţat secretariatul, drept exemplu cancelaria regească, reorganizată de Matia Corvin, totuşi, dată fiind structura primitivă a organului scripturistic voevodal, noua slujbă avea în faţă cu totul alte îndatoriri, decât avea în Buda. Tendinţa nu putea fi o divizare pe specialităţi a cercului de

1) Szilágyi Lóránd, *A magyar királyi kancellária szerepe az államkormányzatban* (Rolul cancelariei regale maghiare în guvernarea statului) *Turul*, 1930. pp. 47—8. Idem, *A királyi secretáriusok intézménye és az újkori magyar állam.* (Instituţia secretarilor regali şi statul modern maghiar) *Domanovszky emlékkönyv*. B-pest, 1937. p. 547—61.

www.dacoromanica.ro

activitate, ci de a face mai fructuos vechiul fel de a lucra. A trebuit să vină un alt moment de schimbare, ca sub aceeaşi numire să se precizeze acelaşi conţinut, adică la fel cu cel din cancelaria regească. Schimbarea se poate observa mai bine urmărind evoluţia cercului de activitate al secretarului.

Datele în circulaţie înainte, erau insuficiente pentru a se putea determina cercul de activitate al secretarului [1]. Azi însă, deşi în această privinţă mai e nevoe încă de cercetări, se poate schiţa rolul secretarului în cancelaria voevodală. In prima perioadă, care — se vede — a durat aproximativ până la înfiinţarea protonotariatului independent (1519), atribuţiunile secretarului s'au mărginit la conducerea lucrărilor în scris ale cancelariei. In lipsa protonotarului, redacta cărţile de judecată în chestiuni mai mărunte, potrivit indicaţiunilor acestuia, împreună cu notarii redacta, scria, controla şi corecta documentele. Lua în scris depoziţii, executa lucrările în scris dintre diferitele faze ale proceselor. Rezolva cu un cuvânt treburile curente. Ba putea să şi judece împreună cu vicevoevodul, în anumite faze ale proceselor. De exemplu: Petru Szentgyörgyi în 1510 trimite vorba din Buda vicevoevodului şi secretarului, să nu judece procesul intendentului curţii sale (*magister curiae*) până ce el nu se înapoiază, întrucât el îi considera interesaţi [2]. Pregătirea proceselor pentru judecată şi referarea lor cădea în sarcina sa. Rezolvarea urgentă a chestiunilor a putut depinde în mare parte de el. Altfel poate numele său nu ar figura atât de des şi cu sume atât de importante printre funcţionarii voevodali cinstiţi de saşi. Toate firele administraţiei se concentrau în mâna lui. Protonotarul, care venea în Ardeal rareori şi pentru puţin timp, era numai nominal conducătorul cancelariei; capul de fapt al oficiului poate fi considerat secretarul [3]. Acesta e motivul pentru care demnitatea de secretar era încredinţată totdeauna funcţionarului celui mai pregătit al cancelariei, celui mai cu vază şi cu mai mare practică. Şi vechea prietenie personală dintre Barcsay şi Werbőczy a putut juca un rol în faptul că secretarul a câştigat o atât de mare influenţă în rezolvarea chestiunilor. Se pare că — cel puţin în cursul secretariatului lui Barcsay — Werbőczy a condus numai scaunele octavale şi a dat îndrumările cuvenite; executarea acestora însă şi cuprinderea lor în scris, au rămas în sarcina secretarului.

1) Janits, p. 74.
2) *Tört. Tár*, 1907, p. 106.
3) *Magyar Tört. Tár XXIII.*(1877), p. 127.

www.dacoromanica.ro

Asupra rolului jucat de secretar şi protonotar în rezolvarea cauzelor ne dau indicaţii registrele de socoteli ale saşilor. In socotelile Sibiului şi ale celor şapte juzi, din 1509, referitor la protonotar se găsesc următoarele însemnări: In 16 Ianuarie îl roagă pe voevod ca pentru judecarea unor anumite diferende, să-l aducă din nou cu sine pe protonotar. La 21 Aprilie îl roagă din nou pe Werbőczy să execute o hotărnicie. La 26 Mai şi la 17 Iunie protonotarul rezolvă în scaunele Cohalm şi Nocrich diferende de hotar la faţa locului [1].

Faţă de aceste însemnări, stă şirul lung al celor mai diferite cazuri, cu care sibienii s'au adresat, — cum spune textul laconic — „ad dominum vayvodam". Din seria variată prezentăm aci de pildă lista lunei Iulie : luarea cu forţa a unui iobag român din Ţichindeal, diferendul locuitorilor din Loamnăş cu Ioan Barlabássy, cereri în legătură cu obligaţia de a da oameni pentru oaste, cai furaţi, procesul în curs pentru satul Petreşti — pentru fiecare pricină intervenind sibienii de mai multe ori la voevod [2]. Precum se poate presupune, judecând după marile cheltueli şi multele drumuri făcute pentru unele din aceste pricini, ca de pildă pentru provocarea de a da 300 de ostaşi în timpul secerişului, sau rezolvarea favorabilă a procesului pentru Petreşti, de ele ar trebui să se lege interese foarte importante. Referatul favorabil, lucrările în scris în legătură cu ele, au căzut în primul rând în sarcina secretarului. De ex. în timpul procesului pentru Petreşti, sibienii îşi întorc din drum curierul şi îl îndreaptă pe urma lui Barcsay [3]. După secretarul, care plecase din Sibiu împreună cu voevodul, trimit în fugă un servitor până la Mediaş, din „cauza unor scripte importante" [4]. La 2 Ianuarie 1508 judele Sibiului plăteşte 20 de florini lui Barcsay pentru scriptele întocmite în cauza celor şapte scaune [5]. O lumină asupra rolului important pe care îl avea secretarul în rezolvarea proceselor, aruncă onorarul procesului pentru Petreşti. Pe când avocatul pentru şedinţa de judecată din Turda a primit dela sibieni abia şase florini, lui Barcsay i-au plătit, sub titlul redactării cărţii de judecată şi ca recompensă pentru alte servicii, 98 florini şi şapte denari [6]. Magistrul Paul, probabil pentru rezolvarea chestiunii

1) *Rechnungen*, p. 508—512, 516.

2) *Rechnungen*, p. 518—22.

3) *Rechnungen* p. 529.

4) ...„ *propter certas litteras*"... (*Rechnungen*, p. 526).

5) ...„ *ratione suorum servitiorum in litteris expediendis pro necessitate septem sedium*... (*Rechnungen*, p. 494).

6) ...„ *ratione iudiciariae super Petterfalua emanatae et ratione aliorum servitiorum*... (*Rechnungen*, p. 528—9).

www.dacoromanica.ro

soldaţilor pretinşi a primit acea cupă, în valoare de nouă florini, înregistraţi în socoteli sub titlul „pentru cărţi eliberate în folosul domnilor şi pentru alte servicii" [1]. Şi date de mai târziu arată că oraşele săseşti, cunoscând greutatea cuvântului secretarului, niciodată nu s'au scumpit la cadouri, stofe fine şi alte valori, când voiau să li se rezolve chestiuni mai complicate de către voevod.

Secretariatul n'a putut aduce cu sine modernizarea modului tradiţional de a lucra, câtă vreme rolul principal al secretarului era înlocuirea protonotarului. La împărţirea atribuţiilor s'a putut proceda abia atunci, când în persoana lui Barcsay a ajuns în fruntea justiţiei un protonotar şezând permanent în Ardeal (1519). Deşi datele rămase sunt foarte rare, totuşi reiese în mod clar din ele, că şi în sânul cancelariei voevodale s'a ivit această inovaţie, diviziunea atribuţiilor. Semnele arată în mod unanim că, dacă dezastrul dela Mohács nu ar fi întrerupt atât de curând o desvoltare atât de frumos pornită, procesul care s'a petrecut câteva decenii mai curând la cancelaria regală, s'ar fi petrecut şi în cancelaria voevodală. Urmele lăsate de activitatea oficială a ultimului secretar de dinainte de Mohács, Nicolae Kőrösy, sunt mărturie pentru începutul marei schimbări.

Prin prezenţa permanentă a protonotarului, secretarul a fost scutit de activitatea judecătorească, adică de cea mai mare parte a cercului său de activitate de până acum. In materialul documentar de până acum nu găsim nici o urmă, că secretarul ar fi luat parte şi după 1519 la lucrările judecătoreşti în scris. Ce-i drept în stadiul de azi al cercetărilor, ne mai putem încă aştepta la descoperiri documentare destule; din această negaţie atât putem deduce totuşi, fără teamă de a greşi, că activitatea judecătorească, dacă nu în instituţii cel puţin în practică, a început să se separe de celelalte activităţi. In condiţiile patriarhale ale oficiilor medievale, fireşte, dacă nevoia cerea şi protonotarul nu era la îndemână, secretarul cunoscând şi el din practică de decenii treburile judecătoreşti, putea să întocmească şi el acte judecătoreşti. Dar chiar şi numai din simplul fapt că pentru rezolvarea cauzelor procesuale a existat un funcţionar deosebit, a trebuit să ducă la rezultatul ca scripturistica judecătorească în mâna protonotarului, să se separe de celelalte activităţi ale cancelariei. Cancelaria a avut deci înainte de Mohács doi conducători, cari lucrau destul de independent unul de altul. Indrumarea de fapt a muncii oficiale a început să alunece cu încetul din mâinile proto-

1) ...„*ratione litterarum ad negotia dominorum extradatorum et aliorum servitiorum*"... (*Rechnungen* p. 525).

www.dacoromanica.ro

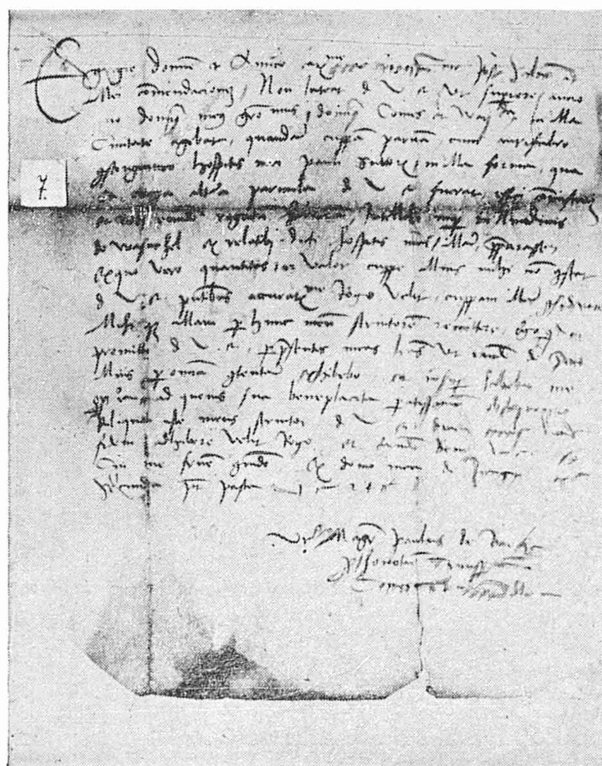

Fig. 1. **Sânger, 2 Aprilie 1526.** Scrisoarea lui Paul Barcsay, primul protonotar, către judele oraşului Bistriţa. Scrisoarea întreagă e de mâna lui Barcsay. Originalul în quarte se găseşte în arhiva jud. Năsăud sub signatura B. 871.

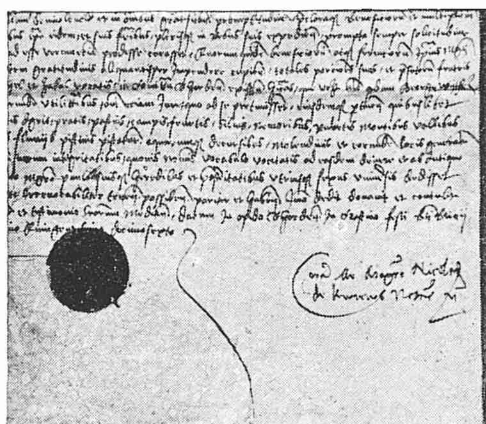

Fig. 2. **Turda, 14 Nov. 1516.** Nota de cancelarie a notarului voevodal Nicolae Körösy. Originalul pe hârtie 29 × 22 cm. în Arhiva Muzeului Ardelean. Fam. Bánffy R. VI. Fasc. 304. Nr. 7.

www.dacoromanica.ro

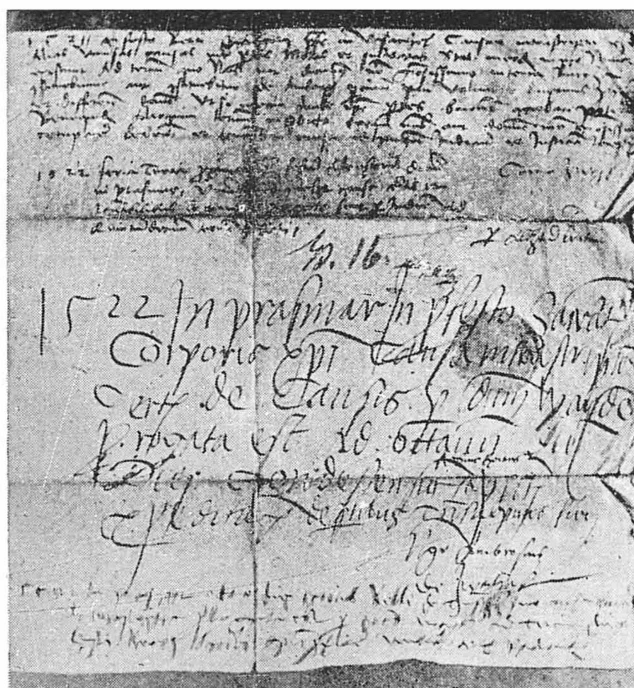

Fig. 3. **Feiurd, 16 Ian. 1522.** Notele de cancelarie ale notarilor Ambroziu Szucsáki şi Albert Szalánkeményi pe dosul unei citaţii judecătoreşti. Originalul pe hârtie 23 × 22 cm. în Arhiva Muzeului Ardelean. Fam. Béldi.

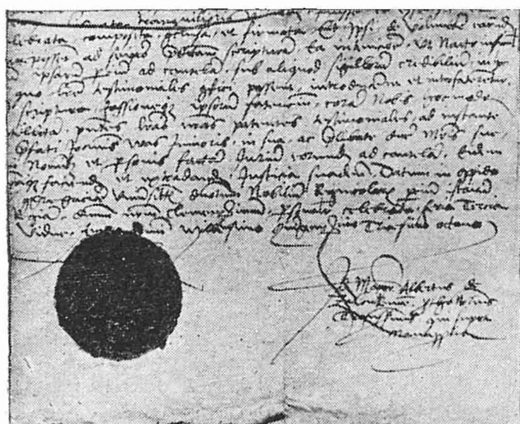

Fig. 4. **Turda, 14 Mai 1538.** Nota de cancelarie a protonotarului Albert Szalánkeményi Diploma intreagă e scrisă de mâna lui. Originalul pe hârtie 44 × 29 cm. în Arhiva Muzeului Ardelean. Fam. Wass.

www.dacoromanica.ro

notarului, pe care cadrele cancelariei acum nu-l mai încăpeau, în cele ale voevodului şi ale secretarului său, nedespărţit de cancelarie.

Şi exemplele săseşti citate, ne luminează întrucâtva ce treburi au rămas în atribuţia secretarului după separarea celor judecătoreşti. Dar afară de aceasta, corespondenţa dintre Nicolae Kőrösy şi oraşul Bistriţa ne serveşte câteva date concrete, care ne dau indicaţii precise cel puţin asupra unora din însărcinările secretarului. De ex. secretarul Kőrösy a eliberat chitanţa pentru sumele primite de voevod dela Saşi. El refera asupra cererilor cu caracter financiar. Aşa în 1525 el a obţinut ca bistriţenii să fie scutiţi de plata ratei din taxa Saşilor. Tot atunci a dat dispoziţii voevodul *„ex relatione magistri Nicolai secretarii"* cu privire la împrumutul, care urma să fie dat bistriţenilor din taxa Saşilor. Şi în cauza dificilă a familiarilor voevodului a activat tot el [1]. El era permanent lângă voevod, fie că voevodul era în tabără contra Turcilor, fie că avea treabă la Buda; el refera în chestiunile administrative, financiare şi militare, care se ridicau [2]. Mai multe semne arată, că numărul tot mai mare de documente cu deplină autenticitate, produse de cancelaria voevodală, se întocmeau sub controlul său.

Aproximativ atâta e ceea ce se poate stabili documentar asupra sarcinilor secretarului. Abia după examinarea sistematică a arhivelor oraşelor săseşti se va putea decide definitiv, dacă chestiunile administrative au fost centralizate în mâna secretarului într'adevăr atât de exclusiv, cum arată materialul bistriţan, singurul care mi-a stat mie la dispoziţie. Asupra rolului jucat de secretar în activitatea de loc de încredere a cancelariei voevodale, va putea arunca o lumină cercetarea mai departe a arhivelor familiare. Atâta însă se poate vedea şi acum din cele expuse, că în cancelaria voevodală treburile judecătoreşti şi cele administrative s'au despărţit destul de hotărît încă înainte de Mohács. Iată în germene *cancellaria maior* şi *cancellaria minor* a principatului ardelean de mai târziu.

Impărţirea atribuţiilor a pornit în mod necesar organizarea internă a muncii. Mai înainte, de sigur pentrucă secretarul nu mai

---

1) [Arhiva judeţului Năsăud] A. Berger, *Urkunden-Regesten aus dem alten Bistritzer Archiv*. Bistritz, 1892—4, având cotele : B. 761, 764, 825, 842, 845. Cotele lor din colecţia de fotocopii „Leica" a Arh. Muz. Ard. : G 3/385, 431, 446, 429.

2) *Quellen*, I. p. 443. — Colecţia de fotocopii „Leica" din Arh. Muz. Ard. G. 3/445. — B. 841. In cazul că o chestiune nu e referată de el, Kőrösy simte nevoia să indice pe document numele referentului. De altfel aceasta nu o face pe diplomele conţinând chestiuni referate de el. (Arh. Muz. Ard. Fam. Bánffy VI. R. Fasc. 20. No. 8).

www.dacoromanica.ro

avea timp să le facă, colaționarea și corectarea documentelor o făceau și notarii. De acum însă abea se mai întâlnesc cazuri de astfel de imixtiune a notarilor în treburile protonotarului sau ale secretarului. Pentru lumea din afară, din cancelarie sunt vizibili mai mult numai cei doi conducători. In spatele lor, operatorii mai mici ai instituției s'au retras tot mai mult pe al doilea plan. Cariera lui Ambroziu Szucsáki și confruntarea scrisurilor din documente, ne lasă să bănuim însă, că practica a pus o oarecare ordine și în activitatea scribilor [1]. Vicevoevozii Barlabássy și Tomori, dar și protonotarul Barcsay au emis de multe ori acte independent de voevod, de pe moșiile lor familiare [2]. Intrucât și lor și voevodului le-a stat la dispoziție acelaș personal cancelarial, scribii au trebuit să fie împărțiți între demnitari. Aceasta nu era o separație oficială, în înțelesul de azi; doar obiceiul a putut reglementa cine pe care scrib îl ia cu sine, când pleacă în vreo misiune oficială. Dacă vicevoevozii și protonotarul se găseau la curtea voevodului, luau parte firește și „scribii lor" la treburile obișnuite ale cancelariei [3]. Prin comparația scrisului la un material documentar mai întins s'ar putea de sigur stabili cercul de activitate obișnuit al fiecărui notar în parte.

Cancelaria voevodală era deci la sfârșitul evului mediu un oficiu „mult mai modern", de cum s'a crezut până acum. Organul de guvernământ al Ardealului ajunsese în ajunul Mohácsului până la forma cea mai evoluată produsă de statul maghiar. Chiar recunoscând diferența de nivel de decenii dintre centru și organele periferice, nu pot fi trecute cu vederea eforturile de inoire, atât ale societății ardelene cât și ale puterii voevodale. Nu numai societatea ordinelor în plină prosperitate materială și ridicată la importanță politică pretinde o administrație mai corespunzătoare timpului. Interesele politice și vanitatea personală a voevodului, aspirant însuși la tron, pretindeau și ele să-și închege în Ardeal o domnie teritorială, care să funcționeze bine, să poată emula chiar cu aceea a regelui. Pentru această evoluție mărturie stau nu numai inovațiile de organizare prezentate, ci și forma exterioară a documentelor. Dacă privim privilegiile pompoase ale lui Zápolya, care de multe ori conțin drepturi de proprietate im-

1) Cuvântul *scriba* și *notarius* în accepțiunea ardeleană indică acelaș rang. Intrebuințarea lor inconsecventă în texte deci e fără importanță.

2) Arh. Muz. Fam. Suky 1517.X.31, 1525, VIII, 5,13, IX. 4, X.11. — Fam. Bánffy VI.R. Fasc. 20. No. 9, 48.

3) Vicevoevozii neavând niciodată o cancelarie independentă, numai în acest sens l-au putut numi Sașii de ex. pe Ambroziu Szucsáki notar vicevoevodal. (*Quellen*, I, 359, 362, 367—8, 451).

www.dacoromanica.ro

portante, impresia de mai înainte ni se întăreşte şi mai mult : în jurul voevodului ambiţios se găseşte în curs de formare versiunea provincială a curţii din Buda.

Aceste adânc înrădăcinate tradiţii locale dela sfârşitul evului mediu au determinat prima epocă a cancelariei principatului de mai târziu. Cu multă justeţă a atins Pécsi esenţa legăturii dintre cancelaria voevodală şi aceea a principatului. După părerea sa, munca minuţioasă şi activă de birou a acelui *secretarius* (sau *summus*) *cancellarius* al principatului, reaminteşte „oarecum activitatea secretarului din cancelaria voevodală dinainte de Mohács" [1]. Pornind dela identitatea frapantă a cercului de activitate a cancelarului principatului cu a secretarului voevodal, rădăcina cancelariei maior de mai târziu, se poate căuta, întocmai ca şi prototipul cercului de activitate, purtând semne specific ardelene, a cancelarului, în cancelaria voevodală dela sfârşitul evului mediu. Şi după părerea noastră, evoluţia dela centru a determinat formarea organelor de guvernământ ale Ardealului, pornite pe picioare proprii. Această influenţă însă nu s'a exercitat direct, baza oficiilor centrale din timpul principatului a devenit nu cancelaria regală, ci variaţiunea ei locală, cancelaria voevodală de dinainte de Mohács.

Dar nu numai forma ei exterioară, ci şi cariera funcţionarilor ei arată în mod neîndoios, că dela începutul secolului al XVI-lea, cancelaria voevodală s'a abătut pe drumul „modernizării". Dintr'o simplă instituţie eliberatoare de documente, aşa cum a fost cazul ceva mai de vreme şi la cancelaria din Buda, e în formare şi aci un oficiu „biurocratic", care rezolvă cauzele după norme stabilite. Cine au fost, din care pătură socială au venit, ce carieră au parcurs primii reprezentanţi ai intelectualităţii funcţionăreşti ardelene, e o întrebare la fel de importantă şi pentru istoriograful oficiilor şi pentru cel al societăţii de atunci. Pentru a umplea cadrele oficiilor, schiţate mai sus, cu conţinut uman şi pentru a stimula continuarea cercetărilor, vom rezuma pe scurt în cele ce urmează tot ce ne comunică datele fragmentare referitor la viaţa personalului cancelariei voevodale de dinainte de Mohács.

3.

Şirul continuu, care se poate arăta în corpul funcţionăresc al cancelariei voevodale în pragul secolului al XVI-lea, începe în 1494 cu notarii Ladislau Kecseti şi Cristofor Szilvásy de Kecsetszilvás [2].

---

1) Pécsi, p. 40.

2) Arh. Stat. Bp. MODL, 27221. — *Rechnungen*, 213, 239.

www.dacoromanica.ro

Primul se trage dintr'o familie bine situată de moşieri, din comitatul Dobâca. Tatăl său însă, în urma participării sale la răscoala din 1468, şi-a pierdut toată averea [1]. Probabil această catastrofă sau intervenţia rudelor sale, a lui Gothard Rápolti, abatele din Mănăştur, pe urmă prepozit al Ardealului, şi a scribului Gallus Kecseti, i-au îndreptat pe acest fiu al unei familii sărăcite să-şi aleagă cariera intelectuală. [2]. Ori cum s'a întâmplat, este neîndoelnic că împrejurările l-au constrâns pe Kecseti să înveţe carte şi să se facă funcţionar. Idealul lui de viaţă a rămas însă şi de aci înainte acela al înaintaşilor săi, gospodăria agricolă. Priceperea şi legăturile pe care şi le-a făcut în timpul serviciului, le-a pus toate în slujba năzuinţei sale de a trăi şi el viaţa de altă dată a familiei sale. Reuşind să obţină în 1493 restituirea fostelor moşii ale tatălui său, din comunele Miheş, Tuşin, Velcherin, Milăşei din comitatul Cluj şi cele din comunele Grebeniş şi Nima din comitatul Turda, a părăsit cancelaria, probabil deodată cu plecarea patronilor săi Bartolomeu Drágffy şi Ladislau Losonczy, în 1495. Dela această dată trăeşte la moşiile sale, acceptând numai din când în când, ca om cu vază şi multă experienţă în chestiunile juridice, câte o funcţie oficială, la care putea fi interesat şi el ca moşier [3].

Cristofor Szilvásy, amintit împreună cu Kecseti în 1493, este cumnatul şi compatriotul acestuia. Poate că şi înrudirea aceasta a jucat un rol la primirea diacului Cristofor în cancelaria voevodală. El are ceva din tipul nou de funcţionar, care se interesează de munca oficială în sine. Astfel pe documentele verificate sau scrise de el, îşi înseamnă numele său (Zylvas). Acest obiceiu fiind practicat abia mai târziu şi fiind constatat deocamdată numai la el, trebue să-l înregistrăm ca o inovaţie a sa specială [4]. Szilvásy a servit şi în al doilea voevodat al lui Bartolomeu Drágffy şi probabil a plecat din cancelarie numai după venirea lui Petru Szentgyörgyi. Averea lui familiară nu a putut fi însemnată, prin soţia lui însă a câştigat o proprietate mai mare, pe care a gospodărit-o după retragerea din serviciu până la moartea sa, întâmplată pe la 1520 [5]. Darurile primite dela Saşi dovedesc,

1) Kádár József, *Szolnok-Doboka vármegye monographidja.* (Monografia judeţului Solnoc-Dobâca) Dés, 1901. IV. p. 235.

2) Kádár, IV, p. 234—6.

3) *Teleki Okl.* II, p. 226, 298. — Nu pare verosimil că notarul voevodal, Ladislaus, amintit în 1505 să fie identic cu Ladislau Kecseti. (*Rechnungen*, p. 314).

4) Janits, p. 64. — Arh. Conv. Măn. B. 284, (Documentul în întregime este scris de mâna lui Szilvásy).

5) Kádár, IV. p. 252.

www.dacoromanica.ro

că pe vremea sa el a fost cel mai iscusit notar al cancelariei [1]. Deşi în apogeul carierei sale, idealul vechiu de viaţă l-a atras şi pe el în lumea nobililor dela ţară, a ştiut totuşi să aprecieze just importanţa funcţiunilor publice în raport cu viitorul familiei sale. Fata şi-a căsătorit-o cu diacul Paul Podwynyai, vicecamerarul salinei din Dej [2]. Timpul a confirmat prevederile fostului notar voevodal. Anume ginerele său, ajungând după Mohács, ca un fruntaş între credincioşii lui Ferdinand, la un mare rol politic, zestrea soţiei sale a sporit-o considerabil, prin diferite operaţii băneşti reuşite, în dauna Bánffyeştilor [3].

Prima adevărată carieră funcţionărească este cea a diacului Ioan Szucsáki. El a pornit dintr'un mediu, în care lipsa materială de mai mult timp împingea o parte a tinerimii să înveţe carte şi să ocupe vreo funcţie publică. El e originar din comuna Suceag, din comitatul Cluj, locuită de o spornică nobilime mică [4]. In această comunitate, înrudită prin căsătorii, se găsea totdeauna câte un pretor, castelan, familiar, notar judeţean, scrib sau preot. De multe ori chiar vicecomiţii comitatului Cluj ieşeau din familiarii născuţi aici şi mai înainte. Mai ales în timpul notariatului lui Ioan Szucsáki figurează şi mai des in rândurile slujbaşilor voevodali, nobili mici din Suceag. Se pare că şi acei câţiva denari, primiţi pentru descinderi, le prindeau bine acestor neamuri sărăcite. Pentru oamenii aceştia studiul şi cariera publică sau bisericească erau singura scăpare din situaţia lor strâmtorată. Autoritatea, influenţa, averea, prosperitatea, nu le puteau aştepta dela o biată moşioară, abia ceva mai mare decât o sesie iobăgească, ci doar dela ceeace puteau smulge vieţii cu mintea sau cu iscusinţa braţelor. Aceste împrejurări explică dece diferă cariera lui Szucsáki de a celor doi înaintaşi ai săi.

Tatăl său Matei Szucsáki, trebue să fi avut şi el cunoştinţe şi experienţă juridică, de care va fi uzat atât în serviciul particular cât şi în serviciu public pentru a-şi uşura traiul. In 1461 familia Bánffy îi dă procura de avocat al ei, iar în 1467 comitele suprem al comitatului Cluj, Gheorghe Rápolti, îl numeşte vicecomite [5].

Legăturile tatălui, în urma slujbelor sale, cunoştinţele lui câştigate prin avocatură, au putut influenţa alegerea carierei fiului. Ioan

1) *Rechnungen* p. 191, 213, 239.

2) *Bánffy Okl.* II, p. 506.

3) *Bánffy Okl.* II. p. 521—30. — Schuller Fr. *Urkundliche Beiträge zur Geschichte Siebenbürgens. Arch. d. Ver.* XXVI/1898, pp. 253—6.

4) Pentru istoria satului şi familiile locuitoare în el vezi : Csánki Dezső, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* (Geografia istorică a Ungariei in epoca Huniadeştilor) Bpest, 1913, V. pp. 416—7.

5) *Bánffy Okl.* II, p. 44. — Arh. Stat. Bp. MODL, 27031.

www.dacoromanica.ro

Szucsáki trebue să fi avut o temeinică educaţie; la apariţia lui ca notar al scaunului de judecată voevodal, în 1496, poartă titlul prestigios de *magister* [1]. Deodată cu plecarea voevodului, trebue să-şi fi pierdut şi el situaţia. In vara anului 1497 e pomenit doar ca om al voevodului (*homo vaivodalis*), fără alt titlu [2]. In Decemvrie a aceluiaşi an însă este notarul Conventului din Mănăştur [3]. In anii care urmează de multe ori îi întâlnim semnătura sub *lecta* şi *correcta* de pe actele eliberate de această instituţie [4]. Se pare că această inovaţie, neobişnuită până acum aci, a introdus-o el în practica Conventului. Dar deşi asupra activităţii sale în cancelaria voevodală date sigure avem numai începând din Martie 1501, se pare că în serviciul voevodului a intrat cel mai târziu în 1500, atunci când Petru Szentgyörgyi a organizat cancelaria sa ardeleană [5]. Numele său în tot cazul, după Aprilie 1499, nu se mai întâlneşte pe actele Conventului. In schimb, chiar în acest an în locul lui apare diacul Sebastian Kezthewlczi, notarul care a condus cu multă ştiinţă lucrările Conventului timp de două decenii [6].

Szucsáki a rămas dela intrarea în cancelarie până la sfârşitul vieţii sale în serviciul voevozilor. La început a funcţionat ca notar, iar din toamna anului 1510 începând ca secretar. A fost un funcţionar bine pregătit şi un bun cunoscător temeinic al practicei diplomatice ardelene. Cu o mică parte din onorariile primite dela Saşi şi alţi clienţi, precum şi din părţile din amenzile judecătoreşti, pe care i le-a cedat voevodul, a putut cumpăra pământurile trebuitoare curţii din Suceag, moştenită dela tatăl său [7]. Afară de aceasta a mai avut o mică moşie în Boţ, care mai târziu a fost înglobat şi el în hotarul Suceagului [8]. Datele de până acum nu trădează că ar fi câştigat prin serviciul său public o avere mai însemnată.

Din tot personalul cancelariei, mai amănunţit se cunoaşte viaţa protonotarului Paul Barcsay. Arhiva familiei sale s'a păstrat, cel puţin în parte, până în zilele noastre. Deşi aceste date ne dau lămuriri

1) Arh. Stat. Bp. MODL. 26939.
2) *Teleki Okl.* II, p. 219—20.
3) *Bánffy Okl.* II. p. 347. — Arh. Stat. Bp. MODL. 27764.
4) *Teleki Okl.* II, p. 224, 234.
5) Arh. Capitl. A.I. B. 1071.
6) Arh. Stat. Bp. MODL. 27092, 26474. — Arh. Muz. Ard. Fam. Bánffy VI. R. Fasc. 48, No. 1.
7) *Rechnungen*, p. 463, 478, 484. —Arh. Stat. Bp. MODL. 27235.
8) Arh. Stat. Bp. MODL. 27268. — Szabó T. Attila, *Kalotaszeg helynevei*. (Numele topice ale regiunii Călata), Kolozsvár, 1942. I. pp. 182, 253.

www.dacoromanica.ro

mai cu seamă asupra felului cum şi-a strâns averea, sau numai asupra unor etape ale carierii sale, ele aruncă totuşi o oarecare lumină şi asupra omului. Şi trăsăturile astfel luminate arată că viaţa lui Barcsay, deşi în dimensiuni mai modeste, în esenţă a avut un profil identic cu a multora din cancelaria regală din Buda, îmbibată în acea epocă de umanizm. El este prima personificaţie ardeleană a noului tip funcţionăresc. Cariera lui a curs timp îndelungat paralel cu a lui Werbőczy şi comparând cele două vieţi se pot recunoaşte multe trăsături comune. Doar posibilităţile ardelene mai reduse sunt de vină că această personalitate bine instruită, plină de voinţă şi conştientă de îndatoririle sale, a parcurs o carieră numai de însemnătate locală.

După toate semnele, cariera lui Paul Barcsay a pornit de mult mai de jos, de cum ne-am putea închipui după numele său. In jurul originei sale — cu toate că literatura genealogică îl înregistrează ca un membru al familiei Barcsay, din care s'a tras mai târziu cunoscutul principe ardelean — rămân încă anumite probleme de lămurit [1]. Căci magistrul Paul de numele Barcsay (*de Barcha*), care avea o sonoritate impunătoare în Ardeal, se foloseşte consecvent numai de când funcţia lui oficială, influenţa şi averea lui i-au asigurat o poziţie reputată în viaţa publică a Ardealului. La început s'a numit Paul Kisbarcsay, o singură dată Paul Dévai de Barcsa [2]. Ceeace arată că numele lui original a fost Dévai, şi cu familia Barcsay era numai înrudit, după mamă. Anume, mama lui, Ana, a fost nepotul lui Vincenţiu Kisbarcsai. [3]. Dovezi concrete, ce-i drept nu avem, dar tocmai din această schimbare de nume se poate presupune, că tatăl său nu se trăgea dintr'o familie de acelaşi rang cu al mamei sale. In acele timpuri nu era o raritate, ca fetele familiilor nobile să se mărite chiar cu fii de iobagi, mai de crezut însă e, că tatăl lui Paul Barcsay a fost vreun mic nobil mai sărac, sau vreun orăşan : vreun slujbaş de condeiu al domeniului Deva [4]. S'ar explica astfel de ce a cerut magistrul Paul dela regele Vladislav II, ridicarea sa la rangul de nobil, ridicare confirmată pe urmă, spre sfârşitul vieţii sale, şi de regele Ioan Zápolya. De o astfel de adăugire a stemei sale familia Barcsay, din

1) Kiss Bálint, *Erdély régi családjai. A Barcsay család.* (Familiile vechi din Ardeal. Familia Barcsay). *Turul*, 1894, p. 69, 138, 177.

2) Arh. Stat. Bp. MODL. 27591, 27593, 29615, 29914. — Arh. Muz. Ard. Fam. Bánffy VI. R. Fasc. 20, No. 37, 42. — *Tört. Tár*, 1888, p. 799.

3) Arh. Muz. Ard. Fam. Bánffy VI. R. Fasc. 20, No. 42

4) Mályusz Elemér, *A magyar társadalom a Hunyadiak korában.* (Societatea maghiară în epoca Huniadeştilor) *Mátyás király emlékkönyv* B-pest, 1940, I. p. 325.

www.dacoromanica.ro

neamul Ákos, nu ar prea fi avut nevoie. Aceasta este mai mult tendința, ce se poate observa la începutul secolului al XVI-lea, la noua pătură intelectuală, care pornind de jos, vrea să se ridice pe scara vieții publice [1]. Stema acordată magistrului Paul diferă așa de mult de cea a familiei Barcsay, încât aici nu poate fi vorba de vreo amplificare a armelor familiare ale acesteia.

La Conventul din Mănăștur, la acest cel mai vechiu și cel mai căutat centru al scripturisticei ardelene, și-a pus în practică și Paul Barcsay cunoștințele. Ca și Ioan Szucsáki, a făcut și el studii temeinice și în spiritul vremii, dar se pare numai în țară. Titlul de *magister* îl găsim și în fruntea numelui său, chiar de la începutul carierei sale. Numele lui apare mai întâi în izvoare la 1492, când în calitate de notar al Conventului din Mănăștur reclamă dela una din părți, drept onorar pentru o așezare în posesiune (*statutio*), un bou și un floren, potrivit învoelii [2]. Activitatea lui la Conventul din Mănăștur, documentar o putem dovedi numai până la 1495, dar după toate probabilitățile până la 1497 tot aici și-a îndeplinit funcția de notar. Dată, dela care și-a cedat locul lui Ioan Szucsáki [3]. După aceasta numele lui Barcsay dispare pentru un timp. Numai din Decemvrie 1506 avem din nou știri despre el, când regele Vladislav II., drept răsplată pentru serviciile sale în calitate de notar pe lângă *iudex curiae*, îi donează jumătate satul Archia din Comitatul Hunedoara [4]. Amănuntul acesta dă o verosimilitate presupunerii, că Barcsay între 1497—1506 a funcționat la curtea regală din Buda și că dania pomenită a putut-o primi chiar la ieșirea lui din serviciu. Pe semne voevodul jude al țării (*iudex curiae*), împreună cu Werbőczy, l-au adus acasă pe Barcsay, pe la începutul anului 1507. să preia conducerea cancelariei și să introducă inovațiile schițate mai sus, devenite indispensabile în administrație.

Anii petrecuți la curtea regală au fost decizivi pentru întreagă viața lui Barcsay. El s'a ridicat mai sus de cadrele locale ardelene. Trăind în centrul unei organizații administrative întinse, ajunsă la punctul culminant al evoluției sale, și-a însușit o perspectivă generală. Munca lui precisă, metodică, efectuată după prescripțiuni riguroase, respectarea conștiincioasă a formelor, independența sigură de sine, întemeiată pe cunoștințe și experiență și multe alte semne ale scrip-

1) *Turul*, 1934, p. 23—5, 1936, p. 31—6. — Fejérpataky-Áldásy, *Magyar czimeres emlékek.* (Monumente heraldice ungare) B-pest, 1937 III, pp. 57—62.

2) Arh. Stat. Bp. MODL, 27075.

3) Arh. Stat. Bp. MODL, 26938, 28877.

4) Arh. Stat. Bp. MODL, 29914.

www.dacoromanica.ro

turisticii oficiale, necunoscute până acum aici, sunt tot atâtea elemente ale activităţii de cancelarie, pe care Barcsay le-a adus cu sine dela curtea regală. După cât se poate vedea din puţinele date, Barcsay de fapt a condus cancelaria voevodală cu mare pricepere şi cu o independenţă apreciabilă ; el pregătea chestiunile care erau de competenţa protonotarului. Cu aceasta uşura considerabil sarcina lui Werbőczy, lăsându-i posibilitatea să participe cu cât mai multă putere la politica generală a ţării.

Când în toamna anului 1510, Petru Szentgyörgyi şi-a dat demisia din demnitatea voevodală, şi şi-a păstrat numai pe cea de jude al ţării (*iudex curiae*), Barcsay a plecat cu el din nou la Buda. Numai în 1516 s'a reîntors în Ardeal, după ce Werbőczy a renunţat la funcţia de protonotar. Este forte verosimil că însuşi Werbőczy, care era în strânse legături politice cu Zápolya, l-a recomandat voevodului pe Barcsay pentru conducerea treburilor când a părăsit postul de protonotar ardelean, incompatibil cu noua sa demnitate de *personalis praesentia regia*. In tot cazul, începând din Octomvrie 1516, pe Barcsay îl întâlnim iar în cancelaria voevodală [1]. Intrucât începând din Noemvrie 1516, primeşte proprietăţi întinse pentru preţioasele sale servicii în diferite procese, se vede că el a devenit conducătorul cancelariei îndată ce s'a întors, luând parte şi la rezolvarea treburilor protonotariale [2].

Conducerea administraţiei a ajuns pe mâna magistrului Paul probabil cu moartea lui Ioan Szucsáki, întâmplată atunci, iar treburile judecătoreşti cu plecarea vicevoevodului Nicolae Thuróczy (1517). In aceşti ani de transiţie, asupra rolului lui Barcsay, în afară de însemnările de cancelarie, nu mai avem alte indicaţii. In anul 1519 abia, cu prilejul scaunului octaval din ziua Bobotezii, pe baza datelor se poate constata pentru prima dată documentar, că Barcsay, s'a ocupat de treburi protonotariale şi când încă nu era protonotar [3]. Indicând totdeauna regulat în iscăliturile sale funcţia pe care a ocupat-o, cu excepţia notariatului al doilea, putem spune că marea diferenţă dintre funcţiunea efectivă şi titlul lui a dispărut în Februarie 1519. De acum înainte întrebuinţează regulat titlul de protonotar [4].

1) Arh. Muz. Ard. Fam. Wass 1516.X.11.

2) Arh. Muz. Ard. Fam. Bánffy VI. R. Fasc. 304, No. 7, 116. — Fam. Wass 1516, X.11.

3) Arh. Muz. Ard. Kemény József, *Diplomatarium Transilvanicum* IV, 180. (Manuscris).

4) Arh. Muz. Ard. Fam. Bánffy VI, R. Fasc. 284. No. 5, Fasc. 149, No. 7. — Arh. Capitl. A. I. B. 439.

www.dacoromanica.ro

Ar fi interesant de ştiut ce motivează introducerea acestei inovaţii şi ce rol au avut în ea dietele provinciale din ce în ce mai dese. Dar la această întrebare numai atunci se va putea da un răspuns, când activitatea dietelor ardelene de dinainte de Mohács va fi fost şi ea cercetată [1].

In postul de protonotar Barcsay a putut să procedeze cu mai multă energie la întemeierea averii sale familiare. Ceeace a mers foarte încet cât timp a funcţionat la Buda, în noul lui rang s'a realizat curând. E uimitoare consecvenţa de fier şi îndărătnicia cu care a rotunjit porţiunile de moşie din Sânger şi Bărboşi, primite în 1516 pentru bunele lui servicii dela Andrei Szilvásy, făcând din ele o moşie respectabilă [2]. De acum încolo una după alta vin donaţiunile de diferite mărimi dela cei pe care-i servea, „nu numai cu prezenţa la desbaterile proceselor lor, dar şi cu străduinţa de a le fi de folos" — cum spune formula, care se repetă decenii de-a rândul [3]. Nu ţine de lucrarea de faţă să arate toată varietatea apucăturilor cu care magistrul Paul a ajuns să cuprindă rând pe rând proprietăţile celorlalţi moşieri din Sânger şi să-şi pună piciorul şi în satele vecine. Tot aşa a procedat în acest timp şi Werbőczy şi mulţi alţi funcţionari. Deosebirea e numai în dimensiunile moşiilor câştigate şi nu în metode. Pentru susţinerea intereselor sale, în legătură cu nouile proprietăţi, a obţinut Barcsay dela voevod, în 1525, postul de comite suprem al comitatului Turda. Iar anul următor, moşia Chimintelnic a transpus-o din Comitatul Cluj în propriu-i comitat [4]. Chiar şi în preziua Mohácsului (August 24) grija lui cea mai mare era să obţină dela rege şi dela voevod întăriri pentru diferitele lui schimburi de moşii şi nouile lui achiziţii [5].

După înfrângerea dela Mohács, Barcsay s'a retras la moşiile sale din comitatul de Hunedoara şi, în calitate de căpitan al districtului Haţeg, a organizat apărarea văii Mureşului pentru a putea preîntâmpina eventualele încercări de incursiune ale Turcilor [6]. In acelaşi timp şi-a îndeplinit, dela curtea lui din Bârcea-Mică, ca şi în

1) Asupra problemei dietelor ţinute înainte de Mohács, mi-a tras atenţiunea d-nul prof. univ. Mályusz Elemér (B-pest).

2) Arh. Muz. Ard. Fam. Bánffy VI. R. Fasc. 304. No. 7.

3) „... *in nonnullis rebus suis peragendis non solum adesse, verum etiam prodesse curavisset...*" (Arh. Muz. Ard. Fam. Bánffy VI. R. Fasc. 149. No. 7, Fasc. 304. No. 115.

4) Arh. Muz. Ard. Fam. Bánffy VI. R. Fasc. 20. No. 8. Fasc. 327. No. 1.

5) Arh. Muz. Ard. Fam. Bánffy VI. R. Fasc. 304. No. 34.

6) Arh. judeţului Năsăud B. 916. — Arh. Muz. Ard. Colecţia de fotocopii „Leica", G. 3/503.

www.dacoromanica.ro

trecut, şi îndatoririle sale de protonotar [1]. Barcsay a rămas legat definitiv de Ardeal prin moşiile sale respectabile. Nici după încoronarea lui Zápolya nu s'a străduit pentru vreo demnitate mai înaltă, s'a mulţumit şi pe mai departe cu rangul de protonotar ardelean [2]. Legăturile sale vechi le-a folosit să-şi sporească proprietăţile din averile confiscate ale partizanilor Habsburgilor. Când însă în Ardeal greutatea a trecut de partea habsburgofililor, Barcsay a fost arestat şi închis la Sibiu, ca un fruntaş al partidului opoziţionist, iar moşia lui preferată din Sânger, împreună cu casa de acolo, a fost devastată şi jefuită. Fiind în sfârşit eliberat din Sibiu, însoţeşte complet despoiat, pe Zápolya în pribegie, în Polonia [3]. După respingerea lui Ferdinand, în Ardeal rămânând stăpân încă tot partidul habsburgofil, Barcsay a primit postul de secretar în cancelaria regală reorganizată din Buda. Aici avea iarăşi pe Werbőczy şef. Asediul Budei din 1530 l-a găsit încă la curtea regală, dar toate semnele arată, că dorea să se întoarcă acasă în Ardeal cât mai curând. Ceruse donaţiuni de moşii în Ardeal, donaţiuni, care ce-i drept deocamdată nu puteau fi efective, şi şi-a asigurat postul de comite suprem al comitatului Hunedoara [4] Până în primăvara anului 1531, poziţia partidului Zápolya s'a întărit atât de mult în unele părţi ale Ardealului, încât şi Barcsay a putut să se întoarcă acasă, deodată cu regele său ocupând din nou postul de protonotar [5]. La reorganizarea administraţiei sale descompuse, regele însă nu s'a mai putut folosi prea mult timp de experienţele lui, fiindcă abia la un an după întoarcerea lui în ţară, Barcsay moare subit. La începutul lui Februarie 1532 era încă în proces cu Ştefan Báthory, în ziua de 21 Iunie însă Werbőczy îl pomeneşte ca decedat [6].

Cariera lui Barcsay cuprinde întreaga perioadă în care s'a format cancelaria voevodală „modernă". Soarta lui personală arată cum a suportat acest organism frângerea cea mare de după Mohács şi cum a putut deveni, chiar şi în forma lui decadentă, elementul fundamental al noului organism central.

---

1) Arh. Capitl. A. I. B. 477. 1520.XI.26. — Schuller, *Regesten zur Geschichte der siebenbürgischen Landesteile Ungarns. 1526—40*, în *Hermannstädter Gymnasialprogramm*, 1906/7, p. 2.

2) Arh. Muz. Ard. Fam. Bánffy VI. R. Fasc. 327. No. 2.

3) Arh. Muz. Ard. Fam. Bánffy VI.R. Fasc. 20. No. 6.

4) Arh. Muz. Ard. Fam. Bánffy VI. R. Fasc. 20. No. 12. — Kemény, *Diplomatarii Transsilvanici Supplementum VI.* p. 171—6. (Manuscris).

5) Arh. Muz. Ard. Fam. Bánffy VI. R. Fasc. 20. No. 6. — Colecţia de fotocopii „Leica" G. 3/701.

6) Arh. Muz. Ard. Fam. Bánffy VI.R. Fasc. 20. No. 32. — Kemény, *op. cit.* p. 203—6.

www.dacoromanica.ro

Persoana lui Nicolae Kőrösy, colegul talentat al lui Barcsay, deşi asupra activităţii lui ne-au rămas relativ multe date, rămâne total umbrită. Din faptul, că nu s'a străduit să câştige moşii aici şi că el a fost singurul care a plecat din cancelaria voevodală cu Zápolya la curtea regală, ne e îngăduit poate să deducem, că nu a fost de origină ardeleană [1]. Judecând după numele lui de familie, pe care de altfel îl întrebuinţează rar de tot, s'ar putea presupune, că a fost un familiar al lui Zápolya, venit aici din Slovenia.

Activitatea lui în cancelaria voevodală — în baza scrisului său sec — se poate dovedi începând din primăvara anului 1514 [2]. Pe Zápolya l-a însoţit după înfrângerea dela Mohács la Buda, unde în calitate de secretar şi-a continuat munca de până atunci referând cu zel chestiunile oraşelor săseşti din Ardeal [3]. Când cauza regelui Ioan Zápolya a luat o întorsătură rea, atunci Kőrösy s'a lepădat de el, ori a murit, ori a plecat din serviciu. Căci mai târziu, după cât se poate judeca din datele laconice ale izvoarelor ardelene, nu mai figurează nici în cancelaria lui Zápolya şi nici în anturajul lui.

Dar continuitatea în viaţa cancelariei voevodale de după Mohács arată nu numai cariere decadente, ca cea a lui Barcsay. O dovedesc şi alte cariere, care ce-i drept au început înainte de 1526, dar numai după acest eveniment însemnat s'au desfăşurat pe deplin. Tradiţiile cancelariei pornite pe căi noui încă înainte de Mohács, le-au dus mai departe notarii, care au ajuns în roluri conducătoare sub voevozii regelui Ioan. Dintre aceştia trebue să menţionăm în primul rând pe diacul Ambroziu Szucsáki [4]. El a ajuns în cancelaria voevodală pe o cale devenită aproape tradiţională. Cariera i-a pregătit-o tatăl său, diacul pomenit Ioan Szucsáki. Transmitându-i experienţa şi legăturile sale, el i-a netezit drumul pentru cariera, pe care o avusese şi el [5].

---

1) Se cunoaşte numai o singură donaţie făcută în favoarea lui în Ardeal, dar nici în aceasta nu i se poate dovedi o stăpânire durabilă. (Arh. Stat. Bp. MODL. 27130. — Kádár, II, pp. 231—32).

2) Arh. judeţului Năsăud. B. 586. — Arh. Muz. Ard. Colecţia de fotocopii „Leica" G. 3/272.

3) Arh. Muz. Ard. Colecţia de fotocopii „Leica" G. 3/528, 564, 571.

4) Să nu se confunde cu contemporanul şi ruda sa Ambroziu Sándorházy de Szucsák (sau numai Szucsáki, sau Sándorházy), vicecomitele comitatului Cluj. Majoritatea datelor cunoscute până azi se referă la vicecomite şi nu la notarul de cancelarie. Distribuirea datelor între cele două persoane, s'a făcut după titlul de *literatus* pe care notarul l-a întrebuinţat destul de consecvent. (Vezi: Arh. Stat. Bp. MODL. 27130, 27228, 27236 27108. — Arh. Conv. Măn. B. 395. — Arh. Capitl. A. I., B. 883).

5) Arh. Stat. Bp. MODL. 27268.

www.dacoromanica.ro

Terminând studiile, Ambroziu Szucsáki cu sprijinul tatălui său a făcut primii paşi, ajutat de el şi-a câştigat experienţa. Numele lui e pomenit prima dată în 1512, când împreună cu tatăl său execută, în calitate de *homo regius*, o aşezare în posesiune (*statutio*) [1]. In anii următori apoi, în documente figurează tot mai des ca om al voevodului. In acest timp îşi va fi câştigat pâinea prin avocatură [2]. La începutul anului 1519, diacul Ambroziu ajunge în fruntea Conventului din Mănăştur, în locul notarului Sebastian Kezthewlczi, mort cam în acest timp [3]. In acelaşi timp s'a ocupat însă şi de treburi avocaţiale. [4]. Activitatea lui la Convent nu s'a mărginit numai la obişnuita muncă de notar, ci a încercat, după cum mărturisesc regestele şi însemnările cu literele lui mari caracteristice, să aranjeze materialul mai nou al arhivei conventuale [5]. Activitatea lui de notar însă nu a durat mult timp. In Martie 1520 îl găsim notarul vicevoevodului Leonard Barlabássy [6]. Se pare că un timp a funcţionat, ca membrul cel mai tânăr al cancelariei, pe lângă vicevoevozi. In 1521 era notarul vicevoevodului Ştefan Szaniszlófi Báthory, iar în 1523 al lui Ştefan Tomori [7]. Şi după Mohács a rămas în Ardeal şi serviciul lui nu s'a întrerupt nici atunci, când Petru Perényi a trecut de partea lui Ferdinand. Fără îndoială în vara anului 1528 funcţiona încă în cancelarie [8]. Cât timp unul dintre cele două partide rivale nu a ajuns la atâta putere, ca să poată asigura cursul normal al vieţii, datele tac despre Ambroziu Szucsáki, ca de altfel despre întreaga cancelarie voevodală. Când începe însă refacerea organizaţiei de Stat descompuse, diacul Ambroziu e iarăşi, împreună cu alţi membri rămaşi ai cancelariei, alături de voevod. După moartea lui Paul Barcsay nici nu a putut fi într'adevăr altcineva conducătorul cancelariei, decât diacul Ambroziu, cunoscătorul cel mai bun al treburilor ei. Asupra activităţii lui de protonotar avem date dela începutul anului 1533 până la începutul lui Ianuarie 1535 [9]. In ziua de 4 Ianuarie a acestui an mai funcţiona încă; după trei săptămâni însă actul întins de

1) Arh. Stat. Bp. MODL. 27115.
2) Arh. Capitl. A. I. B., 438, 811. — *Teleki Okl.* II. p. 319. — Arh. Muz. Ard., Fam. Suky 1517, X. 31.
3) Arh. Muz. Ard. Fam. Bánffy VI. R. Fasc. 48. No. 1. — *Teleki Okl.* II. p. 368.
4) Arh. Capitl. A. I., B. 438, 811.
5) Arh. Conv. Măn. B. 322. (Nota pe dosul diplomei).
6) *Teleki Okl.* II. p. 446.
7) *Quellen*, I. p. 362, 367, 451; Arh. Capitl. A.I.B. 836.
8) *Quellen*, II, p. 205, 115.
9) *Quellen*, II. p. 339, 441. — Arh. Muz. Ard. Kemény, *Appendix Diplom. Transsilv.* IX. p. 190.

www.dacoromanica.ro

judecată a voevodului Majláth îl colaţionează şi eliberează protonotarul regesc, magistrul Bernardin (Albisi), nu Szucsáki [1]. Intrucât, potrivit practicei generale, protonotarii regali nu mai aveau amestec în treburile de cancelarie ale voevodului, e de crezut că tocmai moartea subită a lui Ambroziu Szucsáki a făcut necesară implicarea magistrului Bernardin în lucrările cauzelor judecate în octava Bobotezei [2].

Locul lui Ambroziu Szucsáki a fost completat numaidecât, chiar la sfârşitul lui Aprilie 1535, cu diacul magistru Albert (Szalánkeményi) [3]. Dar, cu toate că nici un protonotar voevodal nu a lăsat atâtea urme ale activităţii sale ca el, despre persoana lui abia am reuşit să aflăm ceva [4]. Judecând după numele lui, şi pe diacul Albert l-a mânat în Ardeal acea mare mişcare de oameni, din spre părţile sudice ale Ungariei primejduite de Turci, care din secolul XV începând, curge neîntrerupt spre regiunile mai apărate ale ţării. Din soarta familiei lui Ştefan Kakas, renumitul diplomat de mai târziu, ştim că din Szalánkemény, ocupat definitiv de Turci în 1521, au sosit emigranţi şi în Ardeal, şi chiar în Cluj [5].

Posibil ca şi pe magistrul Albert să-l fi aruncat la Cluj acelaşi val de refugiaţi, care l-a adus şi pe tatăl lui Ştefan Kakas. Cum a prins el aici rădăcini, cari sunt momentele mai însemnate ale vieţii sale, ne-ar putea lămuri mai amplu arhiva municipiului Cluj, momentan inaccesibilă. Albert Szalánkeményi, deşi tânăr, a sosit în Ardeal ca un om format. Prima lui pomenire aici (1521) îl arată practicând avocatura [6]. In 1522 înscrie ca membru al cancelariei voevodale nota de amânare a procesului pe o diplomă a vicevoevodului [7]. Dar deşi izvoarele cunoscute până acum nu ne mai comunică, mai bine de un

---

1) Pécsi p. 19. — Arh. Muz. Ard. Colecţia lui Bartolomeu Török 1535. I. 25. Pentru numele de familie al magistrului Bernardin vezi Fógel József, op. cit., pp. 25, 43. — Arh. Stat. Bp. MODL. 32064.

2) Pécsi, p. 20, nota 77.

3) *Quellen*, II, p. 404, 411. — Arh. Muz. Ard. Fam. Bánffy VI. R. Fasc. 304. No. 5.

4) Intregul său nume l-a păstrat o singură notă de cancelarie : „*Idem magister Albertus de Zalankemen prothonotarius Transsilvanus, qui supra, manu propria*". Muz. Ard. Fam. Wass 1538. V. 14). Comparând scrisul acest:a cu cel al literatului Albertus, care a jucat un rol înainte de Mohács, s'au putut clasifica fazele mai importante ale carierii sale .(Arh. Muz. Ard. Fam. Béldi 1522. I. 27).

5) Veress Endre, *Zalánkeményi Kakas István*. (Ştefan Kakas de Zalánkemény) *Magyar Történeti Életrajzok*. B-pest, 1905, p. 12.

6) O nota pro memoria dintr'un proces, nu tocmai clară, dar făcută după toate semnele în 1521, îl aminteşte pe Albert Szalánkemény, cu numele său întreg. (Arh. Stat. Bp. MODL. 27118).

7) Arh. Muz. Ard. Fam. Béldi 1522. I. 27.

www.dacoromanica.ro

deceniu, nimic despre diacul Albert, cunoscând stabilitatea funcţionarilor voevodali, se poate lua drept sigur, că şi în acest timp el a lucrat pe lângă voevozi. Pentru aceasta pledează şi împrejurările în care şi-a făcut apariţia din nou. Anume, din primăvara anului 1535, când devine protonotar, documentele încep să vorbească iarăşi despre el. [1] Şi deoarece ocuparea posturilor în cancelaria voevodală se făcea de-acum mai mult sub formă de avansare, ar fi greu de închipuit că diacul Albert să fi putut ocupa aşa deodată locul lui Ambroziu Szucsáki, fără să fi servit şi mai înainte în permanenţă tot acolo. Urme ale protonotariatului său ne-au rămas până la 1540 [2]. Cariera trebue să-i fi frânt-o la jumătate căderea patronului său Ştefan Majláth. Asupra câştigurilor sale de avere, n'am dat până acum decât peste o singură indicaţie. In 1537 a primit dela voevod părţi de moşie în comunele Silvaşul de Jos şi Silvaşul de Sus din comitatul Hunedoara [3].

Alături de funcţionarii mai de seamă ai cancelariei voevodale, care figurează mai durabil, o statornicie asemănătoare se poate dovedi şi în rândul scribilor mai neînsemnaţi. Fără pretenţia de a fi compleţi, drept exemple putem prezenta cariera următorilor scribi. Diacul Simion Kereszturi (Szegedi) era în 1525 notarul vicevoevodului Tomori. In 1528 tot el este membru al cancelariei voevodului Petru Perényi. El rămâne în serviciu şi după ce voevodul trece de partea lui Ferdinand [4]. Era originar din comitatul Hunedoara, şi probabil Paul Barcsay l-a întrodus în cancelarie. Poate că el e identic cu acel diac Simion pe care regele îl trimitea în 1534 în solie la voevozii români [5].

Scribul Ioan Szőkefalvi a făcut avocatură încă înainte de Mohács. Intre 1534—36 a fost notarul cancelariei voevodale [6]. Gaspar Pesti a fost mai înainte secretar regal, apoi între 1538—40 notarul voevodului Ştefan Majláth, iar în timpul domniei lui Ferdinand în Ardeal, controlorul (*contrascriba*) ordonat lângă tezaurariul Petru Haller [7]. O comparaţie temeinică de scrisuri este chemată să decidă

1) *Quellen* II, p. 404, 411, 627—8, 633.

2) Arh. Muz. Ard. Fam. Bánffy VI. R. Fasc. 20. No. 43., Fasc. 125. No. 103, Fasc. 293. No. 1. — Fam. Suky 1538. V. 14.

3) Arh. Capitl. A. I. B. 863.

4) Arh. Capitl. A. I. B. 473, 851. — Janits, p. 65, nota 38.

5) *Quellen* II, p. 373—4, 376—7, 547.

6) Pécsi, p. 20, notele 78—9. Arh. Muz. Ard. Fam. Bánffy VI.R. Fasc. 17. No. 9, Fasc. 20. No. 9.

7) *Quellen*, II. p. 401, 575—6, 608. — Arh. Muz. Ard. Fam. Bánffy VI. R. Fasc. 20. No. 43. — Ember Győző, *Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól*

www.dacoromanica.ro

dacă nu cumva acest Casparus Pestiensis e identic cu acel Casparus de Bod, care între 1540—45 este socotit protonotarul lui Gheorghe Martinuzzi [1].

Am convingerea, că cercetarea mai insistentă a izvoarelor va confirma imaginea schematică, ce se conturează din aceste exemple. Schimbarea, fluctuaţia continuă a personalului, această particularitate a cancelariei princiare de mai târziu, în cancelaria voevodală, cu angajaţi mai puţini, nu se poate observa. Chiar şi în întorsăturile de după Mohács, într'un timp deci când zguduirile nu lipseau, găsim în cancelarie cu aproximaţie pe aceiaşi vechi funcţionari. Oameni în trecere numai, ca Francisc Egegi, notarul vicevoevodului Alex Bethlen, al cărui nume figurează de câteva ori numai în 1529, în acest timp sunt încă excepţii [2].

4.

Vieţile prezentate aici mărturisesc tot atât de convingător, ca şi inovaţiile organizatorice, că încă înainte de Mohács, cancelaria lui Zápolya se deosebea esenţial de acel organ scripturistic primitiv, care le-a stat la dispoziţie voevozilor în secolele precedente. Semne exterioare şi conţinut interior uman dovedesc deopotrivă, că în desvoltarea sa ea a păşit pe calea, pe care înaintea ei o luase cancelaria regală. In unele puncte a ajuns mai aproape de soluţii corespunzătoare timpului, în altele însă au rămas decisive tradiţiile vechi. Un amestec particular de elemente vechi şi noui era acel organ administrativ, pe care l-a găsit în Ardeal marea cotitură din 1526. Se îmbinau înăuntrul lui cariere funcţionăreşti cu rezonanţă moderne, cu soluţii vechi, tradiţionale [3].

Cancelaria, mai modernă apare în oglinda carierei funcţionarilor ei. Pe când la început personalul funcţionăresc era recrutat dintre credincioşii personali ai voevozilor în funcţie, din această pricină schimbându-se mereu, începând cu secolul XVI. cancelaria se menţine în aceiaşi compoziţie şi când voevozii se schimbă. Ioan Szucsáki a funcţionat sub trei voevozi. Paul Barcsay sub patru. Şi ceilalţi au

---

a török kiűzéséig. (Istoria administraţiei moderne maghiare dela Mohács până la izgonirea Turcilor) *A Magyar Országos Levéltár kiadványai*, III, sor. 1. B-pest, 1946.

1) Pécsi, p. 24.

2) Arh. Muz. Ard. Colecţia de fotocopii „Leica" G. 3/632 634, — Fam. Bánffy VI. R. Fasc. 184. No. 4. Fasc. 192. No. 16.

3) Hârtia sau pergamentul necesar pentru diplome, după cum era obiceiul încă şi la sfârşitul secolului, trebuiau să şi-le aducă părţile. (*Quellen*, I. p. 359, II, p. 404, 411. — Arh. Capitl. A. I., Acte diverse, Fasc. 76, Lugoj, 1598).

www.dacoromanica.ro

rămas membri ai cancelariei dela intrare până la moarte. In vremurile turburi de după Mohács, mai întâi voevozii de partea lui Zápolya, după ei cei de partea Habsburgilor, şi apoi iar ai lui Zápolya, au orânduit în general cu acelaşi corp funcţionăresc treburile Ardealului. Dar nu numai guvernarea veche feudală a voevozilor nu se putea lipsi de priceperea şi practica acestui corp. Funcţionarii şi ei se confundau cu lucrările cancelariei. Notarul familiar de mai înainte era atras nu atât de funcţiile diferite care i se ofereau, cât de stăpânul său. El avea o pregătire tradiţională de aşa natură, că stăpânul său putea să-i dea la nevoie orice întrebuinţare, fie de castelan, fie de administrator de moşie, fie de scrib în cancelarie. Cu misiunile lui schimbăcioase nu s'a putut forma, fireşte, o comuniune durabilă între om şi funcţie. Punctul de greutate al vieţii sale, după cum s'a putut observa şi în cazul lui Ladislau Kecseti, pomenit mai înainte, nu cădea pe ocupaţiile sale oficiale din care îşi câştiga pâinea. In schimb generaţia nouă, care apare cu Ioan Szucsáki şi Paul Barcsay, se pregăteşte conştient pentru cariera de funcţionar. La ei îndeletnicirea cu scrisul nu mai e o ocupaţie secundară, care poate fi schimbată oricând cu alte misiuni economice sau militare. Ei au vrut să fie înainte de toate funcţionari. Din aceasta şi-au făcut misiunea vieţii, din aceasta voiau să-şi câştige existenţa. Incepând din tinereţe şi până la adânci bătrâneţe au activat în aceaşi carieră şi mai mult timp în acelaşi oficiu. Au făcut cunoştinţă cu toate şiretlicurile administraţiei. Şi-au însuşit o atât de mare experienţă şi pricepere, că ele au trebuit să fie recunoscute de toată lumea. Până când aceşti funcţionari au ajuns dela postul de scrib la cel de protonotar, viaţa li s'a contopit şi cu funcţia lor şi cu viaţa celorlalţi, cu care au lucrat împreună. Nu se poate înţelege nici trecutul oficiului fără cunoaşterea vieţii lor, nici soarta lor personală fără cunoaşterea raporturilor din acest oficiu. Am văzut că începând dela Petru Szentgyörgyi, angajaţii cancelariei înaintau treptat în rang. Numai aşa a devenit posibilă transmiterea tradiţiilor dela funcţionarii mai bătrâni la cei mai tineri. Iar cunoştinţele tehnice speciale au asigurat din ce în ce o mai mare influenţă acestei comunităţi. Cancelaria e deacum o comunitate de interese închisă şi de loc nu se poate socoti numai o întâmplare, că voevozii nu-şi mai pun în fruntea ei oamenii aduşi din afară. Szucsáki şi ceilalţi sunt primii soli ardeleni ai acestei pături de funcţionari de carieră, pătură care se formează cu încetul.

In ei avem un nou tip de oameni, care cu un picior au şi trecut hotarul dintre evul mediu şi cel modern. Deşi mai mult săraci şi de origini simple, priceperea şi cunoştinţele lor speciale i-au făcut indis-

www.dacoromanica.ro

pensabili pentru deţinătorii puterii. Cazurilecele mai multe ajungeau în faţa voevodului cu referatul secretarului şi astfel şi rezoluţia lua formă, nu în mică măsură de sigur, după opinia lui.

Şi la judecăţi, în acest timp nu cuvântul vicevoevodului sau al voevodului era deciziv, ci păierea competentă a protonotarului. Societatea simţea, că rezolvarea treburilor în realitate a lunecat din mânile marilor potentaţi, ale voevozilor şi vicevoevozilor, în mânile funcţionarilor neînsemnaţi, reprezentând însă competenţa necesară în materie. A recunoscut marea posibilitate care se deschidea, a văzut că pe această cale, şi numai cu ajutorul cunoştinţelor de specialitate, independent de avere şi de naştere, şi oamenii cei mai de rând se pot ridica între conducătorii care decid de soarta ţării, şi de aceea şi-a îndreptat fiii în număr din ce în ce mai mare spre această carieră. Jertfele materiale însemnate pentru câştigarea bunăvoinţei funcţionarilor, dovedesc şi ele îndeajuns aprecierea poziţiei lor din partea societăţii. Conştienţi de indispensabilitatea lor pentru stăpân şi de autoritatea lor mereu în creştere în faţa interesaţilor, nu e de loc mirare că se străduiau să-şi cucerească în societate un loc demn de rolul pe care-l îndeplineau. Aci ţinteau şi achiziţiile de titluri şi de donaţiuni.

Tocmai cu Paul Barcsay se poate exemplifica cât de mult a putut îndrepta o carieră de funcţionar, situaţia socială a unei familii. Cariera el şi-a început-o sărac, la moarte însă a lăsat în urmă avere, titluri şi autoritate în societate atât de însemnate, încât copiii săi cu ajutorul lor au putut ajunge în legătură cu cele mai distinse familii ale ţării [1]. Ocupaţia de funcţionar a intrat şi ea între mijloacele prin care se poate câştiga avere şi rang în societate. Unirea celor cu cunoştiinţe de specialitate cu deţinătorii puterii politice devine de aci înainte şi în Ardeal un foarte însemnat izvor de constantă împrospătare socială.

Dar deşi generaţia lui Barcsay a început să se elibereze din dependenţele stricte al familiarităţii, era încă departe de independenţa personală din timpurile noui. In cancelarie şi acest personal a ajuns în chip de familiari ai voevodului. La alegere însă nu legăturile personale de mai înainte au fost decesive, ci cunoştinţele în materie. Voevozii fără rădăcini în Ardeal, în secolul XVI nu-şi mai alegeau angajaţii de cancelarie din familiarii lor devotaţi, aduşi cu ei, ci din literaţii de aci care cunoşteau bine obiceiurile locale. Din schiţele

1) Fiilor săi a lăsat moştenire următoarele moşii : Sânger, Bărboşi, Cipăieni, Icland, Lechinţa, Datăşeni, Căpuş, (din com. Turda) Tăuşeni, (com. Cluj), Bârcea-Mică, Bretea-Română, Gânţaga, Covragi, Băţălar, Vâlcelele-Rele, Vâlcelele-Bune, Archia, Bacea (com. Hunedoara). (Arh. Muz. Ard. Fam. Bánffy VI. R. Fasc. 20. No. 32).

www.dacoromanica.ro

biografice prezentate, apare aproape ca o regulă obiceiul, ca voevodul în caz de vacanţă în cancelarie, să angajeze pe notarul Conventului din Mănăştur. Dacă ne gândim că Mănăşturul era centrul cel mai frecventat al scripturisticei ardelene din evul mediu, că acesta în urma numărului mare al misiunilor primite din partea voevozilor, era socotit ca un serviciu auxiliar al cancelariei, ni se pare aproape normală această practică [1]. Voevodul chiar căutând nu ar fi putut să găsească angajaţi, care să cunoască mai bine toată practica ardeleană, atât pe cea din cancelaria voevodală, cât şi pe cea a locurilor de încredere. Şi tocmai pentrucă raportul dintre familiar şi stăpânul său nu se baza pe o obligaţie veche, cu trecut îndepărtat, între voevozi şi angajaţii lor din cancelarie s'a format o variantă mai liberă a familiarităţii. Anume, aceşti funcţionari erau familiarii voevodului nu în calitatea lui de magnat proprietar, ci în calitatea lui de căpetenie a guvernului ţării. In cazul că voevodul se schimba, ei şi atunci rămâneau în post. Pe noul lor şef de serviciu îl recunoşteau de patron care şi el era legat de ei, doar ei asigurau mersul ordonat al guvernării şi respectarea obiceiurilor locale pretinse de societate.

Retribuţiile le primeau, ca şi ceilalţi familiari, în natură. Partea care le revenea în haine de ex., li se atribuia se pare dela oficiul vigesimal din Sibiu, din mărfurile sosite din străinătate [2]. La retribuţiunile lor regulate li se mai adăuga o parte mai mică sau mai mare, după buna chibzuinţă a voevodului, din amenzi. De ex. în 1510 Ioan Szucsáki cedează vicevoevodului Barlabássy, pentru doi boi partea din amenzi pe care i-o dăduse voevodul [3]. Mai însemnată trebue să fi fost partea judelui din Sânger, la care a renunţat Zápolya în 1525 în favorul lui Paul Barcsay [4]. Temelia veniturilor şi a îmbogăţirii funcţionarilor totuşi nu atât acestea o formau, ci mai mult donaţiunile de moşii şi darurile primite drept recompensă dela părţi. Putem invoca iarăşi cazul lui Barcsay pentru a arăta că, funcţionarii din centru şi-au putut strânge proprietăţi atât de însemnate, ca de ex.

---

1) Comparaţia scrisului protocoalelor şi al actelor eliberate din Cluj-Mănăştur cu cel al documentelor voevodale ar da posibilitate pentru a putea constata cât de strânse au fost legăturile în Ardeal între scripturistica locurilor de încredere şi a administraţiei centrale. Dacă se cunoaşte activitatea medievală a două locuri de încredere, atunci se vor putea schiţa fundamentele medievale ale scripturisticii din epoca principilor. Pe urmă, clarificarea acestor legături promite şi o explicaţie a trăsăturilor neobişnuite ce se pot observa în activitatea modernă a locurilor ardelene de încredere.

2) *Rechnungen*, p. 312.

3) Arh. Muz. Ard. Fam. Wass. 1510. VIII. 11.

4) Arh. Muz. Ard. Fam. Bánffy VI. R. Fasc. 304. No. 107.

www.dacoromanica.ro

moşia lui din Sânger, câştigate numai prin stăruinţă şi prin servicii oficiale, fără vreo donaţie regească sau voevodală.

Situaţia personalului din cancelarie seamănă întrucâtva cu a acelor funcţionari familiari din vremurile noui, care în afară de stăpânii lor mai erau mijlociţi în legătură, şi cu puterea de Stat [1]. Retribuirea acestora se făcea din suma pe care stăpânul lor o primea dela domnitor peste salariul său obişnuit, numai ca să-şi plătească ajutoarele în munca sa oficială. Dar în cazul funcţionarilor voevodali de dinainte de Mohács nu din această formă transitorie de salarizare rezulta o oarecare solidaritate între societatea ardeleană a ordinelor şi personalul cancelariei, şi mai mult din împrejurarea că acesta reprezenta în administraţie obiceiurile şi practica locală, faţă de voevozii nestatornici şi veniţi din alte părţi.

Apariţia noului tip de funcţionar deci se poate recunoaşte în Ardeal încă înainte de Mohács. Moşierimea stăpânitoare încă nu vedea, dar elementele păturilor sociale de jos, năzuind în sus, simţeau că superioritatea intelectuală, mai ales în cariera funcţionărească, se poate validita faţă de puterea materială. De aceea s'a recrutat prima pătură biurocratică de carieră din rândurile nobilimii mici sărăcite, ale burghezimii sau ale iobăgimii. Un stadiu ridicat de evoluţie al societăţii ardelene denotă faptul, că ea avea acum destui oameni pregătiţi pentru a face faţă lucrărilor regionale şi destulă putere pentru a asigura posturile modeste ale scripturisticei de atunci. Dar încă înainte ca pătura aceasta să se fi putut întări şi întinde îndeajuns, organizarea principatului independent i-a impus sarcini peste puterile sale. Incât oameni de specialitate, veniţi din partea de Vest a Regatului Maghiar şi rămaşi aici, au trebuit să-şi ia asupra lor sarcina să pună în mişcare maşinăria statului ardelean. Pătura autohtonă din jurul cancelariei voevodale, ce-i drept a salvat tradiţiile desvoltării medievale, transmiţându-le cancelariei princiare, dar pentru ca să impună stăpânirea străduinţelor administrative mai noui, de dinainte de Mohács, nu a mai avut destulă putere. Dar aceasta nu reduce cu nimic importanţa recunoaşterii, că organizaţia administrativă a voevodului ardelean, din timpul Mohácsului, a atins şi ea nivelul de evoluţie al celei maghiare din evul mediu şi numai marile schimbări de mai târziu au împiedecat realizarea completă a acestei administraţii moderne, crescute pe tulpină autohtonă.

Sigismund Jakó
Profesor la Universitatea Bolyai din Cluj

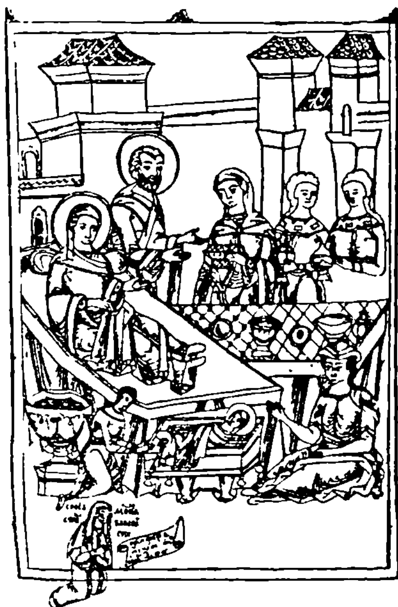
1) Ember, *op. cit.* p. 602.

www.dacoromanica.ro

NOTE ȘI COMUNICĂRI

Condicarii noştri

Despre modul cum îşi împliniau îndatoririle lor scriitorii vechilor condici avem puţine mărturii. Intre acestea se poate număra şi aceea a scriitorului Condicei mănăstirii Dintrunlemn „întru care sânt trecute toate scrisorile şi hrisoavele sfintei mănăstiri, cele de moşii, vii, Ţigani şi cele de milă, care s'au scris în zilele prealuminatului şi prea înţăleptului nostru blând Domn şi oblăduitori a toată Ţara Rumânească Io Alexandru Ioan Ypsilant Voevod întru întâia domnie a Mării Sale, păstori fiind scaunului episcopiei Râmnicului chiriu chir Filaret Miralicheianul. La anul măntuirii dela Hs. 1781 Iunie în 11 zile. De Petrache Ghiurca Rămničanul" (f. 7). In alt loc mai adaogă : „cu ajutoriul preacuratei fečoarei Mariei condica până aicea călătoriîa sa făcând cu scrierea scrisorilor de moşii, vii şi Ţigani şi către săvărşire ajungând încetă. Deci de aici înainte tot cu al aceştiiaş preacurate fečoare ajutoriu începui a scrie hrisoavele de milă, care s'au dat de către prealuminaţii Domni sfintei mănăstiri Dentrunlemn, ca să aibă sfănta mănăstire milă drept chiverniseală, pentru večnica lor pomenire" (f. 295).

Fig. 1. Schiţa votivă (f. 8 v.)

Lucrarea este mediocră. Frontispiciile, înfloriturile, iniţialele, destul de puţine, sunt inspirate sau copiate din tipărituri. Adesea imită ornamentele hrisoavelor înseşi. Culorile sunt folosite fără gust artistic. Copiile însă sunt destul de fidele, cu toate că datele actelor nu odată sunt cetite greşit, dar nu mai mult decât au făcut-o arhiviştii Statului în inventarele lor. Cu toate acestea două schiţe în peniţă merită să fie reţinute. Cea dintâi reprezintă hramul mănăs-

www.dacoromanica.ro

Fig. 2. Foaia de titlu (f. 7)

Fig. 3. Inceputul predoslov ei (f. 9)

Fig. 4. Inceputul hrisoavelor, desen în peniță, colorat verde albastru și aur (f. 15)

Fig. 5. Inceputul sîârșitului, desen 'n peniță, colorat verde și roșu (f, 295)

www.dacoromanica.ro

tirii, Naşterea fecioarei Maria, cu portretul Sofiei monahia stariţa Căzăneasca oferind condica : ,,Primeşte stăpână acest odor al tău'' (f. 8 v.). A doua îl reprezintă chiar pe scriitor, încunjurat de uneltele sale de lucru : condica, haragul, condeiul, compasul şi cerneala. In mâna stângă poartă pana (f. 419). Mai pe larg : Em. Vîrtosu, *Chirilicale*, în *Arhiva Românească*, IV (1940), p. 293—294.

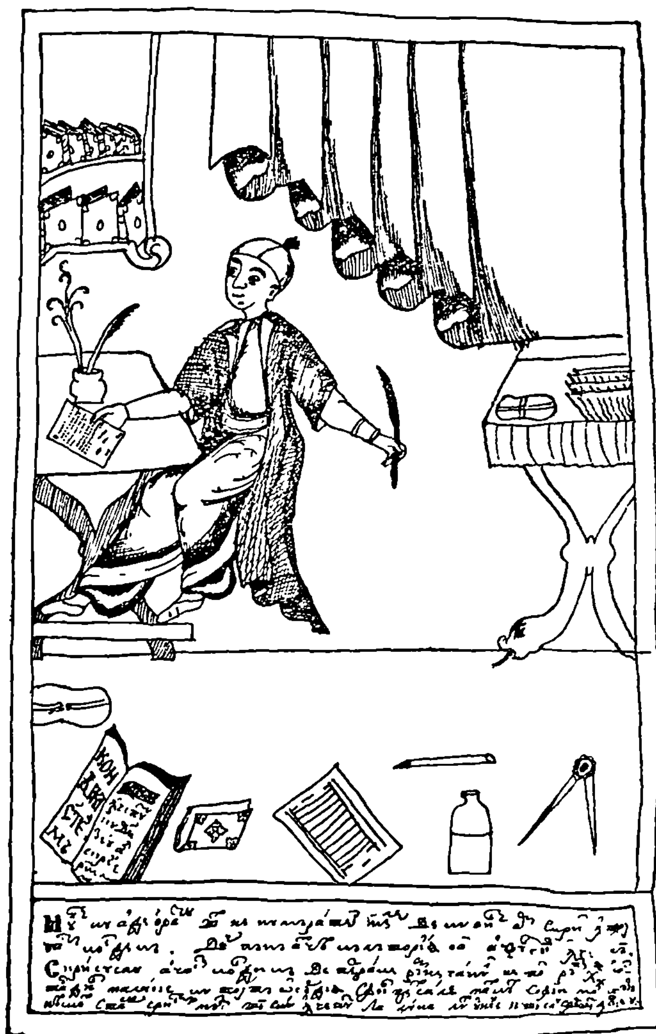

Fig. 6. Condicarul Petrache Ghiurca la lucru (f. 419).

Schiţa din urmă este însoţită şi de următoarea notă : ,,Multe cu adevăratu şi nenumărate mile de cuvinte am scris într'ačastă condică. Deci până aicea călătoriĭa sa ajungând încetă. Scrisu-s'au ačastă condică de Petrache Râmničanul, nepot răposat Hagi Costandin Malache, cu toată osârdiĭa sfinţii sale maicăi Sofii monahia

www.dacoromanica.ro

Căzănească, starița sfintii mănăstiri. Și s'au început la luna lu Iunie 11 și s'au sfârșit la Avgust 28".

Deci, pe lângă ceea ce ne informează grafic, ne arată că în 79 de zile a transcris peste 300 documente în peste 350 pagini mari împodobite. Dacă s'a dus pe vară la mănăstire să se odihnească, atunci ne dăm seama că n'a profitat de ospitalitate!

Azi condica se păstrează la Arhivele Statului din București, secția manuscrise nr. 445.

A. Sacerdoțeanu

Inceputul anului

La noi nu s'a precizat încă dacă s'au folosit mai multe stiluri sau nu. In mod obișnuit se crede că s'a socotit începutul anului la 1 Sept. Au mai fost discuții și pentru alte stiluri, dar n'au rezistat criticei. Dăm acum un exemplu că *nu începea* anul la Sept. Intre actele mănăstitii Cozia se află unul privind hotărnicia moșiei Brativoești, plaiul Loviștei (pachet XXV, doc. nr. 3). Anaforaua boerilor veliți e din 1 Febr. 1779, iar confirmarea domnească, așezată în fruntea actului, e din 25 Octomvrie 1779. Aceasta înseamnă continuitate în numărarea zilelor dela Febr. la Oct., sau, cum începe însăși confirmarea domnească „la luna lui Fevruarie într'acest curgător an..."

Din nefericire, nu suntem în fața actului original, ci a unei copii din condica divanului. Aceasta însă nu schimbă problema ci impune o mai atentă cercetare cronologică a condicilor înseși.

A. S.

Inceputul anului în Oltenia sub Austriaci.

La 31 Dec. 1734 Dumitru din Seaca jud. Mehedinți înaintează o jalbă către „Prea cinstită chiesaro-crăiască administrație" din Craiova arătând că nu este rumân deoarece s'a răscumpărat dela răposatul Radul Năsturel și că pe nedreptate îl reclamă starița mănăstirii Dintrunlemn. Cere să fie puși față „și de are niscareva scrisori ca să stea în potriva scrisorilor mele și să fie mai bune" atunci să fie dat rumân; dacă nu, să fie lăsat în pace „nevrând ca să fugă nici părinții miei, nici alții, pe cum au fost fugit alte rude ale mele". Administrația dispune ca să se înfățișeze părțile la Craiova, iar până atunci să nu fie ținut rumân. Dispoziția aceasta e dată la 14 Ian. 1734. Este evident că s'a întrebuințat stilul Nativității. (Actul la Arhiv. Stat. București, *M-rea Dintrun lemn*, pach. X doc. 20).

Că nu poate fi vorba de stilul dela Sept. o dovedește un alt act al cancelariei: o rezoluție imperială dela 31 Iulie 1732 este comunicată de administrație la 15 Nov. 1732 (*ibid.* pach. XLV doc. 32—33). Deasemeni o hotărnicie a 4 boeri din 15 Iun. 1735 e confirmată la 28 Nov. 1735 (*ibid.* ms. nr. 445 f. 163 și ms. 446 f. 18v —19); însă altă hotărnicie, tot a 4 boeri, din 22 Dec. 1735, e

www.dacoromanica.ro

confirmată la 27 Ian. 1736 (*ibid.* ms. 445 f. 163 v—164 şi ms. 446 f. 55—56).

Deci e de presupus că trebue să purtăm grijă pentru corespondenţa anilor în actele emise în zilele de 25—31 Dec., care aparţin astfel anului nostru precedent.

A. S.

Cum se confirmau actele

In linii generale se cunoaşte practica validării actelor noastre şi se ştie că era destul de costisitoare. Se cunosc însă mai puţin amănuntele. Pentru evidenţierea acestora ne vine în sprijin şi jalba pe care o dăm mai jos (Arhivele Statului, Bucureşti, *Schitul Crasna*, pach. VII, doc. nr. 8) şi care ilustrează un moment al necazurilor îndurate pentru *teorisirea* unor copii scoase din condica Divanului.

Prea Inălţate Doamne,

Cu lacrămi fierbinţi jăluescu milii şi bunătăţii Mării Tale pentru pricina de judecată ce mă tot trage naşi-mea Voichiţa Vălernca încă din zilele Mării Sale Domnu Hangarliu. Tot purtându-să cărţile cele de hotărnicie din mănă în mănă s'a ruptu foarte rău şi mi-au zis dum-lor veliţi boeri să jăluescu Mării Tale, să fie luminată poruncă să pue dumnealor iscăliturile pe copiile ce s'au scos din cuvănt în cuvănt, pentru încredinţarea, ca să nu ne pierdem hotărărea ce o avem făcută de dumnealui Mihaiu Măgureanu chiĭar cu iscălitura dumnealui.

Şi iarăş cu fierbinţi lacrămi jăluescu Inălţimii Tale să te milostiveşti asupra mea ticălosul, să fimu scoşi Luni înaintea Mării Tale, că am şăzut dela Sfeti Necolae pănă la Păresimi, tot înfăţişindu-mă înnaintea dum-lor veliţi boeri şi acum aşteptu dela sfintile Paşti să ne scoaţă înnaintea Mării Tale şi ne tot dă rănd din în zi în zi şi am sfărşit de n'am cu ce-m lua nici păine şi rămăiu şi făr de arătură, de o să-m pie şi copii de fome şi dajdiĭa îm este în spinare şi cu şăderea mea pă aicea zapciu îm va fi răspăndit şi copii. Şi cum Domnul Hs. te va lumina pe Măriĭa Ta.

Robul Mării Tale Dinu Potlogescu sud Saac.

Cât pentru adeverirea seneturilor poruncim Domniĭa Mea dumitale vel logt. de Ţara de Jos să theoriseşti jalba şi cererea lui. Iar pentru a fi scoşi la Divan înnaintea Domnii Mele, poruncesc zapciule ce eşti orănduit mâine negreşit să-i scoţi.

1801 Apr. 14

Biv vel Medelnicer.

Actul vorbeşte dela sine. In ceea ce priveşte întârzierea se pare că nu se datora boierilor divaniţi, dovadă rezoluţia categorică a fostului mare medelnicer.

A. S

www.dacoromanica.ro

Cu privire la reforma învăţământului : La ce serveşte istoria

Problema istoriei în învăţământ a preocupat, şi preocupă, totdeauna pe educatori. Acum opt ani chestiunea era desbătută pe larg şi în Franţa. Cunoscutul istoric Louis Halphen a intervenit şi el în discuţie prin scrisoarea adresată directorului ziarului *Le Temps* din 8 Mai 1938. Pentru interesul pe care îl prezintă — vremea scursă de atunci încoace neştirbindu-i-l cu nimic — o publicăm aici după *Bibliothèque de l'Ecole des chartes*, 99 (1938) p. 210 — 213.

A. S.

Domnule Director,

Istoria suferă de câţiva ani asalturi aspre. I se reproşează rând pe rând ce este şi ce nu este ; o acuză că se întemeiază pe fapte care n'au căutare şi că trece sub tăcere tocmai pe acelea care ne-ar interesa ; i s'a zis fără interes pentru că ne întreţine despre aceea ce e mort ; i s'a zis fără valoare educativă sub pretextul că întunecă memoria cu noţiuni improprii formării spiritului ; i s'a zis chiar „reacţionară" pentrucă se complace în înfăţişarea timpurilor trecute. Fără îndoială, cauzele bune se apără prin ele înseşi şi prea mulţi apărători vatămă. Dar în acest moment criticile se înmulţesc şi, dela critici, se începe trecerea la fapte. Se face o mare reformă a învăţământului şi, cum era de aşteptat, istoria este lovită.

Desigur, istoria nu este intangibilă şi, din ideile puse în discuţie de către reformatori, mai mult de cât una merită consideraţie. Dar nu este nevoie deloc ca oamenii de meserie să fie atinşi de delirul persecuţiei pentru a-şi da seama că vântul care suflă la loc înalt e mai puţin ca niciodată favorabil disciplinei lor.

Se minunează mai ales aflând că făuritorii reformei se gândesc să micşoreze sarcina sub care, cu toată evidenţa, se scufundă tinerele spirite suprimând din învăţământ largile perioade istorice pentru a nu propune elevilor decât câteva tipuri de civilizaţie, alese fără îndoială din pricina caracterului lor pitoresc şi nelegate între ele. Astfel vor fi introduşi copiii în istorie cum sunt duşi la cinema ; vor defila sub ochii lor imagini frumoase ; tot astfel scene de oroare, căci o şedinţă bine ordonată cere o cumpănire fericită a plăcutului şi a tragicului ; pe urmă, filosoficeşte, fiecare se va duce acasă, cu ochii plini cu aceste viziuni frumoase sau dramatice.

Istoria trebue oarecum să fie rezervată „răgazurilor dirijate ?" Este deci condamnată să nu mai fie decât un lux — un lux tolerat şi încă provizoriu ? Căci, mai mult ca ori când, în aceste condiţii, se va reînvia vanitatea şi se va îndrepta încet către moartea fără fraze.

Dar, în adevăr, istoria nu serveşte ea la nimic ? Este la modă azi să se spună. D. Paul Valéry a lăsat-o să se înţeleagă în conferinţe şi într'o carte răsunătoare. După el, de câtăva vreme, d. Julien Benda şi-a luat sarcina să arate desertăciunea acestei doamne a greşelilor, pe care altfel n'o batjocoreşte, dacă e s'o credem, decât pentrucă are pentru ea oarecari slăbiciuni. „La ce poate *servi* ea oare ?" se întreabă el. Şi, punându-şi întrebarea, încearcă să o scoată şi din

www.dacoromanica.ro

ultimul ei adăpost, declarând că nu poate aduce serviciu nici măcar omului de Stat [1].

Pentru ce, de fapt, observă el, omul de Stat s'ar duce să se încurce în aşa zisele „precedente istorice" atât cât nici faptele, nici mediurile în care se desfăşoară faptele, nici condiţiile generale unde se prezintă, niciodată nu sunt aceleaşi? Omul de Stat să privească deci hotărît realitatea în faţă şi, ştergându-şi spiritul de orice amintire a trecutului, să-şi dea silinţa ca prin singură puterea judecăţii sale să rezolve problemele pe care i le pune prezentul.

Fără îndoială, şi care este istoricul demn de acest nume care să susţină contrariul? Istoricul ştie tot ca un altul, şi poate mai bine decât oricare, că nu există precedente adevărate, că situaţiile în prezenţa cărora ne pune viaţa sunt totdeauna situaţii noui şi care cer soluţii noui. Mai mult, cine dar, va fi aşa de naiv să creadă că istoria este o culegere de jurisprudenţe suficientă pentru consultat, în felul unui Dalloz, pentru a afla remedii pentru greutăţile noastre de moment? Este o bună vreme decând nu se mai vorbeşte de „învăţăturile istoriei" în sensul pompos şi prudhommeian cum se auzea altădată. Dar se poate spune că istoria şi-a sfârşit calităţile? Trebue să reamintim oare contemporanilor noştri de cât trecut îndelungat e făcută lumea noastră modernă şi cât de mult istoria unui popor îi porunceşte viitorul?

Curioasă şi zăpăcitoare este pretenţia oamenilor de Stat care îşi închipue că pot să trateze popoarele altfel decât face medicul cu suferinzii săi sau dascălul cu discipolii săi! Ce medic, ce pedagog s'ar crede în stare să îndrepte cu folos pe aceia ce-i sunt încredinţaţi fără să ţină seama de antecedentele lor, de condiţiile materiale şi morale în care s'a desvoltat corpul şi mintea lor, cu alte cuvinte de tot ceea ce terenul pe care va lucra el oferă de favorabil sau nefavorabil pentru experienţele sale?

Oricâtă încredere ar avea în plinătatea metodelor sale, ştie că ele trebue adaptate la fiecare caz particular şi că un individ nu este o teoremă, ci o maşină vie, al cărei viitor e funcţia trecutului. Fiinţa colectivă care este un popor scapă ea oare de această regulă? N'ai decât să deschizi ochii spre a te convinge de contrariul.

Ori cum ar fi, istoria este cheia prezentului. Dacă este de folos, mai bine zis, dacă este necesară, este exact în măsura în care cercetarea cauzelor este necesară celui care vrea să explice faptele care se desfăşoară sub ochii săi. E surprinzător ca în acest secol al ştiinţei, să formulezi adevăruri aşa de evidente. Poate că unii au făcut din istorie o întrebuinţare abuzivă, că pierzând din vedere scopul de atins au luat lucrul mărunt drept esenţial şi au dat astfel publicului sentimentul perfectei sale inutilităţi.

E vremea să privim problema în faţă mai nainte ca răul să ajungă iremediabil. Mai ales e vremea să reamintim că istoria nu e nici un muzeu de curiozităţi, nici un repertoriu de exemple sau anecdote, nici

---

1) Julien Benda, *Histoire et gouvernement*, în *Précision*, Paris, 1937, în—16, p. 56—59, şi în conferinţe variate ale aceluiaşi autor în 1936, 1937, 1938.

www.dacoromanica.ro

un album de rebus, ci o ştiinţă, o ştiinţă adevărată, care-şi propune, ca toate ştiinţele, să explice realul descompunându-l şi încercând să deosibească cu grijă înlănţuirea cauzelor şi efectelor. Materia asupra căreia lucrează istoricul e mai complexă decât multe altele; mijloacele de investigaţie de care dispune sunt mult mai aspre; mărturiile pe care se întemeuază sunt nesigure; critica mai mult ca orice, este anevoiasă; dar este datoria specialiştilor să biruie aceste piedici.

In orice caz, nu se condamnă o ştiinţă fiindcă cei ce o practică o practică rău. Trebue judecată în ea însăşi şi chiar cărţile proaste de istorie sau un rău învăţământ al istoriei nu vor putea să ia istoriei nici raţiunea de a fi nici calitatea ei educativă. Şi iată dece cerem îngăduinţa acelora care fac proces istoriei să gândească de două ori înainte de a o condamna. Dacă se hotărăşte să se suprime cu o trăsătură de condeiu tot trecutul umanităţii sub pretextul că istoria care ni se serveşte este adesea îngrămădită de fapte lipsite de interes şi de consecinţe reduse, sau mai bine, care nu au nicio valoare, dacă se va decide alegerea la întâmplare din massa faptelor, acelea care vor părea mai curioase spiritelor însetate de lucruri moderne, vom avea fără îndoială, într'un caz sau altul, multă uşurare în rafturile bibliotecilor noastre şi în circonvoluţiile creerului, dar vom fi întors de bunăvoie spatele dela ştiinţa raţională şi, sub culoarea „modernităţii", vom arunca busola în mare.

Binevoiţi a primi, etc.

Louis Halphen

Două precizări privitoare la hrisovul grec al lui Constantin Duca (Oct. 1702)

In *Hrisovul* V (1945), p. 97—105, am avut prilejul să publicăm un hrisov în limba greacă al lui Constantin Duca. In urma cercetărilor ce le făcusem mai înainte, am declarat că acest document este inedit. Ni s'a atras însă atenţia, de curând, asupra faptului că actul acesta s'a mai publicat în *Arhiva românească*, II, ed. 2, Iaşi, 1862, a lui Mihail Kogălniceanu. Intr'adevăr, hrisovul se citeşte acolo la paginile 200-203, fiind „prescris la 12 Septem. 1840 de C. Hurmuzaki".

Ediţia aceasta însă este plină de greşeli şi scăpări de tot felul iar textul nu-i tradus, lucru care lămureşte deplina necunoaştere a hrisovului de către istoricii români.

Cât despre stema atât de interesantă a acestui document, ea este descrisă la p. 203. Şi Hurmuzaki vede ca şi noi o potcoavă în obiectul ce-l ţine unul din capetele pajurei (numai că nu şi-a dat seama că pajura e făcută cu două jumătăţi de păsări deosebite). In aşteptarea să revenim într'un viitor apropiat asupra acestei steme, înştiinţăm pe cetitor, chiar de acuma, că hipoteza noastră cum că pasărea cu potcoava aminteşte Ucraina, este întemeiată, după cum domnul Alexandru Oleroff dela Bruxelles ni-o asigură printr'o scrisoare.

P. Ş. Năsturel

www.dacoromanica.ro

Artur Verona

A coborît astăzi în cuptorul crematoriului trupul îndelung chinuit al lui Artur Verona. Noutatea acestui mod de trecere în eternitate, lăsând în urmă numai un pumn de cenuşe, trecând peste tradiţia milenară a înhumării şi neţinând seama de nevoia unui mormânt decorat de natură tot altfel în fiecare anotimp, la care să-şi plece pios frunţile cei ce vin în urma noastră, corespunde întocmai cu spiritul şi concepţia lui despre viaţă şi despre artă. Căci Artur Verona n'a preţuit viaţa pentru ceea ce se înţelege în comun a o trăi ci ca un scop în a crea prin ea şi n'a văzut în artă o expresie, o reprezentare, ci o trăire adâncă, internă, plină de senzaţii şi de gânduri. Figurarea a fost la el numai un mijloc şi ca atare a privit-o tehnic. Pentru el opera de artă trebue să fie un lucru dumnezeesc făcut de mâini omeneşti cu elemente care stau la îndemâna oricui. Şi după cum în ideea lui picturală, în concepţie şi în colorit a plecat dela lucruri obişnuite pe care le-a transfigurat, le-a înseninat, le-a armonizat, tot astfel şi în marea trecere a pornit dela moartea comună pe care a transpus-o instantaneu în dispariţie totală.

Dar, pe lângă arta lui, Verona a înţeles să fie un om activ, să pună în lumină talentul şi să-i înlesnească tehnica. De aceste lucruri a fost preocupat la Şcoala de pictură bisericească şi în tratatul de pictură care îi încununează activitatea. A dovedit astfel nu nunumai că era un protejat al muzelor ci şi un trudnic lucrător. Fără această împerechere nu poate exista creaţia de artă. Talentul singur nu poate duce decât la exhibiţii trecătoare. El o ştia bine şi s'a împotrivit din răsputeri acestui curent nenatural.

Nu mai puţine merite are Verona şi în rezolvarea problemei restaurării monumentelor noastre picturale. Originile sale italiene, care îl legau de patria artei, l-au făcut să înţeleagă şi să iubească trecutul în toate manifestările lui artistice. In acest sens activitatea lui la Comisia Monumentelor Istorice iese cu totul din comun : a dăruit viaţă nouă multor monumente sortite dispariţiei. Când trupul lui ţintuit de suferinţă nu se mai putea mişca, din patul de suferinţă măna şubredă a creionat până la sfârşit schiţe de restaurare şi glasul lui a dictat îndrumări de urmat pentru refacerea vestigiilor artistice. Şi astfel Verona până în ultima clipă a răspuns marei datorii a omului : să muncească. Moartea a pus sfârşit unui chinuit.

A. S.

Paul Nicorescu

Sunt oameni pe care nu-i poţi preţui decât dacă îi cunoşti în deaproape. Paul Nicorescu era dintre aceştia. Infăţişarea viteliusiană, vorbirea domoală, răspunsul întârziat, opera de mici proporţii şi rar înfăţişată, făceau din el o persoană neaccesibilă, depărtată, necăutată. Şi totuşi nimic nu era mai ponderat, mai sincer şi mai instructiv decât colocviul cu profesorul de istorie antică dela Universitatea din Iaşi.

www.dacoromanica.ro

N'a căutat nici onorurile, nici ştiinţa. Le-a avut însă fiindcă i-au venit dela sine ca fruct al caracterului şi al pregătirii sale. Fiind unul din cei dintâi elevi ai lui Pârvan a lucrat pe şantier cu el, începându-şi activitatea ştiinţifică încă de atunci. Scrisul pare să nu-i fi fost prea la îndemână şi deaceea numărul lucrărilor sale este limitat. Insă fiecare îşi are o noutate, scopul apariţiei ei fiind bine determinat. Avea o lectură excepţională, o memorie de invidiat, un spirit de observaţie cum rar se întâlneşte şi o viaţă de a fi riguros ştiinţific neobişnuită la noi. Toate acestea au făcut să fie chemat la catedra ieşană, unde a adus un spirit nou.

Ceea ce îl caracteriza însă pe Paul Nicorescu era prietenia, înţelegerea celor mai tineri care lucrau în domeniul ştiinţei, cu titluri academice sau în amator. Aceasta l-a făcut să fie prezent la orice manifestare publică în care se putea aduce o contribuţie. A nu pune bariere între titratul academic şi diletantul capabil este fără îndoială o calitate pe care nu o au mulţi. Nicorescu a avut-o şi a folosit-o atât cât trebuia.

A fost lipsit de spiritul combativ şi deaceea n'a apărut nici odată pe linia întâi. Dar, după dispariţia lui Pârvan, a păstrat această linie de întâietate în lucrările arheologice pe teren. Când n'a mai crezut că o astfel de linie poate fi păstrată, a dispărut. Se poate spune că Nicorescu s'a lăsat să moară căci nu a luptat cu nimic împotriva celui dintâi atac al naturii. şi astfel a dispărut, mult prea timpuriu, încă un arheolog de mâna întâia, încă unul din puţinii elevi şi colegi ai lui Pârvan.

A. S.

Mircea Nădejde

Tânărul director al Muzeului de artă naţională moare în vârstă de treizeci de ani. Sfârşeşte activitatea înainte de a o începe, căci cele două studii din *Analecta* arată numai ce ar fi putut ajunge Mircea Nădejde în critica artistică.

S'a sbuciumat prea mult în domenii diferite, a încercat o nouă direcţie în organizarea muzeelor şi a dorit o înoire deplină în concepţia protecţiei artei. Se gândea şi la o mare galerie naţională în care să figureze tot ce e mai de seamă în creaţia noastră artistică. Intemeiat şi pe faptul că milita în politică, credea în izbânda planurilor sale. S'a consumat însă mult înainte de vreme, şi a dispărut întovărăşit de părerile de rău ale tuturor.

A. S.

Emanoil Bucuţa

Am dus astăzi pe calea din urmă pe acela care a fost Emanoil Bucuţa. Nimic nu mai era din robusteţea şi din plinătatea sănătăţii lui de ieri. De limpezimea spiritului, de adâncimea gândirii şi de răspunderea cuvântului scris nu a mai rămas nimic. Puţinătatea aceea de trup sfârşit nu se mai vădea decât prin luminoasa

www.dacoromanica.ro

frunte, impunătoare încă prin înălţimea ei chiar şi asupra ochilor stinşi. Mulţimea adunată în jurul sicriului a văzut pentru ultima dată numai această frunte. Fiecare îşi dădea seama de câtă inteligenţă a putut ea ascunde.

In viaţa publică Emanoil Bucuţa a avut un rost modest. Aparent a căutat să-l facă şi mai modest pe când în fond a realizat o operă neasemănat de mare. Dorea culturii româneşti să pătrundă până în cele mai depărtate unghere de ţară veche sau nouă. Cei care puteau s'o facă erau oameni modeşti care trebuiau sprijiniţi de cel care avea grija *culturii poporului*. A da prestanţă exagerată postului său însemna îndepărtarea de misiune a puţinilor apostoli săteşti. Deaceea s'a silit totdeauna să le fie un prieten, şi a izbutit. Câte odată părea rigid, tăcut, inabordabil pentru cine nu-l cunoştea. Şi nu era decât un torturat al gândului, al dorinţei de bine, de bine în sine ca mulţumire sufletească, şi nu de neînţelegere sau din dorinţa de a se impune.

Era un semănător de idei, care plecau dela marea *idee europeană*, care trebuia să unifice o lume prea torturată de idei locale, până la punerea în lumină a ultimei licăriri de geniu într'o pagină de autor român. Era un torent de idei susţinut de o vastă cultură multilaterală. Numai o autocritică excesivă l-a oprit de a da tiparului mai mult decât a dat. Cât de enciclopedic a fost o arată ultima revistă pe care a redactat-o. Sunt acolo aruncate cu răbdare toate seminţele bune ale culturii umane şi ale temeiniciei naţionale. Cred că au fost aruncate în pământ bun şi-şi aşteaptă rodul la vremea lor.

Bucuţa era un timid, un culegător de perle din noianul cărţilor bune. Totuşi, când era cazul, se arunca tăios în mijlocul învrăjbirilor nedrepte. Vor rămâne un model de ascuţită critică serioasă paginile pe care le-a scris în apărarea lui Nicolae Iorga. Ele n'au venit dela un specialist ci dela un om de inimă într'o vreme când anumite dezagregări morale făcuseră nişte timoraţi din toţi mânuitorii condeiului. Nu e exagerat să spunem că în multe puncte de vedere amândoi se apropiau până la identitate. Şi totuşi Bucuţa a părăsit lumea mult prea de vreme printr'o totală subordonare fricii. Limpede nu şi-a lămurit-o. O simţia în sine, vedea cum îl transformă şi cum îl sfârşeşte şi nu se mai opunea. Nu mai avea voinţa de a trăi. A pornit în lumea nouă ca un pârâu liniştit, oglindit în razele soarelui de toamnă. A murit însă împăcat: Emanoil Bucuţa a lăsat neamului său *pietre de vad* pe care nu le urnesc torentele.

A. S.

9 Oct. 1946.

www.dacoromanica.ro

III. NOTE BIBLIOGRAFICE

I. Dări de seamă

George Bacovia, *Stanțe burgheze*. Cu un portret și șase planșe de Florica Cordescu. [București]. Casa Școalelor 1946. 75 p.

Frumoasa plachetă sărbătorește 65 de ani de viață și 50 de activitate poetică a maestrului Bacovia. Versul și inspirația sunt cele cunoscute și admirate în tinerețea noastră. Par însă mai mohorîte, mai întunecate decât plumbul și mai îndurerate : ,,Mălai, — Pâine, — După alfabet. — Progrese în știință. — Semnale, — Descoperiri, — Cămin, — Colibă, — Adăpost... — Nopți roșii, — Cutremur. — Renașterea lumii" (p. 53—54), sau ,,Cântau — la ,,Radio" — Populare, — Aperitive, — De-o țuică — Și măsline. — Legende clasice" (p. 63—64), iată cum vede poetul ziua de azi. Ilustrația nu corespunde inspirației poetice. In general, această probemă a ilustrării cărții, ar trebui să preocupe cultura românească.

D. Bodin, *Priviri generale asupra istoriei Românilor*, în *Revista Istorică Română*, XV (1945) p. 1—14.

Activitatea D-lui Bodin este în general cunoscută. Atraș de istoria noastră dela începutul secolului trecut, a dat la iveală o serie întreagă de studii în care discută pe larg multe măruntișuri istorice. Nenumărate izvoare istorice, de care înaintașii nu găsiseră de cuviință să se apropie, au văzut astfel lumina tiparului. Prin aceasta d-sa și-a ocupat în istoriografia noastră un loc binemeritat !

D. Bodin este însă și un polemist virulent în multe domenii. Și în această privință se știe că prin pana sa rabelaisiană, alimentată de propulsiunea unui adevăr neștirbit și neîntinat, a redus la minuscula sa proporție opera istoricilor noștri mai vârstnici, care nu odată au dat dovada că nu-și cunoșteau materia și nu aveau destul spirit să înțeleagă disciplina ! Și prin aceasta d-sa ocupă un loc aparte în publicistica românească.

Și despre una și despre alta din aceste activități părerile contemporanilor sunt și rămân deosebite. Dar până acum d-l Bodin atacase probleme de istorie locală, care aveau prea puține legături cu metoda și cu doctrinele generale ale istoriei. De data aceasta Facultatea de litere din București l-a pus în situația să se ocupe și cu probleme generale, pe care d-sa le-a înfățișat într'o lecție de deschidere care poartă titlul de mai sus. Sub acest aspect intrând și în cadrul preocupărilor noastre, chestiunile ne-au interesat și ne-am grăbit să le cunoaștem. Cuprinsul nu ne-a îndreptățit la o cercetare în deaproape. Ținând seama însă că e vorba de principiile călăuzitoare într'o carieră îndelungată de aici înainte și că generații întregi de studenți vor crede, lucra și jura în ele, dogme magistrale, am socotit că este cazul să ne spunem și noi un cuvânt, cu gândul sincer că poate avem dreptate. Aceasta o facem aici cu convingerea

www.dacoromanica.ro

că slujim adevărului istoric ai cărui apărători devotaţi se declară în deobşte toţi istoricii, deci şi d. Bodin.

Cu aceste premize în gând trecem la analiza lecţiei academice. D. Bodin spune că istoria, ca şi celelalte ştiinţe, ,,poate să arate că scopul său capital este *descoperirea adevărului* şi că, pentru aceasta, foloseşte o *metodă proprie*, care-i înlesneşte procesul de cunoaştere şi-i garantează, într'o măsură cât mai mare, veracitatea rezultatelor" (p. 1). Este adevărat că istoria are o metodă proprie de cercetare dar nu pentru *a descoperi* adevărul ci pentru *a căuta* faptul pe de o parte, iar pe de alta pentru *a determina* exactitatea informaţiei. Fiindcă, la dreptul vorbind, din istorie noi nu cunoaştem decât atât *cât ne informează* urmele istorice păstrate. Şi cu cât mergem mai în adânc cu atât aceste urme sunt mai puţine. Această penurie sileşte pe istorici să recurgă şi la *interpretare* care, dacă e bine susţinută, dă naştere la *ipoteze*, de care nu e lipsită istoria. Când ulterior se află documente — ar fi o aberaţie să spună cineva că le cunoaşte pe toate — ele pot *infirma* sau *confirma* ipotezele. E fericit istoricul ale cărui ipoteze se pot confirma. Insemnează că a fost un bun istoric.

Studiul istoriei Românilor, zice d. Bodin (p. 1), se întemeiază pe două coordonate : *descoperirea adevărului* şi *metoda proprie*. Enunţarea este viţioasă : dacă abscisa (să zicem ,,descoperirea adevărului") este normală fiind dorinţa oricărui istoric universal-naţional, raţionalist-materialist, etc., ordonata (,,metoda proprie" a istoricului român, fie el şi din ultimii 50 de ani) istoric naţional — istoric-român, nu mai este parte din coordonate, căci linia aceasta nu mai poate fi socotită generală neputând fi folosită şi de istoricul bulgar, francez, chilian etc., care şi ei sunt istorici naţionali. Cred însă că în cercetările istorice nu poate fi decât coordonata : căutarea adevărului prin metoda proprie. Aceasta duce la determinarea *istoriei* însăşi, care este mai sigură, fie că e generală, fie fragmentară (naţională, provincială, literară, a muncii, etc).

Veacuri întregi istoria a fost scrisă empiric, fără reguli şi fără concepte (pragmatic). Deaceea şi este subiectivă. A trebuit să vie sec. XIX cu hipercriticismul său ca o reacţie împotriva materialismului istoric, care să ceară istoricului, ca o condiţie neapărată a practicii meseriei sale, să determine critic *sinceritatea* izvoarelor întrebuinţate. E drept că pentru izvorul diplomatic această chestiune s'a pus încă din sec.XVII, dar nu pentru dovedirea sincerităţii ci pentru *autenticitate*, ceea ce este altceva (Mabillon). Pentru izvorul narativ abia un secol mai târziu, timid, a pus problema Muratori. Insă numai editorii dela M. G. H. s'au gândit serios la aceasta şi de aici istoricii care au folosit aceste izvoare, ex. gr. în Germania Mommsen, care îşi începe activitatea în 1849, şi în Franţa Fustel de Coulanges, care publică cea dintâi lucrare a sa în 1864. Prin intermediul Vienei metoda acestei şcoale e adusă la noi de D. Onciul. Cei doi istorici sunt corifeii penultimei şcoale istorice, căci ultima revine iniţiativei d-lui Bodin. In tot cazul ,,veacurile întregi de discuţii savante" (p. 1) au ţinut *mai bine de treizeci de ani*, şi se reduc exact la 97 ani.

Trebue să mai observăm că spiritul iniţial al acestei şcoale, care sp. ex. excludea în întregime *tradiţia* dintre izvoarele istorice, a suferit o îmbunătăţire : verificarea tradiţiei. Dar nu e cazul să stăruim asupra acestui lucru în recensia de faţă. Din nefericire metoda aceasta la noi n'a avut adepţi în fiecare istoric ci numai la cei care au fost în stare să o înţeleagă şi să o aplice, cum observă şi d. Bodin : ,,Dar, după cum glasuri răzleţe au proslăvit căutarea purului *adevăr* istoric şi în secoul XIX sau mai înainte, tot aşa vrăjitori ai studiilor vieţii de altădată, caută şi în zilele noastre să mistifice acelaşi *adevăr* istoric" (p. 1). Ne deosebim însă în înţelegerea sensului cuvintelor. *Adevăr* şi *mistificare* sunt antinomii. Deci istoricul nu cunoaşte adevărul de aceea se străduieşte să-l caute, îl determină şi-l foloseşte în expunerea sa ; iar celă-

www.dacoromanica.ro

lalt îl cunoaşte, nu-i convine şi doreşte să-l ascunză prin mistificare. Dar acesta, oricâtă îngăduinţă am avea, nu mai este istoric, iar opera lui nu rezistă criticii de sinceritate şi nu poate fi luată în consideraţie de istoric. D. Bodin nu precizează la care istorici din „zilele noastre' se referă (articolul a apărut în 1945) spre a privi chesttiunea concret, deaceea ne mulţumim cu atât.

Totuşi istoriografia noastră nu rămâne numai în această postură. „Apariţii tumultoase, romantice, îi vor mai turbura viaţa, dar nu o vor putea sufoca. Fiindcă nimeni nu va mai putea nega, în faţa evidenţii rezultatelor, valoarea celor două doctrine istorice opuse : *romantismul*, aparţinând trecutului, şi *obiectivismul*, ce se impune cu toată puterea" notează d. Bodin (p. 2). Sensul frazei ne scapă şi aici. Romantismul (elogiul naţiunii sau al eroului) este o şcoală, o concepţie ca şi raţionalismul, pozitivismul, realismul, materialismul etc. Opus romantismului este realismul din care a ieşit şi materialismul istoric. *Obiectivismul* în schimb este o metodă de lucru în opoziţie cu *subiectivismul*. Ni se pare că d. Bodin iubeşte jocul de cuvinte, uitând că „la parole peut construire, comme elle peut créer, comme elle peut corrompre" (Valéry).

S'ar părea că după aceasta vine o precizare, deoarece găseşte că Xenopol, Iorga şi C. C. Giurescu, „câteştrei reprezentanţii de marcă ai ambelor curente", în lucrările lor generale de istorie a Românilor, se deosebesc fundamental unii de alţii, atât în caracterele generale cât şi în cele de amănunt. Şi aceasta nu din cauza temperamentului ci pentru că vor să fie originali (p. 2—3). Mărturisesc sincer, ca unul care din întâmplare am cetit lucrările respective, că n'am avut impresia că au alergat după originalitate ci a construit fiecare cum a putut, pe baza materialului care le-a stat la îndemână, mai mult sau mai puţin. E drept însă că acolo unde lipsesc izvoarele fiecare a căutat să dea *o interpretare* în măsura puterilor lui. Ne întrebăm de altfel, ce originalitate căuta Xenopol, când el era cel dintâi constructor al unei istorii a Românilor ? Nu era aceasta destulă originalitate?

Mai departe vedem că, după d. Bodin, originalitatea acestora constă în anumite diferenţe, ca de ex. : delimitarea epocilor istoriei Românilor în care este şi *un caracter didactic*. Găseşte aici o greşală în numirea de *contemporană* a istoriei recente (dela 1789 în istoria universală, 1821 in cea românească). Trebue găsit unalt termen răsărit „din însăşi (*sic*) epocele respective, caracterizându-le deci din punct de vedere al fondului şi sub toate aspectele, numai acestea putând înfrunta dintele critic al vremurilor. Istoricul nostru a avut însă o acţiune comodă, n'a cutezat să denunţe neajunsurile sistemului „pentru a nu fi pus în situaţia, mai complicată, de a-l înlocui cu altul, pe care, deci, să-l făurească" (Iorga şi Xenopol !). Iorga în special e foarte vinovat : epocii fanariote îi atribue două volume „ceeace constitue un exces", cu două capitole distincte (*Reformatorii* şi *Revoluţionarii*) şi tot două veacului următor. „Astfel, şi este cazul, ironia depăşeşte excesul ; căci de *adevăr istoric* nici vorbă nu poate fi de astădată" (p. 3—6).

Caut să desprind ceva din aceste pagini dar nu aflu ideea generală, căci „ironia depăşeşte excesul". Dar cred că aici e treaba istoricului să-şi împartă materia cum crede de cuviinţă : unul în 14 vol., altul în 10, altul o promite în 3. Şi nu cred că va împiedeca cineva pe d. Bodin să scrie o altă istorie a Românilor în trei volume din care două să trateze despre Tudor Vladimirescu. Interesează numai *ce* şi *cum* pune acolo materia. Dacă vrem putem critica *planul general* al lucrării dar nu putem impune autorului criteriile noastre. Putem deasemeni observa ce *este* şi *ce nu este* în respectivele volume, şi acest *ce nu este* dacă este omis voit sau din neştiinţă. Dar aceasta este alceva. Afirmaţia că la Iorga, pentru epoca fanariotă, nu s'ar afla tratată „pauperizarea şi împrăştierea Românilor săteni, întunerecul în care erau ţinuţi, disol-

www.dacoromanica.ro

varea armatelor naţionale, înstrăinarea provinciilor româneşti de margine, coruperea clasei boiereşti slabe de fire şi transformarea Valahiei şi Moldovei într'o „Nouă Grechie" (p. 6), arată că d. Bodin n'a cetit volumele respective. Admiţând că despre aceste chestiuni nu s'ar afla acolo nicio pagină (eu indic la întâmplare, din minunatele pagini ce au putut ieşi din pana unui istoric român, în vol. VIII, p. 198 — 203), atunci nici nu le putea cunoaşte căci au fost puse în lumină de d. Bodin în 1941—1944 în două studii indicate chiar de d-sa la n. 1 şi pe care răposatul nu le mai putea ceti. Vorbele nu înlocuesc argumentele. In ceeace priveşte statistica, atunci ţinem să precizăm mai exact : anii 1711 — 1831/32 (ca. 120) sunt trataţi în 742 pag., iar anii 1831/32 — 1939 (ca. 109) în 891 pag., deci cu 149 pag. mai mult. Această socoteală arată singură încăodată că volumele n'au fost cetite căci „revoluţionarii" nu se opresc la 1821, an care şi după părerea mea nu este *despărţire* istorică. Spre a fi aşa ceva ar trebui să se documenteze ştiinţific şi clar că atunci în toată românimea a izbucnit *ceva nou*. Cred însă că aceasta este o imposibilitate.

Aceste pagini mai comportă unele atenţii deosebite. Astfel d. Bodin spune că *Preistoria* şi-a formulat subdiviziunile după materialul întrebuinţat : piatra, bronzul, fiernl. Inlesnirea acestei diviziuni a preistoriei este însă mare, deoarece alte elemente nici nu pot fi luate în consideraţie pentru a o face, ele lipsind aproape cu totul" (p. 4). Am impresia că aici se uită că nu *materialul* este criteriul de clasificare ci *cultura* care se serveşte de un anume material ; iar acel „aproape' însemnă că mai există şi altceva. Avem dreptul să ne întrebăm : ce?

D. Bodin constată deficienţa împărţirilor în epoce a istoriei noastre şi o spune de ce : „In istorie însă complexitatea şi varietatea elementelor de luat în seamnă la o despărţire în epoci e de-a dreptul copleşitoare ; iar ierarhizarea lor, extrem de grea. De aceea cercetătorii s'au fixat la sistemul amintit <al istoriei clasice> şi nimeni, nu observă şi nu cutează să-i denunţe neajunsurile" (p. 4). Şi d-sa arată neajunsurile : „ignorează total istoria Asiei de Răsărit, istoria Americilor precolombiene şi istoria neamurilor din insulele oceanelor Indian şi Pacific — adică a mai multor arii de cultură" (p. 3). Chestiunea s'a mai pus şi nu a putut fi rezolvată până acum. Insă nici d-sa nu dă un răspuns. Vom fi mulţumiţi să-l avem, elucidându-se odată pentru totdeauna, de pildă raporturile politice dintre Marele Mogol şi Moldova, influenţa civilizaţiei polineziene asupra ţăranului român, adaptarea ideogramelor precolombiene de ciobanii ardeleni şi alte fericite raporturi mondiale ! E de datoria istoricilor să ne lumineze. Până atunci trebue să recurgem tot la „zelul istoricilor trecutului nostru întru a căuta potriviri cât mai matematice între epocele istoriei româneşti şi acele cunoscute, ale istoriei lumii", zel care încă nu trebue „să se tempereze" (p. 3—4). E drept că într'o asfel de împărţire anul 1821 nu prezintă nicio importanţă, nici chiar în S. E european. Şi aceasta chiar pentru motivele expuse de d-sa : „Deci, împărţirea în epoci a istoriei Românilor, ca şi a istoriei lumii este o *necesitate*, nu numai didactică ci şi *ştiinţifică*. Ea dă posibilităţi noi generalizărilor cât de abstracte şi prin aceasta oferă disciplinelor umanistice temeiuri în plus de obiectivism. Pentru ca o atare împărţire să corespundă însă *adevărului* trebue să se bizue pe un *criteriu logic unic* ; să reprezinte *totalitatea aspectelor* vieţii trecute ; şi să ţină seama *de epocile de desvoltare a istoriei omenirii*, pe aceleaşi criterii delimitate" (p. 6). Adăugăm că în asfel de împrejurări tot d-sa ceruse ca să se aibă în vedere „toate aspectele — politic, economic, cultural", căci numai atunci „atare împărţire răspunde cerinţelor obiective ale adevărului ştiinţific" (p. 3). Rămâne în sarcina d-sale să realizeze acest gând, pentru care îi vom fi recunoscători, oricâtă contradicţie apare aici.

Subsidiar, observ la împărţirea obişnuită a istoriei pe care o analizează d. Bodin, această prezentare : „*preistoria* cu subdiviziunile ei ; şi *istoria*, cu *evul mediu*

www.dacoromanica.ro

epoca modernă şi *epoca nouă* sau *contemporană*", împărţire care are la bază istoria Europei (p. 3). D. Bodin posedă vorbe multe şi scrie repede. Cred însă că aici are un regretabil *lapsus calami*, căci lipseşte *antichitatea*. Aceasta în cazul când n'o consideră ca o subdiviziune a preistoriei, în care caz trebuia motivat dece Fidias, Sofocle şi Platon fac parte dintr'o astfel de subdiviziune preistorică renumită.

Nu sunt un teoretician al istoriei; cred însă că am oarecare spirit de metodă în disciplină. Aceasta îmi impune o întrebare: în orice sistematizare pot figura *toate* ariile de cultură şi pot ele să figureze *succesiv* sau trebue să fie *sincronice*? Am impresia că de răspunsul la această întrebare depinde împărţirea ştiinţifică a istoriei lumii, deci şi a oricărei istorii naţionale, indiferent ce denumiri se vor găsi.

Am stăruit mai mult asupra acestei părţi din lecţia de deschidere a „cursului de istoria Românilor" al d-lui Bodin. Dar ea nu se opreşte aci; trece şi la elemente mai apropiate de observaţia oricui.

D. Bodin crede că structurile tectonice ale scoarţei pământului într'un anumit istm ponto-baltic nu sunt reale şi că nici colilia nu are o anumită zonă de creştere („dacă aceste constatări ar fi adevărate") şi nu vede în ele un hotar între locuitorii de o parte şi de alta a solului respectiv (p. 7). Teoria aceasta, pe care o combate, „prezintă şi un aspect anacronic". Perfecţionarea tehnicei, zice d-sa, micşorează înrâurirea mediului şi reduce spaţiul prin viteza mijloacelor de circulaţie. Nu am să contest aici niciuna din alegaţiuni. Mă întreb numai dacă trebue să credem că la A. D. 700 năvălitorii răsăriteni ştiau că pot trece spre Apus peste limita coliliei deoarece în A. D. 1945 avioanele aveau să aibă viteza de 800 km. pe oră? Dar şi fără această întrebare istoricul mai poate să-şi pună şi alta în legătură cu cântatul adagio „în calea răutăţilor": câţi năvălitori au trecut spre apus peste istmul amintit şi şi-au păstrat fiinţa şi câţi nu; ce civilizaţie şi evoluţie a ei este, dacă este, de o parte şi de alta a istmului şi cum se sincronizează ea şi mai ales dacă este una continuă sau sunt mai multe; dacă sunt mai multe au succesiune perfectă ori prezintă eclipse sau hiatusuri. Aceleaşi întrebări se vor pune istoricului şi pentru Dunăre în cazul când s'ar căuta o limită şi în malurile inocentului fluviu.

D. Bodin se ridică şi împotriva *misiunilor* ce s'ar da de unii cercetători, istorici sau geografi, poporului român, pe temeiul teoriei istmului ponto-baltic, fie legându-l cu popoarele balcanice ori central-europene, fie o neprecizată „misiune adecvată" (p. 8) de cei care cred că suntem un popor de margine. Observ că aici se disjung cele două elemente: *istm* şi *margine*, în timp ce la pagina precedentă ele se subordonau. Insă concluzia: dând misiuni unui popor se face *interpretare* subiectivă şi istoria nu poate avea finalitate, deoarece „câmpul *adevărurilor* şi câmpul *normelor*" nu trebue să se amestece (p. 8), nu ni se pare exactă. Noi credem în *finalitatea istorică* aşa cum crede oricine în finalitatea muncii lui. Altfel truda n'are rost. Numai că această finalitate trebue să rezulte dela sine, din prezentarea obiectivă a faptelor. Cetitorul sau cercetătorul va alege singur ce crede de cuviinţă. Dacă chimistul care a descoperit *apa grea* i-ar fi dat misiunea de a distruge cu ea mii de oameni de odată, ar fi fost un criminal. El a lăsat urmaşilor săi această glorie.

Că misiunile care s'au atribuit poporului român de mediul politic sunt datorate acţiunilor contemporane, d. Bodin o documentează prin două momente: Ştefan cel Mare şi Carol I, caracterizate „prin o atentă citire şi ascultare a îndreptariilor realităţii" (p. 9) Aceasta este o notă bună pentru orice cârmuitor de noroade: dacă îi lipseşte spiritul realităţii nu merită această calitate. Numai că, o spune un minim de cunoştinţe, constanta politicii externe determinată de d. Bodin pentru cei doi eroi, este viţiată *ab ovo*: Ştefan cel mare a murit mâhnit de soarta fiicei sale iar Carol I a

www.dacoromanica.ro

crezut toată viaţa că are cea mai bună fortificaţie pentru apărarea Ţării lui de Jos. Nu cunosc izvorul pe care se întemeiază d. Bodin ca să demonstreze că Ştefan cel Mare a uitat că este athleta Christi şi „în faţa realităţilor politice" a dat sfat urmaşilor să se înţeleagă cu Poarta. Dacă acest izvor este o cunoscută *tradiţie* târzie, atunci nu este ştiinţific să se lucreze numai cu astfel de informaţii. Coroborarea ştirilor este o datorie elementară.

D. Bodin spune că pământul a fost şi este socotit ca una dintre „permanenţele istoriei, 'n sensul că acţiunea lui asupra oamenilor ce-l locuiesc se va resimţi totdeauna", deci că „pământul locuit de un popor este o *permanenţă* a istoriei" (p. 9). Nu discutăm chestiunea ci amintim că afirmaţia se întemeiază, în sfârşit, pe o comunicare a lui N. Iorga. Mă simt totuşi dator să pun aceasta în legătură cu: „Oare, legăturile sau desbinările dintre popoare, fie aceste popoare chiar deosebite, se creează ca urmare a indicaţiilor încreţiturilor scoarţei pământului şi a delimitării zonelor de creştere a plantelor?... Perfecţionarea tehnicei — se ştie — micşorează progresiv înrâurirea mediului asupra popoarelor. Spaţiul se reduce în raport cu viteza mijloacelor de comunicaţie. Cu cât stânjeneşte Atlanticul relaţiile dintre Englezi şi Americani şi cu cât le va stânjeni în viitor?" (p. 7). Este vreo corelaţie „exact cât trebue" (p. 7) între cele două alegaţiuni? Cea dintâi este o antapodosis la cea de a doua? Eu nu văd decât contradicţia. Din fraza care urmează, început de alineat: „Stări de fapt însă, survenite în urma iniţiativelor politice, spre exemplu, d'recţionează, câte odată, pentru veacuri, în alt sens decât cel impus de natură, aşezarea unui teritoriu" (p. 9), nu pricep nimic. Dacă vrea să întărească alineatul precedent atunci e ilogic construită: politica nu poate „direcţiona" aşezarea unui teritoriu. Aceasta, cel puţin până acum, rămăsese un privilegiu al lui Dumnezeu sau, dacă vreţi, al naturii.

In ceea ce priveşte „continuitatea" importanţei Dunării (p. 9—10), cred că ar fi o greşală să se judece istoriceşte aşa. Importanţa ei n'a scăzut dela căderea Constantinopolului sub Turci ci mult mai înainte şi nu „hazardul" i-a redat locul. Potenţial în fiecare moment ea a avut importanţă dar nu şi-a putut-o exercita decât în funcţie de nevoile şi pos'bilităţile timpului. Fiecare loc şi acccident geografic îşi are sinclinalul său. *Când* şi *cum* se manifestă e rostul istoricului să-l demonstreze.

D. Bodin observă că în sinteze unii istorici fac „o serie întreagă de biografii domneşti legate cronologic şi încărcate cu câte amănunte cunosc autorii despre domnii respectivi". Lucrând astfel „se procedează superficial şi tendenţios" (p. 10) fiindcă „oamenii de ţară" nu sunt aşezaţi la locul cuvenit. Nu ne preocupă criteriile după care şi-au împărţit materia cei trei istorici lăudaţi; observăm numai că ele sunt deosebite. Constatăm însă concluzia la care ajunge d. Bodin, după aspra încriminare pe care le-o face: „s'a făcut (*sic*) însă toate eforturile pentru ca şi aspectelor economico-sociale şi culturale să li se dea importanţa cuvenită. Şi e mult" (p. 12). Istoricii noştri, unii în viaţă alţii acolo unde sunt, pot fi măguliţi de apreciere

Carenţa studiilor de istorie socială şi economică la noi este notorie. D. Bodin are perfectă dreptate când pune la baza carenţei *neputinta* (p. 11). Dar această neputinţă nu este nativă ci numai educativă. Noua şcoală istorică n'a umplut cu nimic această lacună şi suntem încă limitaţi la studiile predecesorilor. Imi voiu face o plăcută datorie să semnalez îndată orice rezultat pozitiv la care vor duce îndrumările *Privirilor generale* de care ne ocupăm.

Prăpastia pe care o prezintă d. Bodin ca existând între popor şi clasa dominantă sub Fanarioţi nu mi se pare documentată şi nici reală. Nici nu văd că cele două pături sociale s'au întâlnit la 1821 pe baricade opuse (p. 12). Oricine a citit cronicile vremii şi chiar pe istoricii încriminaţi poate să vadă limpede o Domnie preo-

www.dacoromanica.ro

cupată neîntrerupt de gândul să facă binele, să ridice țărănimea, să îmbogățească inventarul agricol. In mai multe acte domnești se aduc chiar critici aspre lui Constantin Brâncoveanu, care n'a fost Fanariot, că a pus pe țară atâtea biruri și năpăști noui; boerii de țară, și nu odată și cei adaptați, aveau aceleași preocupări. Dovadă că tot ei *împreună* la 1821, au vrut să înlăture străinismul din țară. O mai atentă cetire a izvoarelor poate aduce limpeziri și în această chestiune. Atunci decisiva contribuție a satelor își va impune adevăratul său aport. Mă simt totuși dator să adaug și aici un corectiv. Il limitez în cuvintele lui Plehanov : „Noi știm acum că nu există un adevăr absolut, că totul este relativ, că totul depinde de împrejurările locului și ale timpului, dar tocmai din această cauză trebue să fim foarte prudenți în judecarea „neștiinței" din diferitele epoci istorice. Pe măsură ce această neștiință se manifestează în mișcările, năzuințele și idealurile sociale proprii epocilor respective, ea este deasemeni relativă" (*Despre concepția materialistă a istoriei*. București 1945, p. 40).

Cât privește „slăbiciunile istoricilor noștri, evident ale acelora care sunt stăpâni pe *metoda de lucru*, cum zice d. Bodin, atunci când sunt, nu sunt numai de natură *socială, națională* sau *ideologică* (p. 13) ci și din *neputință*, cum spune tot d-sa ceva mai sus (p. 11). Și această neputință îmbracă multe forme. Menționez numai pe aceea observată aici chiar de d. Bodin : neputința de a cunoaște *toate* izvoarele istorice, de a le *interpreta* logic în conformitate cu adevărul și de *a se sustrage* contingențelor zilei. Aceia care riscă *totul* pentru mărturisirea adevărului sunt și la noi, sau mai degrabă au fost, *rara avis*, dar n'au câștigat de cât ura conaționalilor. In această privință d. Bodin ar fi avut ceva de mărturisit.

Văd că am întins aceste considerații mult mai mult decât credeam și nu mai am loc pentru încheere. Aceasta n'o pot face decât cu vorbele unui filosof eare știe să gândească : „Din nefericire, mediocrul este cel mai predispus la unilateralitate și la atitudinile extremiste. Lipsa de maleabilitate a minții, lipsa de imaginație, greoaia deplasare din poziția acceptată și exasperanta „suficiență" firească, fac pe mediocru să se oprească ori într'o completă indiferență, ori într'un fanatism orb și iremediabil" (E. Speranția).

Elena Bogdanovici, *Expertiza scrisului. Importanța pieselor de comparație în descoperirea falșurilor scriptice*. F. l. și a. 4 p. (Extras?).

O notă asupra cunoscutelor elemente de care trebue să țină seama expertul în căutatea pieselor comparative. Catedra dela Școala de Arhivistică se intitulează : *Expertiza grafică și grafologie* (nu „technico-grafologică").

Aurel Boia, *Exerciții stenografice*, București 1946. 56 p.

Bun îndrumător pentru formarea stenografilor. La început câteva lămuriri practice de cel mai mare folos, la care trebue să fie atenți aceia care doresc să învețe această artă a anticului Tiron. Nu înțeleg însă de ce sfatul ca „în transcrierile pe care le va face (stenograful) să redea, din punct de vedere al formei, nu ceea ce a spus, ci ceea ce a vrut să spună oratorul" (p. 10). Nu e mai bine să redea ce a spus cuvântătorul, care-și poate corecta singur transcrierea stenogramei? La sfârșit se adaugă lămuriri pentru calcularea greșelilor. Exemplele, foarte bine alese, arată la ce enormități poate duce punctuația greșită.

Și prin această lucrare d. Boia dovedește o deosebită pasiune pentru scris și o temeinică pregătire în cunoașterea lui.

Alexandru V. Boldur, *Știința istorică română în ultimii 25 ani*, Iași 1946. 98 p. (Extras din *Studii și cercetări istorice*, xx).

www.dacoromanica.ro

D. Boldur constată că înainte de primul războiu mondial chestiunilefundamentale de istorie românească au fosttratate în lucrări nevoluminoase în timp ce după războiu chiar chestiuni minime au căpătat expuneri masive, calitatea însă fiind deficientă. Prezentarea sumară a etapelor istoriei generale nu mi se pare destul de caracteristică (p. 2—7) ; problema e complicată şi apropierea de unul sau altul din sisteme trebuia motivat. Ni se par deasemeni fundamental greşite aprecierile asupra concepţiilor istoricilor români cu privire la împărţirea istoriei noastre (p. 7—16). Apropierea de istoria universală nu se poate face oricum, numai de dragul apropierii ; ea trebue să corespundă unei realităţi. Cât priveşte cuvintele sugestive ca monarh sau cavaler, ele nu pleacă dela calitatea *tuturor*, colectiv, ci dela figurile proeminente, selectiv. Tot aşa şi cu altele. Poate fi artificialitate în ele, dar artificialitate inteligentă. D. Boldur nu trece cu vederea să recomande propriile sale puncte de vedere care au la bază criteriul social-politic şi totuşi rămase neobservate (p. 16—17). D-sa are dreptate că subsolul unei cărţi nu e suficient să demonstreze că e o carte bună (p. 17), dar nici un Kareev nu poate umplea singur un teren aşa de complicat ca al teoriilor istorice.

D. Boldur afirmă că în polemica ivită împotriva lui N. Iorga, adversarii ar fi avut „superioritate" prin „expunere documentată, un stil calm şi urban" (p. 20) Referindu-ne la ce scrie tot d-sa mai sus (p. 17) : „pur şi simplu nu citim suficient şi nu urmărim tot ce se publică", vedem că nu cunoaşte afirmaţiile eronate cuprinse în polemică şi spiritul calm şi urban — *risum teneatis* — din *Facla* şi de aiurea. La nevoie putem produce texte pentru cei care nu s'au informat în deajuns. Cât de mult se împotrivea N. Iorga tinerilor să ocupe poziţiile pe care le meritau se vede din faptul că Al. Lapedatu, C. Marinescu, I. Andrieşescu, C. C. Giurescu, P. P. Panaitescu şi mi se pare, însuşi d. Boldur, au luat catedrele ce deţin datorită sprijinului nelimitat acordat de acest *ephebo-* alias *neaniaocton*. Este adevărat că în societate sunt destui creditori care îşi lasă creanţele neonorate.

Se prezintă în mod inutil consideraţiile dela pag. 20—23. Fără legătură cu subiectul şi pag. 23—41. Dar ce lucrare se ascunde sub E. Fueter, *op. cit.*? Ori, dacă e cunoscută nu mai trebue arătată? Stângaciu se prezintă şi înfăţişarea concepţiilor istorice ale lui N. Iorga, A. D. Xenopol, D. Onciul, V. Pârvan „originar din stepele răsăritene ale bătrânei Moldove" (!) (p. 53). C. Giurescu, I. Bogdan, St. Zeletin (Motaş), I. Minea (p. 41—61). Un capitol special cuprinde istoria dreptului în România (p. 62—66) unde observă cu dreptate numai lipsuri. Sunt însă mai mari decât se bănueşte iar problema claselor sociale nu-i nici pe departe rezolvată. Ne întrebăm dacă Schlozer (p. 24) e tot una cu Schlosser (p. 44). Greşit şi titlul lucrării lui B. Croce (p. 67 n. 3).

Capitolul despre criza istoriei universale e mult mai bun. Observaţia că „istoria răspunde unei nevoi reale a spiritului omenesc" (p. 71) e adevărată. Nu ne putem sustrage dorinţei de a cunoaşte trecutul. Că-l interpretăm uneori sub influenţa unei *mode*, e adevărat. Dar tocmai această modă arată pulsul spiritual al vremei şi el va fi un fenomen de analiză pentru viitorul istoric. Nu e de negat nici metoda comparativă (p. 76—84). Dar ca să se aplice aceasta şi la noi trebue să cunoaştem mai întâi ceea ce avem de comparat : în timp ce apusul îşi publică izvoarele încă dela apariţia tiparului noi abia avem un secol înainte de când câţiva istorici s'au adresat izvoarelor.

Foarte juste observaţiile la „împrumuturi" (p. 84), care trebue totdeauna explicate. Trebue totuşi să adăugăm că, dacă originea comună a unor popoare duce la asemănare de instituţiuni, nu-i mai puţin adevărat că anumite stadii de cultură sunt adeseori asemănătoare fără nicio legătură între ele, fie de origini comune fie de in-

www.dacoromanica.ro

fluențe. Ele vin din necesitatea organică a vremii. Cu cât popoarele sunt mai primitive cu atât viața lor are mai multe puncte comune. Din potrivă, cu cât sunt mai ridicate în erarhia civilizației cu atât se observă mai multe elemente diferențiale. Din această cauză influențele nu pot veni dela primitiv la evoluat ci invers. Principiul este vechi (*Graecia capta ferum victorem cepit et artes intulit agresti Latio*, Horațiu, *Ep.* II, 156—157) și nedesmințit. De o situație inversă nu se poate vorbi decât prin cataclisme istorice, care rad cu totul civilizațiile preexistente (v. civilizația Cucuteni sau mai nou viața citadină romană în Dacia).

Ori care ar fi sistemul de comparație, în timp sau spațiu, între evenimente și personalități istorice, între evoluții de grupuri sociale sau între evoluții generale, el nu poate da rezultate pozitive decât după ce s'a studiat în amănunt fiecare fenomen istoric în parte. Deci, orice s'ar spune, în istorie se simte mai întâi nevoia analizei și numai după aceea se poate încerca sinteza. Altfel istoricul de sinteză va lucra cu premize falșe. Dacă unii istorici fac șovinism naționalist sau rasism, mărturisim răspicat că ei nu fac istorie; dar nici nu trebue excluse aceste elemente de teamă că greșim. Greșala va fi mai mare dacă națiunea și rasa nu-și găsesc explicația firească în evoluția istorică. Totul depinde de istoric, de pregătirea și de capacitatea lui.

Cât privește criza istoriografiei noastre (p. 90), nu trebue să fim atât de pesimiști. Stăm destul de bine și evoluăm normal, abstracție făcând de două *atitudini* regretabile: unii au vrut să vadă totul prin prizma ecoului din străinătate, uitând fenomenul intern, alții s'au supus fără critică uneia sau alteia din teoriile istorice devenind astfel promotorii unor lozinci fără conținut. Iar dacă este vorba de o criză, atunci aceea nu este decât în lipsa de cercetări serioase în orice problemă și în necunoașterea izvoarelor. Deci trebue mai întâi să ne întoarcem iar la izvoare și pe urmă putem să ne aruncăm la generalizare, oricât de îndrăzneață ar fi ea. Cred dar cu certitudine că problema pusă de d. Boldur e prea timpurie.

Vasile V. Caramelea, *Composesoratele de foști iobagi din Țara Oltului. Sistemul juridic consuetudinar negenealogic*, Craiova 1944, 31 p. + 3 pl. (Extras din *Sociologie românească*, V. 1943).

Sunt 81 de composesorate în Țara Făgărașului, formate în decursul a patru perioade distincte. Urmașii foștilor grăniceri sau iobagi și-au fixat norme de distribuție foarte echitabile, fără ca dreptul să fie intabulat pe cap de locuitor, ci numai atât cât face parte efectivă din obște. Chiar unde dreptul a fost intabulat pe cap de locuitor pe ascuns se practică tot dreptul *fumului* (p. 12). Stingerea familiei atrage pierderea dreptului în avantajul comunității și se recâștigă prin căsătorie. Uneori se poate cumpăra sau e legat de car și vite. Chestiunile fiscale (taxele comunale) au silit pe unii composesori să renunțe la drepturi, *plata taxei* devenind criteriu de distribuție a drepturilor. Confesiunea apare și ea uneori, dar aceasta diferențiază satele iobage de acele grănicerești sau formează două composesorate în satele mixte (p. 26). Forma aceasta produce perturbări și rămâne un criteriu secundar. Interesant faptul că moștenirea numai în linie bărbătească e rară (p. 27—29). Exclusivismul acesta poate folosi cercetării istorice a dreptului femeilor și în trecutul nostru. Acelaș interes prezintă și existența dreptului de *protimisis*, care este o lege consuetudinară pentru protecția beneficiilor obștești. Faptul că în unele părți s'au putut face asociații pe *acțiuni* nu modifică întru nimic cutuma.

Vasile V. Caramelea, *Tipuri de composesorate ale foștilor boieri și grăniceri din Țara Oltului.— Sistemul juridic consuetudinar genealogic.*— Câmpulung-Mușcel 1945, 26 p.

www.dacoromanica.ro

Urmărind de data aceasta composesoratele foştilor boieri, d. Caramelea le atribue o vechime care a'inge evul mediu şi are la bază genealogia. Aceste unităţi sociale se întemeiază pe tipul ,,obşte de moşneni pe spiţe de neam", asemănător cu sistemul din Ţara Românească; ,,aşezate pe feli şi fârtare" (cote părţi prin succesiune), fără a merge la un moş comun. Fără îndoială aceasta este o întâie încercare de ieşire din devălmăşie nesocotindu-se dreptul sanguinar. A treia formă este ,,a drepturilor fixe şi egale" cu inegalitate genealogică, rezultată din aplicara cărţii funduare. Composesoratul intersătesc (o combinare genealogică şi negenealogică) cu familiarişti şi foşti coloni. Ar fi fost interesant de ştiut dacă raportul de ¾ (Ucea de Jos) cu ¼ (Ucea de Sus) corespunde şi unor întinderi teritoriale a satului însuşi, sau ea se referă numai dela pădure la golul de munte (p. 10). Codul civil a impus o nouă formă : composesoratele prin regregare (asociaţii, societăţi), care duc la mai multe inegalităţi. Cred că aici trebue să redăm şi factorul economic : diviziunea genealogică este mult mai nefavorabilă decât cea negenealogică. De aici şi renunţarea *boierilor* la drepturile lor asociindu-le cu ale *iobagilor*. Era normal ca de aici să se ajungă la composesoratele federalizate (p. 23). Şi iarăşi este normal ca dreptul genealogic să tindă la predominare, ori decâte ori poate fi reclamat.

Cercetările d-lui Caramelea capătă o importanţă deosebită pentru înţelegerea evoluţiei claselor noastre sociale. Plecând dela mediul actual, real, ele ne pun în măsură să înţelegem exact aceea ce s'a petrecut şi în trecut. Satul nostru, cu nevoile şi îndatoririle sale, nu poate fi socotit nici ca sat de robi în total, nici ca sat de oameni liberi în mod absolut. O cercetare obiectivă, sub unghiul istoric, va lămuri această problemă, confirmând sau infirmând teoriile emise până acum pe temeiul unor documente interpretate greşit sau unilateral. D. Caramelea va aduce un real serviciu dacă va însoţi cercetările sale asupra stărilor actuale şi cu elemente trecute, aşa cum încearcă în studiul de faţă.

Heinrich Fichtenau, *Mensch und Schrift im Mittelalter.* Wien, Universum, 1946 (Veröffentlichnungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschnung. Hggn. von Leo Santifaler. Band 5). VII + 239 p. + 16 pl. af. din text.

Lucrarea, scrisă în timpul războiului, şi cu toate greutăţile pe care le impunea acesta pentru cercetarea colecţiilor, caută să determine o nouă metodă în cercetările paleografice punând *problema* scrisului în general şi analizând *structura* scrisului apusean.

Lucrarea se deschide cu un lung citat din Karl Brandi asupra morfologiei scrisului şi nevoia analizii omului, (W. Dilthey) elemente care sunt puncte de plecare pentru autor. Prin scurtul istoric al teoriilor predecesorilor, Wattenbach şi von Sickel, care priveau desvoltarea scrisului *cauzal* şi nu ca un produs al vremii (p. 7), Erlenmayer care îl trece şi în domeniul medicinei prin psihologia şi patologia scrisului, F. Koch care îl studiază procentual etc. paleografi sau diplomatişti, care vedeau scrisul mai mult arhivistic, adecă sub aspectul uşoarei şi repedei descifrări. Astfel privit scrisul nu e natural, cum nu e naturală nici clasificarea lui naţională (p. 13). Bogata literatură, cu diferite teorii emise, până şi la legătura între scris şi religie pe care o face O. Spengler (p. 26), este expusă explicativ şi uneori axiomatic : irlandeza e dinamică, minuscula carolingiană e statică (p. 28—29). Deopotrivă e analizat scrisul şi din punctul de vedere caracterologic (grafologic), prin literatura respectivă (p. 36—69). Nu se poate o mai amănunţită, şi totuşi sintetică, expunere critică.

In cap. II se studiază structura scrisului apusean (p. 75—218), inscripţii, acte, manuscrise, dela scrisul monumental şi scriptura continuă, până la cursivă, cercetate în toate ţările apusene. Este o trecere în revistă din cele mai izbutite.

www.dacoromanica.ro

Cartea se încheie cu explicaţii asupra reproducerilor : 1. rotunda italiană din anonimul sienez, prima jumătate a sec. XIV ; 2. scris uncial din sec. X, cu greutatea datării scrisului uncial ; 3. act longobard din 814 ; 4. manuscris precarolingian ; 5. gotica apuseană din sec. XI ; 6. scrierea beneventană în sec. XII ; 7. ms cassinens reprezentând doi poeţi scriind ; scriere rondă irlandeză de pe la 700 ; 9. scrisul anglo-saxon din sec IX ; 10. minuscula carolingiană din sec. IX ; 11. scriere de cancelarie o diplomă dela Frederic II din 1227, scrierea cea mai răspândită în cancelarii ; 12. exemplu de scriere în şcoala parisiană din sec. XV ; 13. bastarda germană din sec. XV ; 14. minuscula Renaşterii din Neapole 1490 ; 15. cursiva gotică târzie din sec. XV ; 16. exemplu de tipar, 1513, în scriere gotică. Scrierea dela nr. 11, 13 şi 15 se întâlneşte şi în Ardeal.

Lucrarea d-lui Fichtenau, sinteză fericită a unei desbateri ştiinţifice îndelungate cu exemplele grafice caracteristice, este preţioasă pentru istoria scrisului. Tema pusă în cadrul *om* şi *scris* o face deopotrivă de însemnată şi pentru paleograf şi pentru grafolog. Este incontestabil că paleograful nu trebue să interpreteze scrisul numai sub aspectul mecanic, sau evolutiv national, dar rămâne evident că grafologul fără cultură paleografică şi istorică, orientându-se numai după duct sau grafism şi incapabil să interpreteze psihologic scrisul, rămâne un simplu ghicitor şarlatan care speculează ignoranţa mediului social în care trăeşte. Este ceea ce se desprinde din studiul acesta savant şi adesea îndrăzneţ.

N. Georgescu-Tistu, *Truda unui sfert de veac, 1919—1944*, Bucureşti, I. Cărăbaş, 1945, 39 p. (22 × 15,5).

Se înfăţişează aci studiile şi titlurile autorului (p. 5—6), la care adaugă lucrările tipărite, foarte bogate : 3 volume, 47 articole şi 58 recensii şi note din domeniul filosofiei, istoriei şi criticei literare ; 4 vol. 25 articole şi 37 recensii şi note de bibliologie ; 1 vol., 3 articole şi 6 recensii din istorie, sociologie, artă, învăţământ şi cultură generală. Sunt în total 211 numere bibiografice, însoţite de toată critica de care s'au bucurat, ceea ce denotă o frumoasă activitate.

De utilitatea unor astfel de lucrări nu mai este cazul să stăruim. Azi ne dăm seama foarte bine de ce ajutor pot fi ele atât cercetătorului actual cât şi viitor.

Fiind vorba de un specialist, care îşi bibliografiază propria-i operă după toate regulile disciplinei, să-mi îngăduie prietenul Tistu o întrebare de nespecialist, care m'a preocupat totuşi adesea. Mă întreb dacă nu e timpul să simplificăm fişa bibliografică pentru studiile din periodice, eliminând tot ce nu e absolut necesar. D-sa pune întotdeauna „an". (dar şi „vol." la acelaş periodic) urmat de cifra de ordine a lui şi în paranteze anul, nr. respectiv urmat în paranteze de lună, apoi paginile. Observăm însă că nu e consecventă. Astfel : „*Arhivele Olteniei*, an. XI (1932), nr. 59—60 (Ian.—April.) p. 113" şi „*Arhivele Olteniei*, an, XI (1932) p. 113", sau „*Revista istorică română*, vol. IX (1939), p. 403" şi *Revista istorica română*, vol. III (1933), fasc. IV, p. 404" ori „*Grai şi suflet*, an. IV (1929) p. 129" dar „*Dacoromania*, an. VI, 1931, p. 474" şi „*Dacoromania*, vol. IX, 1939, p. 456". Deducem de aici, că *an.* şi *vol.* se poate înlocui unul cu altul, că *nr.* şi *luna* pot fi omise în unele cazuri şi că nu putem avea consecvenţă. Cred că e în interesul publicaţiei să evităm atât *an* cât şi *vol.* (când nu sunt identice), că nu trebue să punem *nr. fasc.* şi *luna* decât când nu e paginaţie continuă şi să punem totdeauna *cifra* anului sau volumului înainte, urmată totdeauna de anul calendaristic în paranteze, după care vine pagina. Exempli gratia eu aş redacta fişele aşa : *Arhivele Olteniei*, XI (1932), p. 113 ; *Dacoromania*, VI (1931), p. 474, etc. Unii simplifică şi mai mult, nota de *vol.* sau *an* : *Dacoromania*, VI, p. 474. Cred că nu e

www.dacoromanica.ro

bine. Sunt destule posibilități de a greși ori în scris ori la corectură și atunci controlul devine imposibil. Dovada o avem chiar aici (p. 16), unde se citează *Revista isorică română*, vol. IX (1934), p. 374. Indicarea vol. e bună dar anul e greșit (recte 1939).

Am pus aceste probleme care mă interesează ca metodă. Ele însă rămân să fir rezolvate de bibliografi.

Sfârșesc această notă cu încă o întrebare : nu e bine să identificăm noi pseudonimele contemporane, înlesnind astfel truda urmașilor? Spre exemplu *Petrekius* (p. 15) ne e foarte cunoscut nouă în simpatica figură filosofică a d-lui Gr. Tăușan, dar pentru I. Xenofon (p. 39) va fi foarte greu să i se găsească adevăratul nume I. Diacu.

A. S.

Jiga (Profesor Caius), *Contribuțiuni la bibliografia satului românesc*, Făgăraș, Tip. Hațiegan, 1946 [coperta: 1945], 21 × 15, 1 f.+94[-98] p.

Accentul tot mai insistent ce se pune pe necesitatea unor bibliografii speciale, cum și numărul crescând de broșuri ce apar de câtăva vreme, dovedesc că și la noi un cerc din ce în ce mai larg recunoaște că bibliografia este aceea care condiționează în bună măsură, progresul fiecărei științe. De sigur că mai toate repertoriile bibliografice apărute până acum au multe greșeli inerente începuturilor, dar care sunt îndeajuns răscumpărate prin folosul de netăgăduit adus cercetărilor, cum și prin faptul că ele netezesc calea bibliografiei generale românești.

In parte, aceleași greșeli le vom găsi și în broșura d-lui Jiga.

Un prim lucru care se impune unui repertoriu bibliografic este circumscrierea subiectului și adoptarea unei clasificări. Nici o fișă streină acestui subiect nu trebue inserată repertoriului. Astfel într'o bibliografie a satului românesc nu au ce căuta fișe ca *L'habitant rural en Belgique* (p. 8), Romanski St., *Pregled na bălgarskite narodni pesni* (p. 57), etc. și nu trebuiau menționate nici tratatele de teorie generală (vezi p. 7, 13, etc.). Cât despre literatura cultă de inspirație rustică, ea putea forma un capitol aparte ; în nici un caz nu trebuia amestecată cu lucrările cadrului cosmologic — amintim că autorul a adoptat clasificarea pe cadre, după sistemul sociologic al profesorului D. Gusti.

Pe bună dreptate observă d-l Jiga că principalul cusur al oricărei bibliografii este „că niciodată nu poate fi completă". Insă parte din lipsurile acestei bibliografii sunt atât de izbitoare ! La cadrul istoric lipsesc multe din lucrările lui N. Iorga — și ele puteau fi cunoscute din buna bibliografie întocmită de Barbu Theodorescu completată pentru ultimii ani cu cea din *Revista Arhivelor*, IV (1941), p. 410-438, — iar la manifestări spirituale (folclor) nu se menționează nicio lucrare de Sim. Fl. Marian și extrem de puține din multele ale lui Tudor Pamfile, A. Gorovei, etc., deși și aceste lacune puteau fi umplute cu date ce s'ar fi putut culege din cataloagele de bibliotecă și din bibliografiile precedente.

Indicarea traducerilor trebue făcută după menționarea versiunei originale și pe aceeași fișă. Așa că pentru *Viața păstorească în poesia noastră populară* de Ov. Densusianu trebuia menționată mai întâi versiunea română și apoi indicarea traducerii italiene (v. p. 46-47). In nici un caz însă, nu se poate menționa numai traducerea fără indicarea textului original — cazul Densusianu O., *Florilège des chants populaires roumains traduit par M. Holban...* (p. 46) și Carmen Sylva, *Peles meséi fordiotta Gidofalvi Géza...* (p. 44).

Datele bibliografice pentru volume sunt complete ; era bine însă dacă se întrebuința și pentru articole procedeul apropiat, răspândit în streinătate și început a fi împământenit și la noi și care are avantajul unificării : autor, titlu și subtitlu, numele periodicului, anul apariției și cel calendaristic, paginile și apoi rezumatul. Toate titlu-

www.dacoromanica.ro

rile trebue redate cu acelaşi caracter de literă şi nu diferit, cum se întâmplă în unele locuri. Fapte de amănunt : Bierlea I, p. 43, citat tot aşa şi în indice, este Bîrlea I., iar Ath. M. Marinescu, p. 53 şi 54 şi tot aşa în indice, este cunoscutul folclorist Athanasie Marian Marienescu. La indice prima trimitere dela primii şapte autori nu corespunde.

Am insistat mai mult asupra acestor greşeli, fiindcă aproape aceleaşi se găsesc în toate bibliografiile apărute în ultima vreme. Trebue însă să subliniem că bibliografia d-lui Jiga se aşează printre cele mai bune şi ea este într'adevăr o contribuţie serioasă prin materialul maghiar inedit pe care-l aduce şi *Bibliografia satului românesc* va trebui să ţină seama de această preţioasă contribuţie.

Mircea Tomescu

E. Lăzărescu, *Despre relaţiile lui Nicolae-Alexandru Voevod cu Ungurii*. Bucureşti 1946, p. 115—139. Extras din *Revista istorică*, XXXII (1946).

După ce arată că istoricii au văzut îm Nicolae-Alexandru Voivod când un Domn când doi, străruie asupra capitolului relaţiilor lui Basarab Voevod cu Ungurii după 1343, dată care este de revizuit. Aceste relaţii privesc mai multe puncte. Mai întâi e participarea Românilor la lupta împotriva Tătarilor sub conducerea lui Alexandru asociat la Domnie. Informaţia provine într'o târzie versiune românească greşit transmisă după Ioan de Kükülló (p. 127) într'o redacţie tradusă în ungureşte şi abreviată, făcându-se şi confuzia între Andrei Lackfi Voevodul Transilvaniei, pus acum la îndoială, şi Alexandru Voevod (p. 129). Deci nu mai aparţine istoriei noastre. In acest caz nu se mai poate susţine nici versiunea Tunusli—Fotino, că Românii au participat la luptă dar alături de Tătari şi împotriva Ungurilor. Şi aici trebue presupus un izvor necunoscut. In sfârşit e ş' data presupusului omagiu al lui Alexandru în 1343, din care decurg în parte şi celelalte. Succesiunea evenimentelor la Ioan de Kükülló este cam anapoda şi nu e de presupus aici decât o interpretare greşită a istoricilor. D. Lăzărescu fixează pentru omagiu o dată restrânsă între venirea la domnie a lui Alexandru Voevod, 1351—1352 şi al doilea asediu al Zarei 1357, iar activitatea diplomatică a episcopului de Oradea nu s'a putut manifesta decât în 1352—1354, dar actul de omagiu s'a efectuat în 1359, când Regele a mai venit în Ardeal.

Critica strânsă a izvoarelor, interpretarea logică a faptelor şi concluziile puse dau dreptate d-lui Lăzărescu. Sub acest aspect începuturile Ţării Româneşt capătă altă lumină şi trebue cercetate sub alt aspect. Ceea ce e de urmărit în primul rând mi se pare că se impun relaţiile româno-tătare. Coroborate cu informaţiile aduse de d. P. P. Panaitescu cu privire la vechiul armament românesc (cf. *Mircea cel Bătrân*, Bucureşti 1944, p. 135—136) şi cu faptul că Tătarii moştenesc la noi dominaţia cumană avem astfel un nou aspect al problemei. D. Lăzărescu limpezeşte astfel căi noui de cercetare şi bine face că recurge din nou la izvoare.

O. G. Lecca, *Formarea Poporului Românesc. Origini, influenţe şi adaose străine*, [Bucureşti]. Casa Şcoalelor, 1944, 80 p.

O sumară prezentare a popoarelor care au fost, au trecut sau au rămas pe pământul românesc şi care au dus la sinteza poporului nostru. Se dau numai certitudini, chiar şi unde nu cunoaştem decât îndoieli. Documentaţia lipseşte cu totul. Cartea nu se poate recomanda nici ca lectură generală. Dar tema este de reluat pe alte baze.

A. S.

Muşlea (Ion), *Biblioteca Universităţii clujene în anii 1919-1940*, Sibiu, Tip. Astra culturală, 1945, 23×17, 20 p. (Extras din „*Transilvania*”, 76 (1945). — Trăind şi desvoltându-se culturaliceşte în condiţiuni mult mai vitrige decât fraţii lor din Mol-

www.dacoromanica.ro

dova şi Ţara Românească, Românii ardeleni se străduesc şi reuşesc să înfiinţeze biblioteci naţionale proprii. Cea mai veche dintre ele este a Bisericii Sfântului Nicolae din Scheii Braşovului, care-şi întocmeşte un catalog încă din 1684. Se înfiinţează apoi biblioteci la Blaj, Oradea Mare, Beiuş, Arad, Sibiu, Braşov, Caransebeş, Năsăud, Brad şi Gherla. Astra contribue în mare măsură la desvoltarea bibliotecilor române din Ardeal.

Ca orice mişcare românească, nici bibliotecile nu sunt privite bine de învăţaţii unguri, care în studiile lor falşifică adevărul, pentru a arunca o umbră asupra acestei mişcări culturale. Cu totul altfel s'au purtat Românii, când au intrat în drepturile lor strămoşeşti, prin alipirea Transilvaniei la Patria Mumă. Dovadă de cum au înţeles ei să păstreze şi de cum au venerat aceste comori culturale, o avem în buna organizare a bibliotecii clujene, — al cărei fond a fost completat cu material românesc — din care de reţinut preţioasa donaţie G. Sion — şi strein. Intregii biblioteci i s'a dat o organizaţie modernă după sitemul zecimal.

Interesante date asupra personalului şi mai ales fondurilor, încheie succintul şi documentatul articol al d-lui Muşlea.

Mircea Tomescu

Simonescu (Dan), *N. Cartojan (1883-1944)*, în *Revista istorică română*, XV (1945), fasc. II, p. 193-215.

Nici un alt cercetător n'a răscolit şi n'a dat la iveală lumini atât de nebănuite în domeniul vechei noastre literaturi ca profesorul N. Cartojan. El, primul, a pus în lumină contactul permanent aproape, al trecutului nostru cultural cu lumea occidentală, dovedind că „legendele şi povestirile care au încălzit imaginaţia apusenilor, au ajuns prin intermediare slave şi neogreceşti, până la noi, contribuind la formarea gustului nostru literar şi la formarea limbii literare române. Franţa ne-a trimis romanele ei medievale *Roman de Troie, Pierre de Provence et la belle Maguellone* (în româneşte *Imbierie şi Margarona*) şi *Paris et Vienne* (în româneşte *Erotocritul*). Italia ne-a dat *Fiore di virtù* (*Floarea darurilor*), *Le sottilisme astuzie di Bertoldo* şi *Le piacevoli e ridicole semplicità di Bertoldino*". Literatura spaniolă ajunge şi ea a fi cunoscută în epoca veche, prin două opere celebre : *Marco Aurelio an el Relox de Principes*, de Guevara tradus de cronicarul Nicolae Costin sub titlul de *Ceasornicul Domnilor* şi *El criticon*.

Tot N. Cartojan a pus în adevărata sa lumină legătura dintre literatura scrisă şi cea populară orală, într'o serie de monografii şi mai ales în lucrarea de erudiţie şi sinteză : *Cărţile populare în literatura românească*, vol. I-II.

Dar activitatea lui N. Cartojan a fost tot atât de prodigioasă şi pe tărâmul literaturii moderne.

Prin erudiţia şi studiile sale, prin munca zi de zi şi prin şcoala pe care a ştiut s'o creeze, N. Cartojan este creatorul unei noi metode în cercetarea vechei noastre literaturi sub toate aspectele ei, metodă riguroasă, ale cărei linii esenţiale le rezumă atât de bine d-l prof. Simonescu : „trebuinţa de a aduce ceva nou este condiţia care justifică apariţia unui studiu ; înfăţişarea metodică a subiectului ; claritate şi precizie în expunerea faptelor ; căldură şi frumuseţe stilistică în prezentarea analizelor literare".

Rândurile d-lui prof. Dan Simonescu, scrise cu căldura şi admiraţia elevului, prind sobru figura savantului N. Cartojan şi reuşesc s'o facă cunoscută unor cercuri mai largi. Bibliografia lucrărilor regretatului maestru, întregesc imaginea activităţii sale.

www.dacoromanica.ro

Ne îngăduim să completăm această bibliografie cu o cuvântare și câteva rapoarte academice, apărute în urma notelor bio-bibliografice ale d-lui Dan Simonescu.

1. [*Cuvântare la înmormântarea lui Gh. Adamescu*], *Analele Ac. Rom.*, seria III, t. LXII Desb. p 67-68.

2. [Vasilescu-Karpen (N.) și N. Cartojan, *Serbarea desvelirii bustului de marmoră al Stolnicului Constantin Cantacuzino la Padova*], *Analele Ac. Rom.*, seria III, t. LXIV Desb., p. 9-13.

3. Murnu-Filonescu (Iulia), *Opere de pictură*. Raport în *Analele Ac. Rom.* seria III, t. LXII Desb., p. 216.

4. Rebenescu (Augusta), *Mărire Ție. Legende religioase*, Sibiu, 1941. Raport în *Analele Ac. Rom.*, seria III, t. LXIII Desb., p. 233.

5. Verescu (Elena G.), *Datini și Colinde. Insemnătatea lor în viața românească*, București, 1940. Raport în *Analele Ac. Rom.*, seria III, t. LXIII Desb., p. 234.

6. Eliade Românul (Smaranda), *Nelogismul în limba română dela 1800. (Istoric, tendințe, critică, glosar)*, manuscris prezentat pentru premiere. Raport de D. Caracostea și N. Cartojan, în *Analele Ac. Rom.*, seria III, t. LXIII Desb., p. 192-194.

Mircea Tomescu

Dr. Sterie Stinghe, *Contribuțiuni la cunoașterea trecutului Românilor din Schieii-Brașovului. Vieața Căpitanului Ilie Birt cu 181 de acte (între anii 1732—1789)*, București 1945. 343 p. + 9 pl. af. din text (Institutul de Istorie Națională din București).

Se prezintă acest volum, cu acte culese din arhiva Brașovului, ca al VI-lea din colecția publicată de autor cu ani în urmă și intrată în folosința generală. El privește mai ales figura dârzului negustor Ilie Birt „despre care se știe, azi, doar atâta, cât mai poate spune strada ce-i poartă numele și crucea ridicată de el, față 'n față cu casa lui, în capul acestei străzi" (p. 7). Și totuși „el a fost un învăpăiat vajnic apărător al legii noastre strămoșești și un îndrăzneț și temut luptător, nu numai pentru apărarea privilegiilor sale... ci și pentru așezarea Șchieienilor în drepturi egale cu acelea ale oaspeților regești" (p. 9). A călătorit pela Sibiu, Cluj, Viena și Țarigrad și a dus lupta împotriva Magistratului Brașovului spre a obține emanciparea Șchieienilor. Prin câteva date biografice ni se prezintă mai în amănunt căpitanul care a luptat la Pitești împotriva Turcilor. S'a născut pela 1700 și a murit la 29 Dec. 1786. Vorbea trei limbi, maghiară, grecească și turcească, pe lângă cea română și poate germană (p. 19). A avut opt copii. Făcea mai ales negoț de vin. Avea să vie în Țara Românească unde e sigur că Șchieienii aveau multe privilegii : unul am făcut să apară în *Albumul de paleografie chirilică* de I. Bianu—N. Cartojan, ed. III. A participat, cu trupa lui, la lupta dela Pitești în 1737, unde a fost rănit (p. 22—23). A avut avere frumoasă (p. 23—25) și demnități în urbea lui (p. 25—29), dar și un scurt conflict cu Magistratul (p. 29—36). Acuzațiile și de o parte și de alta trebue luate cu prudență, ceea ce și face d. Stinghe.

Documentele în sine, interesante și pentru chestiuni generale din istoria românească, sunt în latinește, nemțește și ungurește. Rezumatul la nr. 24 nu e exact și trebuie reținut duo dolia vini ex Valachia... per tres annos continuos libere inducere (p. 81). Prescurtările latinești trebuiau completate sau evidențate, dacă sunt prea curente : Ill-me, D-no, Cae-o etc. pentru illustrissime, Domino, Caesareo și nu illme, Dno Caeo. Ce românească e latina din plângerea dela 1755 (nr. 49) : tace tu maledicte... quiscunque ausus fuerit primo movere manum ad destruendam illi ibi manebat (p. 123).

www.dacoromanica.ro

Şi e plină de viaţă. Cu totul deosebit e tonul replicii magistratului care reproduce în româneşte ziceri fără rezonanţă : ba iu nu, entreţ voi, cu a lui creicsi (creiţari ?), ce ie scris acolo, strigaţ, strigaţ, nu vo tindeţ acolo, cine se va tinde acolo va remunie mort, nu vaţ strica abasta cum aţ stricat ahaia den Gruaver, nu te apuca cu capitanul hest nebun che te va înveţa pe tine Rheter etc. cu ortografie germană (p. 127—128). Acestea trebuiau evidenţiate în text (cf. şi plastica expresie dela p. 129). Dovadă că Birt nu ştia multe ! „Etl-tura (?)" (p. 131) e entitulatura. Anchetele sunt deosebit de interesante. Ivan Stanne „Verarmter grichischer Handelsman" (p. 281), numai grec nu era. Aceasta pentru poziţia Companiei greceşti. Actele ungureşti trebuiau date şi în traducere. Volumul se încheie cu singurul act românesc privind donaţia lui Ilie Birt, care nu e bine transcris : prislăvire trebue să fie pristăvire (p. 317). Urmează tabla documentelor şi indicele. E o lucrare care merită toată lauda.

A. S.

Buletinul Institutului de filologie romînă, „Alexandru Philippide", X (1943). Iaşi.
M. L. Wagner, *Der türkische Argot* (p. 1—34) arată cum unele cuvinte vin din afară şi cum altele au trecut din limba turcă la vecini. La *dalaveră — daraveră* (p.14) de adăugat şi expresia românească : *mare ţi-e daravera* (cutare) cu sens dublu ; în acelaş sens, la *koymak* (p. 15). „i-a luat caimacul" fetei ; *parça* (p. 20), o *pârţă*, care nu e de loc „eine elegante Frau", *pişat — pişare* (p. 28) din ital. *pisciare*, să vie la noi prin turcă şi tot aşa *palavra* (p. 30) spaniolă ? Iorgu Iordan, *Toponimia românească* (p. 35—58) arată importanţa cercetării acestui capitol de către geografi, etnologi şi linguişti. Nu trebue să se pună aceeaşi importanţă pe orice denumire : unele rezistă mai mult, altele mai puţin (p. 38). Dar toponimia singură nu este un argument irefutabil (p. 41). E o argumentare care trebue reţinută atât de linguişti cât şi de istorici. Nu mă pot însă uni cu slavizarea completă a Daciei medievale (p. 44—44) înainte de a se putea bănui care era vorbirea Dacilor. Aceasta cu atât mai mult dacă ţinem seama de tautologia toponimică (p. 39) şi de prestigiul cuceritorului (p. 43) atât de lămurit explicate de d. Iordan. Orice istoric subscrie cu plăcere la consideraţiile d-lui Iordan şi dorim ca lucrarea, care ne va fi de mult folos, să apară întreagă cât mai repede. Ioan Pasăre. *Limba lui Brătescu-Voinesti. Consideraţii stilistice* (p. 59—90). H. Mihăescu, *Puncte de vedere asupra linguisticii latine* (p. 91—152). Reţinem că termeni scrisului şi ai cărţii vin din greceşte : *bibliotheca, papyros., charta, chartula* (χάρτης, διφθέρα), *chirographum,-us* (χειρόγραφος), *diploma* (δίπλωμα), *macrocollum* (μακρόκολλον), *palimpsestus* (παλίμψηστος), foaia de hârtie : *scida* (σχίδη) sau *scheda* (σχέδη), *pegma* (πῆγμα) „poliţa, etajera unei biblioteci", *sittyba* (σίττυβα) „eticheta unei cărţi' (σύγχυσις) *litterularum* arată, la Cicero, „scriere îngrămădită, litere aruncate unele peste altele, scris încurcat şi confuz" (p. 124—125), *syngrapha* (συγγραφή), *syngraphus* (σύγγραφος) „contractul scris de împrumut", *theca* (θήκη), *nummaria* „lădiţa, cutia de bani" (p. 140). Se pot găsi aici şi alţi termeni deosebit de interesanţi. M. L. Wagner, *Zu einiger rumanischen Wortern in Band IX des „Buletinul'* (p. 153—162). D. Şt. Marin, *Părăsirea Daciei Traiane în isvoarele literare antice. Consideraţii filologico-lingvistice pe marginea textelor* (p. 163—187), aduce puncte de vedere noui în interpretarea textelor relative la părăsirea Daciei, adecă ele trebue înţelese „contemporan". *Amissa Dacia* nu înseamnă „pierderea" ci lăsarea în voia soartei, *provinciales*, cei care îşi au domiciliul în provincie, fără să fie originari de acolo, etc. Punctul de vedere este deosebit de interesant şi trebue reţinut în orice împrejurare. E un principiu dela care nu se abat istoricii, decât fără voia lor şi când le lipseşte materialul comparativ sigur. Ei mulţumesc totdeauna lingviştilor când le-aduc preţioasa lor con-

www.dacoromanica.ro

tribuţie. In ceea ce priveşte însă reabilitarea lui Vopiscus, ea nu se leagă numai de mult discutatul pasaj privitor la părăsirea Daciei, ci de conţinutul întregei lucrări. E posibil să o câştige căci suntem în vremea reabilitărilor. Hipercriticismul lui Mommsen şi-a împlinit datoria şi menţinerea lui *cu orice chip* nu mai este necesară. D. Şt. Marin, *Lucrèce vu par M. T. Ciceron* (p. 187—190), se ridică împotriva lui *furor emendandi* şi dă o interpretare pentru textul lui Cicero. Văd însă că emendările nu s'au precus de cât atunci când interpretatorii nu au găsit un sens frazei. S'ar putea ca explicaţia d-lui Marin, aci să fie bună. D. Şt. Marin, *O inadvertenţă a lui A. Meillet* (p. 190—191). E de mirare cum marele Meillet a putut face o greşală elementară între *dedi* şi *dedit*. E şi o învăţătură, că nimeni nu e scutit de erori. Urmează recenzii despre Al. Rosetti. *Istoria limbii române*, IV (p. 192—209), cu critică desvoltată asupra românei comune, Emil Petrovici, *Texte dialectale* (p. 209—214), V. V. Vinogradov, *Sovremennyi russkij jazyk* I (p. 214—227). Volumul se încheie cu un gând pios pentru Pericle Papahagi (p. 228—229).

Mitteilungen des Instituts für Geschichtsforschung und Archivwissenschaft in Wien LV. Band. 1944 Innsbruck, VIII + 431 p. + IV pl.

Cu toată criza prin care trece ştiinţa istorică vechea publicaţie de metodă, care a făcut şcoală în Austria, continuă cu prestigiul cunoscut. Vechiul titlu reapare el însuşi în siglele coalelor M. Ö. I. G. Volumul începe cu studiul lui Wolfgang Müller-Karlsruhe, *Untersuchungen über die Privaturkunden des Klosters S. Blasien im 13. und 14. Jahrhundert* (p. 1—145), cu amănunţită cercetare a actelor în arhive, istoricul cancelariilor şi evindenţierea diecilor cunoscuţi sau anonimi. Sunt cercetate cu minuţiozitate uluitoare 1163 de acte din anii 1186—1391, după scris, formular, dată, etc., ceea ce formează un excelent studiu diplomatic asupra celei mai discutate cancelarii. Urmează Karl Oettinger, *Die Babenbergerpfalz in Klosterneuburg* (p. 147—170), o reconstrucţie arheologică a pieţii pe la 1230, foarte instructivă pentru arheologia medievală bazată pe texte variate. Alphons Lhotsky, *Apis Colonna. Fabeln und Theorien über die Abkkunft de Habsburger. Ein Exkurs zur Cronica Austrie des Thomas Ebendorfer* (p. 171—245), cu o deosebită minuţiozitate analizează izvoarele medievale şi moderne, privitoare la mult discutata origine a Habsburgilor, plecând dela aşa zisa origine romană. *Et adhuc sub iudice lis est* e concluzia autorului care mai nădăjdueşte totuşi în ivirea de noui izvoare. Anna Graffin Coreth, *Job Hartmann von Enenkel, Ein Gelehrter der Spätrenaissance in Österreich* (p. 247—302). Heinrich Ritter von Srbik, *Reichskriegsminister Freiherr von Kuhn 1868—1874* (p. 303—370). Leo Santifaler, *Briefe von Wilhelm Wattenbach an Theodor von Sickel aus den Jahren 1868 bis 1894* (p. 371—425). Sunt nu mai puţin de 68 scrisori ale marelui editor către celebrul diplomatist din care rees preocupările constante ale corifeilor ştiinţelor auxiliare istorice germane. Apare astfel şcoala de arhivari dela Viena (p. 379). Se plânge însă de lipsa unei ,,Ecole des chartes germane'' (p. 396). Arhivistica, diplomatica, paleografia de toate felurile, vechile cataloage de biblioteci, incunabulele, ediţiile de texte, de acte, facsimilele şi toate problemele filologice pe care le nasc astfel de preocupări, îşi vădesc prezenţa în fiecare moment în legăturile dintre cei doi contemporani, ca şi marea operă înfăptuită de amândoi. Regretăm că în exemplarul ce ni s'a trimis nouă nu figurează şi partea a doua a volumului, atât de bogat în notiţe şi dări de seamă (p. 433-527).

A. S.

www.dacoromanica.ro

2. Cărţi primite

1. — *Anuarul Comisiunii monumentelor istorice pe 1943, publicat de Victor Brătulescu, Secretarul Comisiunii*, Bucureşti, M. O., Imprimeria naţională, 1946, 23,5×16,4, 192 p.

2. — *Apulum, buletinul Muzeului regional Alba-Iulia, II (1943-1945), publicat de Ion Berciu, directorul Muzeului*, Alba-Iulia, Tip. Alba, 1946, 25,5×17,5, VII+440 p.+4 pl.

3. — *Arhiva românească, editată de Fundaţia culturală Mihail Kogălniceanu*, tomul IX, partea I [—II], Bucureşti, Cartea românească, 1943—1944, 25×17, 456, [—457] p.+1 pl.+1 tab. genealogică.

4.— *Balcania. [Revue de l'Institut d'études et recherches balkaniques]*, VI — VII, 1—2, Bucarest, [Cartea românească], 1943—1946, 25,5×18,—3 vol. VI, 1943, XXI+586 p.; VII, 1, 1944, 300 p.+6 pl.; VII, 2, 1946, p. 301—351.

5. — *Biblioteca populară. Informaţie şi îndrumare bibliotecară*, caiet I (1945), Bucureşti, Fundaţia Regele Mihai I, 1945, 24,5×16,5, 94 [—96] p. (Extras din revista *Căminul Cultural*, nr. 7—8 (Iulie—August 1945).

6. — **Bogdan (Damian P.)**, *Caracterul limbii textelor slavo-române*, Bucureşti, [Tip. Cărţilor bisericeşti], 1946, 24×16,5, 43 p. (*Lucrările şcoalei de Arhivistică*, 4).

7. — **Bogdan (Damian P.)**, *Glosarul cuvintelor româneşti din documentele slavo-române*, Bucureşti, [Tip. Cărţilor bisericeşti], 1946, 26×18, 270[—271] p. (*Institutul de studii şi cercetări balcanice. Seria filologică : Nr. 1*).

8. — **Brătianu (Gheorghe I.)**, *Tradiţia istorică despre întemeierea Statelor româneşti*, Bucureşti, [M. O. Imprimeria naţională], 24×16,5, 263 p. (*Institutul de istorie universală „N. Iorga"*).

9. — *Buletinul Comisiunii monumentelor istorice, publicaţiune trimestrială*, an. XXXVI (1943), fasc. 115—118 (Ianuarie — Decemvrie), [Bucureşti, M. O. Imprimeria naţională, 1946], 32×24, 130 p.

10. — **Camariano (Ariadna)**, *Spiritul revoluţionar francez* şi *Voltaire în limba greacă şi română*, Bucureşti, [Cartea românească], 1946, 26×18,4 198[—199] p. (*Institutul de studii şi cercetări balcanice. Seria istorică* : Nr. 6).

11. — *Căminul Cultural. Revistă de cultura poporului*, an. IX (1943), nr. 1—6 (Ianuarie — Iunie); 7—12 (Iulie — Decemvrie), Bucureşti, Fundaţia culturală regală „Regele Mihai I", 1943, 30×21, 2 vol. Nr. 1—6, 33 p.; 7—12, 54 [—56] p.

12. — *Carnetul studentului, ediţia II-a*, Bucureşti, [Cartea românească], 1945, 17,2×11, 86 p. (*Şcoala de arhivistică*).

13. — *Cronica numismatică şi arheologică. Foaie de informaţii a Societăţii numismatice române. Director Const. Moisil*, an. XVII (1943), nr. 125—126 (Ianuarie—Iunie); an. XVIII (1944), nr. 129 (Ianuarie—Martie), nr. 130 (Aprilie—Iunie); an. XIX (1945), nr. 133—134 (Ianuarie —Iunie), Bucureşti, 1943—1945, 24,5×17.

14. — *Erdélyi Múzeum, szerkesztzi Szabó T. Attila*, I, kötet (1945), 3—4 füzet, Kolozsvár [=Cluj], 1945, 25×17,5, 4 p.+p. 161—320.

15. — **Georgescu—Tistu (N.)**, *Truda unui sfert de veac, 1919—1944*, Bucureşti, Librăria universitară I. Cărăbaş, 1945, 22,5×16, 39 p.

16. — **Grecescu (Constant)**, *Câteva observaţiuni asupra cronicei anonime a Ţării Româneşti dela 1688 înainte*, Bucureşti, [Tip. Carpaţi], 1945, 24,5×17, 15 p. (Extras din *Hrisovul, buletinul Şcoalei de Arhivistică*, V (1945)).

17. — **Lăzărescu (Emil)**, *Despre Voivodul Românilor din 1307—1308, amintit în cronica lui Ottokar de Styria de Emil Lăzărescu*, [Bucureşti, M. O. Imprimeria naţională,

www.dacoromanica.ro

1945], 25×17,4, 15 p. (*Analele Academiei Romîne, Memoriile secțiunii istorice, seria III, tomul XXVII, mem. 11*).

18. — *List of current foreign and colonial periodicals 1937. With a subject index*, Cambridge, The University Press, 1938, 25×16, VI+238 —239] p. (*University Library Cambridge*).

19. — **Marinescu-Himu (Maria)**, *Romanul grecesc „Etiopică" al lui Heliodor în traducere românească*, București, [Tip. Carpați], 1945, 23,5×16, 20 p. (Extras din *Hrisovul, buletinul Școalei de Arhivistică*, V (1945)].

20. — **Ministerul Educației Naționale**, *Bugetul ordinar de cheltueli pe exercițiul 1945/46*, București, [M. O. Imprimeria Centrală], 1945, 31×21,5, 487 p.

21. — **Mircea (Ion-Radu)**, *Pecetea atârnată a lui Mihai Viteazul*, București, [Tip. Carpați], 1945, 24,5×16,5 7 p. (Extras din *Hrisovul, buletinul Școalei de Arhivistică*, V (1945)].

22. — **Mircea (Ion-Radu)**, *Pecetea inelară a lui Mihnea Vodă Turcitul*, București, [Cartea românească, 1946], 1943, 25×18, p. 103 — 107. (Extras. *Hrisovul*, III (1943)).

23. — **Naghiu (Iosif E.)**, *Catalogul manuscriselor latinești și în limbi moderne dela Biblioteca Centrală din Blaj*, [București, Cartea românească, 1946], 1943, 25×18 p. 35—74. (Extras. *Hrisovul*, III (1943)].

24. — **Năsturel (Petre Ș.)**, *Un hrisov nou dela Constantin Duca* (*1702*), Bucureștii [Tip. Carpați, 1945], 24,5×16,5 11 p.+1 pl. (Extras din *Hrisovul, buletinul Școale, de Arhivistică*, V (1945)].

25. — **Netto (Liberale)**, *Istoria literaturii italiene. Vol. I. De la Origini la Tasso*, București, Casa Școalelor, 1943, 24,5×18, 212 [—213] p.

26. **Nistor (Ion I.)**, *Clasele boierești din Moldova și privilegiile lor, de Ion I. Nistor, membru al Academiei Romîne*, București, M. O. Imprimeria națională, 1944, 25×17,4 40 p. (*Analele Academiei Romîne, Memoriile secțiunii istorice, seria III, tomul XXVI, mem. 17*).

27. — **Popescu (Al. Th.)** și **Christiana Popescu**, *Clasificarea zecimală universală pentru electrotechnică și domeniile înrudite. Ediție mixtă română cu un index alfabetic și un studiu critic întocmite de Conf. ing. Al. Th. Popescu... și ing. Christiana Popescu...*, București, M. O., Imprimeria națională], 1945, 24×16, XXIII+488 p.+488 p.+11 pl.+2 tab. (*Institutul român de energie, nr. 287*).

28. — **Potra (George)**, *Contribuțiuni la istoricul arhivelor românești*, București Cartea românească, [1945], 24,5×16,5, 31 p. (Extras din *Revista Arhivelor*, VI, 1 (1944)]

29. — *Revista Arhivelor — arhivistică, cronologie, diplomatică heraldică, genealogie, instituțiuni, miniaturistică, paleografie, sigilografie, — publicată prin îngrijirea prof. Aurelian Sacerdoțeanu, Directorul general al Arhivelor Statului*, VI, 1 (1944), București, [Cartea romînească], 1944 [1945], 25×18, 144 p.

30. — *Revista istorică. Fondator N. Iorga. Publicație semestrială*, vol. XXXI (1945), n-le 1—12 (Ianuar — Decemvrie), [București, Tip. Bucovina, 1945], 26×18, 256 [—267] p. (*Institutul de studii sud-est european*).

31. — *Revue historique du sud-est european*, XX — XXII, Bucarest, M. O. Imprimeria națională], 1943—1945, 24,5 17, 3 vol. XX, 237 [—239] p.+1 pl.+5 h.; XXI, 374 p.; XXII, 395 p.+5 pl. (*Institut d'histoire universelle „N. Iorga"*).

32. — *Table générale de la Revue historique du sud-est européen* [*XI—XX* (*1934—1943*)], Bucarest, 1944, 24,5×17, 1 f+p. 329—372. [Extrait de la] *Revue historique du sud-est européen*, XXI).

33. — **Romanescu (Marcel)**, *Albizzi și Paleologii* [*avec résumé*], [București, Cartea românească, 1946], 1943, 25×18, p. 75—101+IV pl. (Extras din *Hrisovul*, III

www.dacoromanica.ro

(1943)]. [—Extras repaginat : *Albizzi și Paleologii. Studiu genealogic cuprinzând neamurile doamnei Maria din Mangup. Résumé*, 31 p.+IV pl.].

34. — **Sacerdoțeanu** (A.), *Așezările omenești în Moldova până la 1418*, București, Fundația culturală Mihail Kogălniceanu, 1944, 23,5×16,5 24 p. (Extras din revista „*Arhiva Românească*", tom. IX, p. II, 1944).

35. — **Sacerdoțeanu** (A.), *Despre circulația monetară la Români în evul mediu, după documente*, [București, Cartea românească, 1946], 1943, 25×18, 34 p (Extras *Hrisovul, III* (1943).

36. — **Sacerdoțeanu (Aurelian)**, Directorul general al Arhivelor Statului, *Dare de seamă despre Arhivele Statului pe 1943 făcută către Consiliul de perfecționare*, București Cartea românească, [1945], 25×18, 32 p. (Extras din *Revista Arhivelor*, VI, 1 1944).

37. — **Sacerdoțeanu (Aurelian)** *Indrumări în cercetările istorice*, [București], Casa Școalelor, [1945], 21,5×15,4, 383[—384] p. — [Coperta : *Indrumări în cercetări istorice*].

38. — **Sacerdoțeanu** (A.), *Mouvements politiques et sociaux de la Péninsule Balkanique dans la seconde moitié du XI-e siécle*, București, [Luceafărul], 1944, 25×17,5, p. 83—106. [Extras din] *Balcania*, II—III (1939—1940).

39. — **Sacerdoțeanu (Aurelian)**, *Organizarea arhivelor armatei*, București, [Tip. Carpați], 1945, 23,5×16, 15 p. (Extras din *Hrisovul, buletinul Școalei de Arhivistică* V (1945).

40. — **Tomescu (Mircea)**, *Glosar din județul Olt*, Slatina, Tip. Tiparul Oltului, 1944, 24,5×17' 321[—32] p. [*Aspecte linguistice și folclorice din județul Olt. II*].

41. — **Tomescu (Mircea)**, *Revista pentru istorie, archeologie și filologie, I—XVI (1882—1922). Repertoriu bibliografic*, București, [Cartea românească], 1945, 25×16, 60 p. (*Lucrările Școalei de Arhivistică, 3*).

42. — **Vîrtosu (Emil)**, *Napoleon Bonaparte și proiectul unei republici aristo-democraticești' în Moldova, la 1802*, București, Universul, 1946, 24,5×17, 32 p. (Extras din „*Viața românească*", nr 6—7 (Iunie—Iulie), 1946).

43. — **Vîrtosu (Emil)**, *Cea mai veche terminologie românească de notație psaltică 1713*, [București, 1945], 7 p. (Extras din *Hrisovul*, V (1945).

www.dacoromanica.ro

IV. PARTEA ADMINISTRATIVĂ

întocmită de **directorul şcoalei**

STATISTICA

ANUL al XXII-lea (1945—1946).

1. Administraţia şi serviciul.

Director: Aurelian Sacerdoţeanu.
Pro-Director: Const. I. Andreescu.
Bibliotecar şef: Claudia Mihăilescu.
Bibliotecar: Mircea Tomescu.
Secretar ajutor: Gheorghe Vlăşceanu; dela 22 Febr. 1945, *secretar*.
Dactilograf: Alexandrina Condurachi (demisionată la 12 Iunie 1946). Vacant.
Curier cl. I: Ion Floroiu.
Om de serviciu cl. III: Alexandru Chircu: 1 Dec. 1945 — 1 Aug. 1946.

2. Corpul didactic.

1. *Paleografia română şi critica textelor*: prof. Emil Vîrtosu.
2. *Paleografia latină şi limba textelor*: prof. Maria Holban.
3. *Paleografia slavă şi limba textelor*: prof. Damian P. Bogdan.
4. *Paleografia medio şi neogreacă şi limba textelor*: Prof. Alexandru Elian.
5. *Arhivistica, diplomatica generală şi românească şi cronologia*: prof. A. Sacerdoţeanu.
6. *Bibliografia, biblioteconomia şi bibliologia*: prof. Maria Dumitrescu.
7. *Expertiza grafică şi grafologia*: prof. proviz. Elena T. Bogdanovici.
8. *Numismatica, sigilografia şi arheologia medie şi modernă*: prof. Emil Condurachi.
9. *Metodologia şi istoriografia, genealogia şi heraldica*: prof. Mihai Berza.
10. *Istoria vechiului drept românesc şi instituţii vechi româneşti*: prof. Const. I. Andreescu.

www.dacoromanica.ro

11. *Izvoarele interne şi externe ale istoriei Românilor* : prof. Constant Grecescu.

12. *Şef de laborator* : vacant.

13. *Asistent* la catedra de Arhivistică, diplomatică generală şi românească şi cronologie : vacant.

14. *Asistent* la catedra de Bibliografie, biblioteconomie şi bibliologie : vacant.

15. *Asistent* la catedra de Metodologie şi istoriografie, genealogie şi heraldică : Emil C. Lăzărescu (dela 28 Aug. 1946).

3. Absolvenţii Institutului de cercetări arhivistice.

Gheorghiu I. Franga : certificat Nr. 1 din 11 Dec. 1945.

4. Elevii şcoalei *1945 — 1946.*

Anul I.

1. Andronic Ion
2. Arsenie Adela-Natalia
3. Băleanu Roxandra
4. Bîrlea Ion
5. Cernovodeanu Paul
6. Chircă Haralambie
7. Damaschin Andrei
8. Dan Ludmila.
9. Dima Anca
10. Grigoriu Simona
11. Leibovici Marcel
12. Luca Teodor
13. Pascaru Silvia
14. Piru Elena
15. Vârnă Gheorghe.

Anul II.

1. Alexandrescu Alexandrina
2. Bogdan Valeria
3. Iorgulescu Brânduş
4. Morandini-Dumitrescu Lydia
5. Năsturel Petre
6. Predescu Nicolae
7. Rossignon Virginia
8. Roşu Arion
9. Secărescu Viorica
10. Zigmund Cerbu.

Institut :

1. Şerbu Dumitru.

Anul III.

1. Gavrilă Eftimia
2. Mioc Damaschin
3. Morandini-Boia Fulvia
4. Pică Georgeta.
5. Popescu I. Nicolae
6. Repanovici Ecaterina
7. Tomescu Mircea

Institut

1. Dimitriu Ana-Suzana.

www.dacoromanica.ro

V. INFORMAŢIUNI

— Academia Română a luat o măsură curioasă : nu mai fişează extrasele care intră în bibliotecă, deoarece fişează odată colecţiile din care provin. Este o greşală pentru că :

1. Va avea extrase din colecţii lipsă bibliotecii şi pe aceea nu va putea să nu le fişeze. Deci cade principiul existenţei colecţiilor.

2. O bună parte a extraselor, mai ales la noi, nu sunt identice tiparului din colecţii, autorii aducând îmbunătăţiri până în ultimul moment. Deci cetitorii sunt lipsiţi de esenţial.

3. Colecţiile se uzează mai mult, uneori până la distrugere, când pot fi scutite măcar pentru unele studii cuprinse în ele. Deci eliminându-se extrasele din circulaţie nu se face o bună gospodărie bibliotecărească.

4. Tendinţa actuală a bibliografiei şi biblioteconomiei este să se fişeze chiar cuprinsul periodicelor sau lucrărilor colective pentru alcătuirea bunelor cataloage pe autori dar mai ales pe materii. Extrasele sunt un început exterior al îndeplinirii acestei tendinţe. Deci prin măsura adoptată se calcă un sistem bun ce tinde pretutindeni să se generalizeze.

5. Menirea unei biblioteci este să aducă cele mai mari înlesniri cetitorilor ; nerăspunzând acestei chemări ea nu-şi împlineşte funcţia ci socială

Academia Română căutând să fie tradiţionalistă nu poate da înapoi, oricare ar fi fost motivele care au determninat-o să ia această măsură. Suntem siguri că se va reveni asupra ei. Aceasta cu atât mai mult cu cât, pentru catalogul pe materii, extrasele ajută cel mai mult alcătuirea lui.

— In *Monitorul Oficial* din 28 Iunie 1946 a apărut *Decretul lege pentru organizarea Corpului experţilor grafici din România* (p. 6696—6698). Intre atribuţii se prevede aci şi „asistenţa gratuită prin experţi grafici în cauzele în care părţile interesate sunt lipsite de mijloace". E o inovaţie onorabilă şi sperăm că nu va deveni o sarcină imposibil de realizat. Tot aci (art. 2) se înscrie „promovarea studiilor de expertiză grafică" şi „paza prestigiului de expert grafic". Sunt postulate fără de care instituţia nu poate căpăta încrederea publică. In stadiul actual *expertiza* este încă în formare ; subiectivismul încă domină în alegerea criteriilor aplicate şi definiţiile criteriilor sunt încă provizorii. E dela sine înţeles că în asemenea stadiu concluziile trase din „impresie" sau în virtutea unor „legături" preexistente sau concomitente cu efectuarea lucrării, duc la un subiectivism dăunător adevărului şi prestigiului moral al expertului. Căci înainte de toate expertului i se cere deplină onestitate profesională. In cazuri dificile e mai onest ca expertul să mărturisească imposibilitatea sa de a se pronunţa. Numai în cazul acesta justiţia va putea să aibă certitudine şi hotărîrea sa va putea fi întemeiată în rândul întâi pe raportul expertului.

www.dacoromanica.ro

Pentru înscrierea în corp se cere diploma Şcoalei de Arhivistică sau studii echivalente recunoscute (art. 3). E foarte bine că în felul acesta se înlătură experţii formelor exterioare. Dar nu poate exista expert bun fără a fi dublat de un diplomatist şi paleograf bun. Deci la formarea viitorilor experţi trebue să contribue toate aceste discipline, pe care profesorul respectiv el însuşi trebue să le stăpânească.

Profesorul de expertiză grafică dela Şcoala de Arhivistică este membru de drept al consiliului de conducere (art. 12). Nu găsesc ideia fericită. Acesta poate să fie un excelent tehnician dar să nu facă practică şi deci să fie cu totul străin de obligaţiile administrative cerute de un corp atât de important. Pe de altă parte el trebue să fie un arbitru, când e cazul şi aceasta n'o mai poate face când e parte din corp. Pe deasupra, în caz de lipsă nemotivată, nici nu poate fi considerat demisionat (art. 16).

E foarte bine că se interzice luarea de expertize acelora care au unele legături cu părţile (art. 20). Dar care e posibilitatea de a şti „dacă a primit dela vreuna din părţi daruri ori altfel de îndatoriri"? O vor spune ei înşişi? Mă îndoiesc.

Nu pot lăuda în deajuns măsura de a se depune la corpul experţilor copii depe rapoartele întocmite, care vor putea fi consultate după trecerea a trei ani (art. 23). Intre altele acestea vor obliga pe experţi la mai multă atenţie în redactare şi vor forma apoi o adevărată arhivă a *adevărului* sau a *erorilor* de expertiză. Deasemeni sunt bune şi măsurile disciplinare (art. 24—26).

In momentul de faţă se recunoaşte dreptul de înscriere în corp a mai multor categorii de diplomaţi şi profesionişti (art. 27). In viitor însă înscrierea în corp se va face numai în baza diplomei de absolvire a Şcoalei de Arhivistică. Certificatul emis de institutul acestei şcoale deci nu mai e luat în considerare; ori el a fost introdus tocmai pentru titraţii universitari, cu vădite aplicări la expertiză, care n'ar mai avea timp disponibil să lucreze o diplomă (cu toată frecvenţa ei). Mă tem pentru corp de moarte prin inaniţie.

Trebue să observ că legea va contribui esenţial la propăşirea disciplinei. Nu pot totuşi să nu-mi arăt mirarea că nu s'a simţit şi nevoia intervenţiei paleografului. Până acum optzeci de ani scriam cirilic. Câţi experţi grafici cunosc această scrisoare? Iar falşuri sunt destule. Acum de curând justiţia a pus unul în discuţie (chestia Albinarilor). Dar nu numai acest interes *de lector* face necesară în corp prezenţa paleografului, ci şi *metoda* lui, ca şi a diplomatistului. Am arătat motivele în altă parte. Era locul lor în consultările contradictorii. De bună seamă viitorul va remedia neajunsurile începutului care sunt de lăudat.

— Prin decizia Ministerului Educaţiei Naţionale nr. 258.606/946, în baza concursului depus, d. Emil C. Lăzărescu a fost numit asistent provizoriu la catedra de Metodologie şi istoriografie, genealogie şi heraldică, pe data de 28 August 1946.

— In *Monitorul Oficial* Nr. 238, din 14 Oct. 1946, a apărut un Decret-lege pentru organizarea muzeelor naţionale. Prin această lege se înfiinţează un Muzeu Naţional de artă şi arheologie, în localul Muzeului Naţional Regele Carol I, compus din colecţiile tuturor celorlalte muzee existente cum şi din toate colecţiile particulare. Adecă printr'o singură lege unilaterală se expropriază toate celelalte muzee şi se răpeşte particularilor dreptul de a dispune de bunurile lor. Toate aceste operaţiuni se fac cu avizul unui consiliu superior al Muzeelor compus din şefii numitului muzeu şi din doi figuranţi delegaţi de Ministerul Artelor, patronul acestui mare tezaur naţional. Deci nicio atenţie pentru specialişti din afara chibzuitei organizaţii.

www.dacoromanica.ro

Personalul este retribuit după prevederile codului funcţionarilor publici însă limita de vârstă este aceea a corpului didactic universitar. Dar membrii consiliului superior, deci ei între ei, pot să-şi prelungească şi acest termen. Tot acest consiliu mai recomandă şi pe profesorii — numai trei — ai nou înfiinţatei Şcoale centrale de muzeografie, asimilată în drepturi cu Şcoala Superioară de Arte Frumoase, adecă Universitate. La bibliotecă se face referinţă la o lege perimată, trimiţând la tabela A 34, din vechiul cod al funcţionarilor publici.

Legea ca şi anexa uită de şantierele muzeului de antichităţi şi de casele muzeu de pe aceste şantiere, ca la Istria sau Sarmizegetuza. In general, devine inoperantă, nu prin gândul care a provocat-o, ci prin imposibilitatea logică şi juridică pe care o conţine. Sunt sigur că la punerea în aplicare se va abdica dela multe prevederi.

— Redactarea rubricei privitoare la *cărţile primite* a fost încredinţată d-lui Mircea Tomescu, bibliotecarul şcoalei. Vor fi anunţate aci toate lucrările care se trimit redacţiei sau bibliotecei şcoalei. Amintim că aceasta este deosebită de biblioteca Arhivelor Statului.

— Volumul de faţă din *Hrisovul* apare tot prin străduinţele directorului şcoalei împrejurările neîngăduind comitetului recomandat la 1 Oct. 1945 de Consiliul profesoral, să se ocupe de redacţia lui. Acestui motiv se datoreşte, pelângă colaborarea restrânsă pe care o prezintă, şi întârzierea apariţiei.

www.dacoromanica.ro

INDICE DE DOCUMENTE

Numai pentru cele editate integral, fragmentar, facsimilate, rezumate sau menționate ca inedite.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

INDICE GENERAL

Nu figurează p. 45—64, care au indice propriu și p. 177—181, unde orientarea e ușoară.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

TABLA FIGURILOR

TABLA PLANŞELOR

www.dacoromanica.ro

CUPRINSUL

I. Studii.

II. Note şi comunicări.

www.dacoromanica.ro

III. Note bibliografice.

1. *Dări de seamă.*

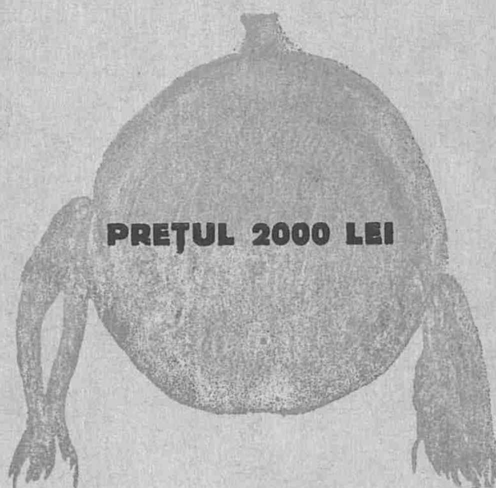
IV. Partea administrativă

de *A. Sacerdoțeanu.*

V. Informații.

Tipărit în atelierele S. A. R. „Cartea Românească" din București, Calea Moșilor Nr. 62. Reg. comerț. Nr. 311/931 Soc. Ilfov, în luna Nov. 1947.

www.dacoromanica.ro

TIP. „CARPAȚI", PETRE BĂRBULESCU, ACADEMIEI 2 — BUCUREȘTI

www.dacoromanica.ro